

Міністерство освіти і науки України
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВЕТЕРИНАРНОЇ
МЕДИЦИНИ ТА БІОТЕХНОЛОГІЙ
імені С.З.ГЖИЦЬКОГО

**ЛЕКЦІЇ
З ІСТОРІЇ
ВЕТЕРИНАРНОЇ
МЕДИЦИНИ**

Навчальний посібник

Львів — 2023 р.

Курс лекцій підготував:

ПРИСЯЖНЮК В.Я. - кандидат ветеринарних наук, доцент кафедри нормальної та патологічної морфології і судової ветеринарії ЛНУВМ та БТ імені С.З. Гжицького

Рецензенти:

РУДИК С.К. - заслужений працівник народної освіти України, професор кафедри анатомії НУБіП, член Всесвітньої асоціації ветеринарних анатомів, член Європейської асоціації підготовки лікарів ветеринарної медицини, академік АН ВШУ, професор.

Мисак А.Р.- доктор ветеринарних наук, професор, завідувач кафедри хірургії ЛНУВМ та БТ імені С.З. Гжицького

Харів І.І. – кандидат біологічних наук, доцент кафедри фармакології і токсикології ЛНУВМ та БТ імені С.З. Гжицького

Лекції з історії ветеринарної медицини.

Навчальний посібник. Вид. 5-е, доп. Львів, 2023. 115с.

Лекції складено відповідно до програми “Історія ветеринарної медицини” для вищих навчальних закладів із спеціальності 211 “Ветеринарна медицина”.

Розглянуто і рекомендовано до друку навчально- методичною Радою факультету громадського розвитку і здоров'я ЛНУВМ та БТ імені С.З. Гжицького протокол № 4 від 16 жовтня 2021р.

© ПРИСЯЖНЮК В.Я. 2023

ПЕРЕДМОВА

Впродовж багатьох років на сторінках періодичної преси висловлювались побажання про необхідність створення такого курсу, який би дав студентам нарис історичних етапів розвитку однієї із значних галузей людських знань, якій вони присвятили своє життя.

Гуманна медицина і ветеринарна медицина з моменту зародження справи лікування розвивалися спочатку спільно, але в останнє тисячоліття ветеринарія відокремлюється у самостійну галузь знань. В цьому є глибокий невід'ємний зв'язок галузей медицини, який, в першу чергу, відзначається захистом людства від хвороб, що можуть бути передані від тварин до людей — зооантропозонози, яких нараховують понад 150. Цей факт має свій відбиток у відомому висловлюванні: “Людська медицина охороняє людину, а ветеринарія зберігає людство”, яке було вперше проголошено видатним ветеринарним лікарем минулого С.С.Євсєєнко на засіданні “Об'єднання практичних ветеринарних лікарів” у Москві 19 лютого 1884 року.

Незважаючи на специфічність ветеринарної медицини, що відрізняє її від людської медицини, наведений афоризм зближує обидві галузі знань і повністю обґрунтовує необхідність введення до навчального плану ветеринарних навчальних закладів курсу “Історія ветеринарної медицини”. Цей курс має величезне значення для формування світогляду майбутнього лікаря ветеринарної медицини, оскільки цим розширюється його ідейний і культурний рівень, а також виховується патріотизм, гордість і любов до своєї професії. Головне завдання курсу історії ветеринарної медицини полягає в тому, щоб на тлі історичних змін соціально-економічних формацій показати загальні закономірності розвитку людського суспільства, а разом з ними і розвиток історії ветеринарної медицини.

У курсі лекцій значна увага приділена розвитку ветеринарної медицини в період змін політичних формацій в державах світу, і зокрема на Україні. В цьому плані підкреслено стан ветеринарних знань на тлі добутих фактів при вивченні Трипільської культури на території України.

ЛЕКЦІЯ 1.

Народна медицина первісної людини та племен Трипільської культури.

План

1. Значення вивчення історії медицини і ветеринарії у взаємозв'язку з розвитком соціально-економічних умов життя людства, суспільного ладу та інших наук.
2. Поради молодим фахівцям, викладені в Аюрведах Стародавньої Індії (I тисячоліття до Р.Х.), книги Д.Херріота, вислів С.С.Євсеєнка.
3. Розвиток на Україні найдавніших хліборобських цивілізацій Європи. Трипільська культура.
4. Зародження ветеринарії та медицини.
5. Археологічні дослідження Трипільської культури. Писемність наших предків, стародавні назви свійських тварин.

1. Значення вивчення історії медицини і ветеринарії у взаємозв'язку з розвитком соціально-економічних умов життя людства, суспільного ладу та інших наук.

Сьогодні, коли відкриваються нові сторінки історії України, особливо увагу слід приділити історії медицини і ветеринарії, які з часу зародження справи лікування розвивалися спочатку спільно, але в останнє тисячоліття ветеринарія починає відокремлюватися в окрему самостійну галузь знань.

Завдання, що стояли перед ними, були різними, але мета одна — зберегти здоров'я людини та продовжити її вік. Усього цього досягають не лише ліками та профілактичними заходами, але й використанням повноцінних продуктів харчування тваринного походження, одержаних від здорових тварин. Саме тому історію ветеринарної медицини та гуманної медицини слід розглядати разом і в контексті із загальною історією розвитку людства.

Більше того, не можна розглядати історію однієї держави без зв'язку зі світовою цивілізацією, які взаємно пов'язані і доповнюють одна одну. Розвиток лікувальної справи, становище фахівців завжди залежали і залежать від соціально-економічних умов життя людства, суспільного ладу та розвитку інших наук. Таким чином, медицина і ветеринарія змінюються залежно від змін у суспільстві,

розвитку економіки, техніки та споріднених наук.

Історія ветеринарної медицини має ті джерела, що й загальна історія, приділяючи особливу увагу охороні здоров'я людини і тварин. У вивченні історії ветеринарної медицини та тваринництва важливі відомості можна отримати з археологічних розкопок, малюнків на побутовому посуді, різного знаряддя, знайденого під час розкопок, палеонтологічних даних, епічних творів, билин, дум тощо. Безумовно, що найцінніші відомості з історії лікувальної справи тварин можна знайти при вивченні писемних творів стародавніх і пізніших часів (літописи, архіви, художня та мемуарна література, твори мистецтва).

Наприклад, багато читачів знають першого автора відомої “Енеїди” Вергілія, проте лише вузьке коло фахівців знають, що Публій Вергілій Маро (70–19 рр. до Р.Х.) був не лише ушавленим поетом стародавнього Риму, а й ветеринарним лікарем за фахом. Він обслуговував коней конюшень імператора. У книжці “Георгіки” у віршованій формі він описує епізоотії сибірки, чуми ВРХ, сказу, перебіг та стадії розвитку цих хвороб.

Історія ветеринарної медицини допоможе молодим фахівцям правильно зрозуміти сучасний її стан і передбачити перспективи її розвитку. Вивчення минулого дасть змогу мати правильне уявлення про те, як виникла і розвивалася ветеринарна медицина, вміти розпізнавати та лікувати захворювання, розуміти функції окремих часточок тваринного організму та зміни їх під час певних хвороб. Знаючи минуле, можна простежити в історичній послідовності, як змінювався рівень підготовки ветеринарних фахівців, їх становище в суспільстві, ставлення до тварин.

2. Поради молодим фахівцям, викладені в Аюрведах стародавньої Індії (I тисячоліття до Р.Х.), книги Д.Херріота, вислів С.С.Євсєєнка.

Мимоволі хочеться навести поради молодим фахівцям, що викладені в Аюрведах стародавньої Індії (I тисячоліття до Р.Х.): “лікар, який бажає мати успіх у практиці, повинен бути здоровим, охайним, скромним, терплячим, мати коротко підстрижене волосся, старанно вичищені і обрізані нігті, носити напахчений одяг, виходити з дому не інакше, як з паличкою чи парасолькою. Мова його має бути тихою, приємною і підбадьорливою. Він повинен мати

відкрите, співчутливе серце, суворо-правдивий характер, спокійний темперамент, бути поміркованим, доброчесним, завжди намагатися робити добро, не бути боязким і нерішучим”. Цим вимогам повинні повністю відповідати сучасні медичні і ветеринарні фахівці. Крім того, останні на відміну від перших, мають не лише з великою любов’ю ставитися до свого чотириноного пацієнта, а й з великою повагою до його господаря, від якого залежить стан здоров’я його тварини.

Саме про такого ветеринарного фахівця йдеться на сторінках книжок всесвітньо відомого англійського письменника, ветлікаря за фахом, Джеймса Херріота. В трьох його книжках: “О всех созданиях — больших и малых” (1985), “О всех созданиях прекрасных и удивительных” (1987), “И все они — создания природы” (1989), описано працю ветеринарного лікаря та його відносини з господарями тварин. Вивчення історії ветеринарної медицини України, як частини загальної історії, повинно допомогти встановити історичну правду і цим не допустити повторення тих часів, коли фальсифікувалася істина. Вивчаючи надбання світової і вітчизняної ветеринарії, паралельно з медициною, молоді фахівці зможуть зробити свій вагомий внесок не лише в збереження тварин і одержання доброякісної продукції, а й в охорону здоров’я нашого народу.

У першому законі України “Про ветеринарну медицину” (25.06.92 р.) викладені суть та завдання ветеринарної медицини. Враховуючи, що в природі існує понад 150 зооантропонозів (загальних хвороб для тварини і людини), слід пам’ятати вислів відомого українського ветеринарного лікаря, таємного радника С.С.Євсеєнка, який на засіданні “об’єднаних практичних ветеринарних лікарів” у Москві 19 лютого 1884 р. сказав: “Людська медицина охороняє людину, а ветеринарна зберігає людство” (“*Medicina hominem curat, veterinaria hominem tatem*”).

3. Розвиток на Україні найдавніших хліборобських цивілізацій Європи. Трипільська культура.

Наявність неосяжних смуг чорноземів, що за площею та родючістю найзначніші у всьому світі, позначилися на суспільно-економічному стані нашого краю. Власне, саме на території України розвинулися найдавніші хліборобські цивілізації Європи, що

стало невід’ємною частиною українського способу життя. Тут особливо поширення з давніх часів набуло одноосібне господарство. Це відбилося на ментальності народу, його культурі та суспільно-економічній організації.

Якщо в ранній період, період неоліту, розвиток тваринництва, а, відповідно, і лікувальної справи, слід розглядати як період самостійного розвитку, без значного впливу інших цивілізацій, то більш пізній стан культури, землеробства, тваринництва та лікувальної справи значно залежали від впливу інших цивілізацій. Відбувався взаємний обмін досягненнями, й сьогодні важко виділити в культурі тих чи інших народів “чисті часточки”, що дійшли від первісної людини тієї чи іншої місцевості.

У період раннього неоліту (з 6 по 2 тисячоліття до Р.Х.) люди замість пасивного збирання плодів та полювання самі навчилися виробляти поживу. Слід зауважити, що перші пізнання з лікувальної справи люди одержували від тварин, але на відміну від них, вони аналізували, засвоювали і передавали знання своїм дітям і рідним. При захворюваннях та пошкодженнях спочатку зберігалися і застосовувалися засоби, близькі до генетично зумовлених, інстинктивних, які спостерігаємо у вищих тварин.

Тварини при пораненні зализують рани, при захворюваннях вишуковують і поїдають різні трави, п’ють воду з мінеральних джерел, використовують поклади солі, звільняються від паразитів, при переломах кінцівок звільняють їх від навантаження чи занурюють у воду. Для того, щоб звільнитися від гельмінтів, тварини поїдали бруньки та кору дерев, землю, полин. Свині у боротьбі з ектопаразитами купалися в болоті, птахи — в піску та воді.

Збираючи і готуючи їжу, жінки спостерігали, що одні рослини викликали порушення функції органів травлення, інші — заспокоювали кашель, зупиняли кровотечу. Вони знайомилися з отруйними і лікувальними властивостях рослин. З часом жінки почали розрізняти суто лікувальні рослини (проносні, блювотні, кровозупинні тощо) і користувалися ними в разі потреби.

Безумовно, що відкриття способу добування вогню значно зменшило залежність людини від природи. Користування списом, луком, ножем дало змогу людині полювати на великих і різноманітних тварин і використовувати продукти тваринного походження як ліки (кров, жир, деякі органи). Саме жінці на перших порах відво-

дилася головна роль. Вона надавала допомогу при пологах, нагромаджувала дані про лікувальні засоби. Заняття скотарством та допомога травмованим тваринам збільшували лікувальний досвід людини. Надання допомоги однією людиною іншій чи тваринам при травмах і захворюваннях уже свідчило про зародження ветеринарії і гуманної медицини.

Зовсім не можна погодитися з деякими істориками та філософами медицини, що первісна людина і, особливо, тварини не мали потреби в допомозі. Вони стверджують, що в ті часи, коли люди і тварини жили в повному єднанні зі щедрою на дари природою, ні люди, ні тварини не хворіли. Проте, археологічні дослідження свідчать, що на кістяках людей і тварин збереглися сліди від перенесених хворіб. Навіть у період життя динозаврів спостерігалися захворювання, про що свідчать зміни на їхніх скелетах.

Вважають, що землеробство вперше виникло в Україні в межиріччі Південного Бугу та Дністра, коли на межі V та VI тисячоліть до Р.Х. виникли перші у Східній Європі землеробські общини, перші форми суспільно-політичної організації.

Найвідоміші ранні землеробські племена на території сучасної України пов'язують з так званою Трипільською культурою, що розвинулася у долинах Дністра, Південного Бугу, Пруту, сягнувши згодом Дніпра. У період свого розквіту між 3500 та 2700 рр. до Р.Х. трипільці жили великими селами по 600–700 чоловік. Вони мешкали у довгих та вузьких спільних оселях, де кожній родині належала власна, розгороджена на кімнати, частина житла з глинобитною піччю.

Ці племена займалися землеробством та тваринництвом. Б.Л.Богаєвський (1937) зазначає, що при розкопках були виявлені кістки ВРХ, диких і свійських свиней та кози, собаки, ведмедя, лисиці, рисі, кішки, бобра, оленя, сарни, козулі. Він відзначає, що в Дністро-Бузькому районі розводили короткорогих менших, ніж в районі Дніпра, тварин. У районі Дніпра були знайдені й кістки овець. Це свідчить про те, що трипільці мали контакт з іншими народами, адже вівці були одомашнені у 9000 році до Р.Х. в Заві-Чемі-Шанідарі (сучасний Іран). Впродовж наступних трьох тисячоліть були одомашнені коза, бик, свині (Південно-Західна Азія). Ю.А.Краснов (1971), аналізуючи знахідки кісткових решток у лісовій смузі України (стоянка Моства, III тисячоліття до Р.Х.), відзна-

чає, що тут розводили ВРХ значних розмірів, близьку до сучасної сірої української породи. Тут виявлено рештки кісток вівці, кози, хоча автор зауважує, що ці тварини потрапили сюди одомашненими (їх батьківщина — інші місця). Це свідчить про те, що люди Трипільської культури вже в той час мали контакт з іншими племенами. В цей період було три популяції свійських свиней.

Дослідженнями решток кісток ВРХ встановлено, що для тяглової сили використовували кастрованих самців ВРХ. Тобто в часи Трипільської культури перші фахівці широко практикували кастрацію бугаїв. До речі, термін “віл” з’явився значно пізніше, він взятий з балтійської мови, де місцеве населення (воно, напевне, запозичило його у пришельців) також використовувало самців.

Трипільська культура характеризувалася високим рівнем виробів із каміння (зернотерки, серпи, сокири, ножі, пилки, долота, проколки, стріли, шліфувальні камені), кісток та рогу (шила, сокири, ножі, долота, гачки, мотики), з міді (сокири). Вперше жителі цієї культури винайшли механічний пристрій — свердло для просвердлювання отворів у камені та дереві. Прогресу у землеробстві сприяв дерев’яний плуг.

4. Зародження ветеринарії та медицини.

Слід зазначити, що майстри, які виготовляли предмети та знаряддя з кісток та рогу, мали найкращі знання з анатомії різних тварин. Вони використовували кістки лося й коня, дрібних тварин, довгі кістки птахів. Косторізи добре знали фізичні властивості кісток, вони досягли майстерності у їх розм’якшуванні при різанні. Тобто, першим ремісникам було добре відомо про вікові та видові особливості кісток тварин.

Мисливці, розтинаючи тварин, знайомилися з будовою їх внутрішніх органів. При розтині бобрів, пальпацією та за зовнішнім виглядом вони безпомилково могли відрізнити мускусні залози від “молочків” — поряд розміщених лімфатичних вузлів.

У трипільців спостерігається розподіл праці, виділяються окремі професії. Їх слід розглядати як людей, що започаткували ветеринарну та гуманну медицину. Археологічні відомості свідчать про те, що вони не лише знали лікарські рослини, й використовували їх у своїй практиці, але й були добрими хірургами. Вони перші почали каструвати самців ВРХ та проводити складні операції на голові.

В районі нинішнього Дніпропетровська виявлено череп людини зі слідами трепанації в III тисячолітті до Р.Х. (Рохлін Д.Г., 1987). Автор також описує випадок майстерно зробленої ампутації найменшого пальця руки у жінки, з подальшим повним загоюванням (Кримське поховання).

Подібні операції (трепанація черепа) у цей період зустрічалися в Америці (ацтеки) та значно пізніше у Вавилоні. Про контакт та обмін досвідом цих культур не могло бути й мови. Напевно, у цих фахівців не було й поділу на ветеринарну та гуманну медицину. Їм були відомі лікарські речовини, про що свідчать розкопки, в яких виявлені зерна маку, чистотілу, наперстянки. Як знеболююче, трипільці використовували настій маку (опій), або інших рослин. Ацтеки з цією метою використовували сік кактусів. До речі, народні лікарі ацтеків добре знали будову людини та тварини (відомо кілька сотень їх анатомічних термінів), лікарські рослини (наперстянка, кора хінного дерева, гваякове дерево). У ацтеків були цілі сади лікарських рослин. На відміну від трипільців, ацтеки, завдяки своїй писемності (піктографічна та ідеографічна), все занотували.

Люди Трипільської культури не були знайомі з успіхами медицини Китаю, які в IV–III тисячоліттях до Р.Х., як і ацтеки, мали писемність (піктографічну та ідеографічну). У першому медичному кодексі “Нуці-Кінг” (2657 р. до Р.Х.) перераховуються можливості медичної науки: “Медицина не може врятувати від смерті, але спроможна продовжити життя, зміцнити моральність, заохочуючи добродієність, переслідуючи ваду цього смертельного ворога здоров’я — може вилікувати багато недуг, що уражають бідне людство, і робить сильнішими державу і народ своїми порадами”.

У Єгипетському кахунському папірусі (IV–III тисячоліття до Р.Х.) описано про лікування хвороб свійських тварин. У народній медицині, як і у трипільців, використовували настій маку.

Народним лікарям Трипільської культури не був знайомий і текст найстародавньої фармакопеї в історії людства, написаної на одній із табличок Месопотамії (III тисячоліття до Р.Х.), де широко користувалися писемністю (клинописом). У цій фармакопеї немає ні заклинань, ні замовлянь, ні згадки про богів. Наведені лише короткі рецепти використання лікарських засобів переважно рослинного походження (порошків з гілок сосни, пихти, гірчиці, слив, фініків). Тут же описані способи приготування і застосування ліків.

5. Археологічні дослідження Трипільської культури. Писемність наших предків, стародавні назви свійських тварин.

Археологічні дослідження Трипільської культури свідчать про високий рівень народної медицини, в арсеналі якої значно раніше з'явився хірургічний інструмент, уміння вживати ліки рослинного та тваринного походження. Проте, все це не зафіксовано в писемних джерелах і не стало надбанням інших цивілізацій.

У зв'язку з тим, що племена Трипільської культури вірили в ритуали та в природні сили, то саме серед них почали виділятися знахарі, віщуни, чаклуни, які розуміли “шелест і гомін трав”, шелест матері-землі тощо. Тут немає нічого дивного, оскільки поряд з високим прогресом існувала своєрідна медицина певної групи людей, як це навіть сьогодні спостерігається в усіх країнах світу. Слід зазначити, що чаклуни, віщуни, знахарі мали завжди добрі (хоча й вузькі) знання з анатомії певних органів чи частин тіла людини чи тварини. Для своїх гадань вони використовували нутрощі тварин, птахів, виступи на баранячій лопатці, щелепи тварин, хребці бобрів, дрібні кістки зайця, ікла ведмедя, кігті тощо.

Сьогодні мало що відомо про занепад Трипільської культури. Напевно, зростання кількості населення змушувало їх до переходу на нові землі. Одні йшли в глибину південних степів, інші — на північ, у непрохідні ліси Полісся і далі. У 2000 р. до Р.Х. Трипільська культура як одне ціле перестала існувати.

Дослідження Василя Кобилюха (1995) свідчать, що наші предки мали писемність, яка збереглася сьогодні у мові санскриту. Саме ця мова утримує слова, які є основою сучасної української мови. Не слід дивуватися, що впродовж багатьох тисячоліть деякі букви в словах змінилися. Адже, навіть сьогодні ми є свідками, коли змінюються не лише букви, але й цілі слова у нашій мові, особливо розмовній.

У вживанні людей минулого було декілька назв коня: “кінь”, “тяра”, (той, що тягне тягар, важковіз), “кінкірі” (кінь, що вже в роботі, в упряжі), “кінкіні” (кінь на вуздечці), “гайя” (вільний кінь на пасовищі), “атя” (кінь, що біжить у возі), “аля” (кобила, що біжить у возі), “коня” (кінь, на якому їдуть верхи), “ашва” (лошак), “кішора” (молодий кінь, щойно навчений і запряжений в упряж), “кічора” (жеребець), “гаріка” (кінь золотистої масті; звідси, напевно, походять слова орати, гараті). Декілька назв мала велика рогата худоба:

карава (ка-рава, голова, що реве), “тяля” (ніжна, теля), “дужа го” (корова, що доїться), “стара го” (неплодюча корова). Свійська свиня називалася “кабан”, “свінна” (брудна, спітніла), дикий кабан — відповідно “коля”, “потрін”, “кіті”. Дрібні жуйні називалися “барана”, “коза”, “шага” (козел), “бастя” (загальна назва для козла, вівці, барана), тому й кликали їх “базь-базь”.

Наші чотириногі друзі мали також сучасну назву: “ш(с)обака” (прекрасний і чудовий), “босака” (той, хто лає, лаючий), “кота”, “мар’ярі” (мурка). Птиця найбільш зберегла назви: “качур”, “кура”, “куккута” (півень), “сува” (сова). Чірікати, цвірінькати запозичено від цвіркуна, який називався “чірі”. Захворювання “ящур” (той, що жертвує їжею) та “сап” залишилися без змін.

Ветеринарна медицина періоду кочовиків, кіммерійців та скіфів (від 2000 р. до Р.Х. до I тисячоліття після Р.Х.) і періоду сарматів в Україні (перша половина I тисячоліття після Р.Х.)

План.

1. Зародження скотарства в Україні у період кочовиків.
2. Розвиток тваринництва, народної медицини та ветеринарії за часів кіммерійців.
3. Ветеринарна медицина скіфів їх досягнення в галузі скотарства, лікування людей і тварин, внесок у розвиток конярства, життя і побут.
4. Ветеринарна медицина періоду сарматів в Україні (перша половина I тисячоліття після Р.Х.).

1. Зародження скотарства в Україні у період кочовиків.

Євразійські степи, що простягнулись від Манджурії до Угорщини, утворюють найбільшу рівнину на землі. Ця рівнина стала центром кочових племен Євразії. Скотарство остаточно сформувалося в степах близько 3000 років до Р.Х. Скотарі перетворилися на справжніх кочовиків і стали мандрувати степами в постійних пошуках пасовищ. Переходячи з місця на місце, вони набували войовничості, щоб обороняти стада і захоплювати нові пасовища. Часті сутички з ворогом та потреба організувати маси людей для подолання величе-

зних відстаней сприяли появі племінної знаті.

Скотарі в українських степах з'явилися давно. Близько 3000 р. до Р.Х. лівий берег Дніпра зайняли племена ямної культури, пригнавши із собою табуни коней, на яких ще не навчилися їздити. За ними протягом багатьох століть переміщувалися інші скотарські племена, яких багато було біля Каспію.

2. Розвиток тваринництва, народної медицини та ветеринарії за часів кіммерійців.

Десь близько 1000 років до Р.Х. в Україні з'явилися кіммерійці. Це перші кочові вершники. Гомер, оповідаючи у своїй “Одіссеї” про північне узбережжя Чорного моря, називає його “землею кіммерійців”. Багато вчених дотримуються думки, що кіммерійці є вихідцями з нижнього Поволжя, які перекочували низинами Північного Кавказу і десь близько 1500 р. до Р.Х. з'явилися в Україні. Інші стверджують, що кіммерійці були корінним населенням України. Вони заселили міжріччя Дону і Дніпра до 700 р. до Р.Х.

Слід зазначити, що кіммерійці були першими в Україні скотарями, які перейшли до кочового способу життя. Вони опанували мистецтво їзди на конях, і їх військо складалося з вершників. Завдяки стосункам з майстрами — оброблювачами матеріалів на Кавказі, вони започаткували в Україні добу заліза. Кіммерійці уособлювали високу трипільську культуру і внесли багато нового в неї, у тому числі і народну медицину.

Кіммерійці, ведучи кочовий спосіб життя, мали стосунки не лише з майстрами та народними лікарями Кавказу, а, напевно, й з майстрами та кочівниками Індостану. Адже Хараппська культура (територія сучасного Пакистану) була вищою, ніж у стародавньому Єгипті і Месопотамії. У кінці II і до середини I тисячоліття до Р.Х. виділяється ведичний період у долині Гангу.

Саме в цей період набуває статусу “ветеринарія”, якою дозволено займатися певному колу людей. На кінець ведичного періоду населення стародавньої Індії поділялось на основні суспільні стани-варни: брахмани (жерці), кшатрії (військова знать, члени царських родів), вайші (землероби, скотарі, торговці) і шутра (бідняки). Вивчати веди (аюрведи) і займатися лікуванням мали право лише три вищі варни (брахмани, кшатрії і вайші).

Веди (наука про життя) — пам'ятки індійської літератури (2,5–2

тис. до Р.Х.). У ведах, в редакції знаменитого лікаря Сушрути, є дуже багато елементів ветеринарії і медицини. Описано понад 150 ознак гострих і хронічних захворювань мозку, серця, черева, сечостатевої системи, 760 назв рослин, 120 хірургічних інструментів. Тут вперше описано ознаки місцевого запалення (почервоніння, припухання, температура, біль). Хірургічний інструментарій, за даними Сушрути, складався з великої кількості ножів, ножиць, пилок, голків, щипців. Крім кастрації, проводили операції на органах черевної порожнини та головному мозку. Для анестезії використовували беладону і гашиш.

Анатомічні та фізіологічні пізнання на той час були незначними. Так Сушрута зазначає, що космічні елементи надходять в організм із їжею, яка в тонких кишках перетворюється у хілус. Хілус піднімається до серця, де перетворюються у кров, що ритмічними рухами дихання приводиться у рух і по судинах спрямовується до всіх органів тіла. Тобто в тілі тварин і людини, за даними староіндійських лікарів є сім головних частин: хілус, кров, м'язи, жир, кістки, кістковий мозок, сперма.

Напевно, кіммерійцям були відомі й методи лікування асирівавилонської культури, яка була підкорена семітами. Адже, при вождеві семітів Хаммурабі (2400 р. до Р.Х.) написаний “Звід законів Хаммурабі”, в якому медицина та ветеринарія не розділені, але лікарів людей називають а-соу, а тварин — мопнай-соу, тобто окремо виділяється ветеринарна професія.

У параграфі 224 цього зазначається: “якщо лікар лікує рану вола або осла івилікував тварину, то господар повинен заплатити гонорар у розмірі однієї срібної монети”. Однак надзвичайно великі вимоги ставилися і до лікарів. У параграфі 225 записано: “При невдалому лікуванні та смерті тварини, лікар повинен заплатити господареві 1/4 вартості тварини, якщо лікар при лікуванні людини викликав смерть пацієнта або осліпив його, то такому лікареві необхідно відрубати руку”.

Мистецтво їздити на конях кіммерійці запозичили у ассірійців, яким знадобилося 350 років, щоб опанувати цю техніку (до речі, ассірійці завозили коней з Кавказу). Спочатку коневі одягали шкіряний нашійник (широка стрічка, як у собаки). Вершник сідав на коня, змістившись до крупа, і, тримаючись за нашійник, бив його паличкою поміж вух. Пізніше винайшли недоуздок і опанували

правила сидіння на коні. Для опанування сьогоденного сидіння на коневі знадобилося кілька століть. Ассірійці перші почали класти на спину коня попону (подібно до сідла) і закріпляти її знизу (щось ніби попруги).

Таким чином, кіммерійці, зберігаючи культури Трипільського та інших народів, принесли в Україну, і свою частку, особливо в тваринництві. Адже в період їх розвитку в Україні, за даними розкопок і досліджень В.І.Цалкіна (1966), було три породи ВРХ: рогата (лісова зона), комола (лісостепова зона) та черняхівська (степова зона). Також було три породи овець: дрібна (лісова зона), велика (північне Причорномор'я), найбільша (лісостепова зона). Кіз розводили мало, більше в Причорномор'ї. Коні лісової зони були меншими на зріст від коней інших зон.

Свині були трьох популяцій: найбільших розводили в лісовій зоні, середніх — в лісостеповій і дрібних — в Північному Причорномор'ї.

Собаки відрізнялися великими розмірами.

3. Ветеринарна медицина скіфів: їх досягнення в галузі скотарства, лікування людей і тварин, внесок в розвиток конярства, життя і побут.

Та особливий слід на території України залишили скіфи. Зруйнувавши багато країн Близького Сходу, вони осіли в степах, створивши вперше на терені України політичне об'єднання. Вони поділилися на східних скіфів, які жили в степах Приазов'я, Придоння і займалися кочовим скотарством. Західні скіфи жили в низинах Південного Бугу і Дністра, де займалися землеробством і розводили свійських тварин, тобто на землях колишньої Трипільської культури.

У Старому Заповіті пишеться: “Ось іде народ із Північної країни... держить лук і короткий спис, жорстокий він... скачуть на конях... народ давній... всі вони люди хоробрі”.

Геродот (485 — 425 р. до Р.Х.) у своїй “Історії” дає порівняно багато відомостей про медицину скіфів. Він сам відвідав Скіфію, спостерігав життя і побут скіфів. З Ольвії він 4 дні плыв Гіпанісом (Південний Буг) у глибину Скіфії. Геродот зазначав, що скіфи крім вирощування пшениці, проса, сочевиці, цибулі, часнику, конопель ще вирощували різні трави та зілля, які широко використовували у на-

родній медицині. Лікарські рослини скіфи застосовували у повсякденному житті. Вони володіли технікою бальзамування трупів. Значну увагу за спостереженнями Геродота, жінки приділяли косметичі та засобам лікування жіночих хвороб. Геродот першим подав відомості про спосіб виготовлення скіфами кумису (гіппаку). Слід зазначити, що скіфи були першими, хто впровадив кумисолікування.

Гіпократ (460-372 р. до Р.Х.) спостерігав скіфів-рабів в Афінах та зустрічався із скіфами-педагогами, від яких черпав відомості про Скіфію та їх народну медицину. Крім того, він одержував відомості від грецьких купців та торговців, які там бували.

У своєму творі "Про повітря, води та місцевості" Гіпократ описував життя самих скіфів: "скіфи опасисті, м'ясисті, кривоногі, широкі, жінки слабкої комплекції, руді або рудуватого кольору. В їжу вживають варене м'ясо, п'ють кобиляче молоко та гіппак".

Феофаст (370–285р. до Р.Х.), вивчаючи природу північного Причорномор'я, наводить дані про використання у народній медицині полину та меду. Народною медициною скіфів цікавилися і римляни. Вергілій описує використання бобрової струмини у ветеринарній практиці.

Овідій, який проживав на засланні в Томах (Румунія), не лише спостерігав за життям скіфів, а й вивчав їх мову. У творах Плінія Старшого (23–79р. до Р.Х.) "Naturalis historia" та Клавдія Птолемея (близько 150 р. до Р.Х.) "Географія" висвітлені не тільки скіфська медицина, а й ветеринарія.

Таким чином, греки та римляни не лише спостерігали за скіфами, а й вчилися у них. Скіфів запрошували до Греції та Риму як вчителів. Так грецький письменник Лукіан Самосатський (2 ст. Р.Х.) писав про великого скіфського мудреця Токсаріса, який походив з простих скіфів. Він жив у 7–6 ст. до Р.Х., прибув до Греції і жив у Афінах. Токсаріс мав глибокі знання з медицини. Після його смерті греки визнали його Геросом і одним з асклепідів, нащадком бога Асклепія, покровителя лікарів. Він потрапив у грецький пантеон. Значний слід у греків залишив також скіфський лікар Абарис.

Скіфські мудреці та лікарі діяли задовго до утворення грецької держави та Риму. Їм були знайомі цивілізації Сходу, Єгипту, Вавилону, Індії. Скіфи знайомилися з медициною Єгипту, зокрема методами дослідження хворих та анатомічними відомостями (нині про це ми довідуємося з папірусів Сміта та Еберса). Адже єгиптяни

вважали мозок центральним органом, вони розрізняли артерії, вени, нерви, використовували 18 видів трав для лікування.

Скіфам були відомі дані Герофилеса (375-280 р. до Р.Х.) представника школи раціоналізаторів, який вивчав анатомію, застосовуючи розтин. Він перший описав будову ока, слинних залоз, статевих органів, дванадцятипалої кишки, мозку тварин і людини. Він розрізняв артерії, вени і перший вжив термін “артерія”.

Впровадивши культуру та здобутки народної медицини Трипільської культури, кочівників, кіммерійців та знання медицини інших цивілізацій, скіфи здобули визнання у греків та римлян, як глибоких знавців у галузі ветеринарії та медицини. Скіфи знали велику кількість лікарських рослин, плодів дерев, у яких є цінні сили, широко використовували їх для лікування ран, виразок, грудних і хірургічних захворювань. При цьому використовували відвари, настої тощо. Для бальзамування трупів використовували купер, ладан, селеру, ганус. Солодким коренем, змішаним з медом, лікували астму, кашель, грудні захворювання.

Про це писав Феофаст як про “солодкий скіфський корінь”. Пліній зазначав, що рослину ріпак скіфи вживали для лікування коней. Особливою повагою у греків і римлян користувався скіфський полин, з якого готували гіркі настої для людей і тварин. Дим насіння коноплі, кинуті на розпечене каміння, використовували при хірургічних втручаннях (діяв як гашиш).

Поширеним серед скіфів було використання для лікування людей і тварин ліків тваринного походження: бобрової струмини для лікування жіночих хвороб та діареї коней. З цією метою коней накривали попоною до самої землі, щоб дим не виходив при окуренні. Боброву струмину клали на вугілля і дим окуривав черевну стінку.

Боброву струмину (скіфську) особливо цінили римляни, вони навіть данину брали нею. Понад 50 ліків римляни виготовляли з бобрової струмини. При подагрі, ревматизмі, хворобах суглобів вживали також секрет навколівідхідникових залоз бобрів. Взагалі органи бобрів широко використовували у медицині скіфів. При ревматизмі носили взуття з бобрової шкіри. Укуси гадюк скіфи лікували “сирнистою” речовиною плодів оленів, убитих в утробі матері. Для лікування легеневих хвороб вони використовували свиняче сало, телячий жир, курдюки баранів, сало собак, ведмедя, їжака, борсука.

Скіфи добре знали анатомічні і фізіологічні особливості тварин-

ного організму. Пліній зазначав, що під час війни для їзди верхи скіфи замість самців брали кобил лише тому, що у них сечовиділення відбувається під час руху, а самцям необхідно для цього зупинятися. Аристотель повідомляв, що скіфи їздили верхи на жеребних кобилах, коли помічали у них рухи плода, завдяки чому, на їх думку, полегшуються пологи у кобил.

Геродот описав цікавий спосіб доїння кобил скіфами: “молоко скіфи видоюють у такий спосіб: беруть кісткові трубки, дуже схожі на флейти, вставляють їх у статеві шляхи кобил і дують повітря ротом, інший скіф доїть у цей час кобилу”. Скіфи пояснюють це тим, що жили кобил наповнюються повітрям і вим’я опускається (вони ще не розуміли, що діяли на рефлексогенну зону). Подібну операцію калмики вживали ще у 18 столітті.

Коням, які пасивно парувалися, скіфи давали сатиріон еритрейський, що викликав статеве збудження. Скіфи широко практикували кастрацію тварин. На вазі (4 ст. до Р.Х.), знайденій у Чортомлицькій могилі (біля Нікополя), зображено ловлю коня та різні ветеринарні маніпуляції. Тут зображений лікар (одяг його відрізняється від звичайного для скіфів), якому готують тварин для лікування (з лівого боку) та для кастрації (з правого боку).

Із зображення на іншій вазі (курбан Куль-Оба) видно, що скіфи вміли правильно бинтувати (знизу догори). Для зашивання ран вони використовували кінське волосся. Скіфи знали кровопускання та володіли технікою трепанації черепа. Для лікування тварин, особливо обробки ран, вони використовували березовий сік, подорожник, корінь алтею, листя глухої кропиви, полин, тощо. Розкопки Чортомлицької могили свідчать, що скіфи мали різноманітний ветеринарний інструментарій (Кавецький Р.Е., Балицький К.П., 1954).

Скіфи знали й широко застосовували відбір та схрещування серед тварин. Виведена скіфська порода коней, хоча й невеликих на зріст, була темпераментна та витривала й належала до кращих кінських порід того часу. Саме тому македонський цар Філіп II, один з кращих знавців коней, взяв у скіфів 20 тис. коней для розведення і поліпшення кінського поголів’я своєї країни. Скіфи розводили комолу ВРХ, великих овець, проте свиням не приділяли значної уваги.

Скіфи не лише вдосконалювали техніку верхової їзди на конях, але перші запропонували сідло, попрягу та стремено. Вони вдоско-

налили вуздечку. Адже стремена з'явилися в Азії лише у III–IV ст. після Р.Х. Скіфи надягали на кінцівки коней спеціальні черевики із товстої шкіри буйвола. Це перша “підкова”, яка в подальші століття вдосконалювалася. Не можна вважати, що першу підкову винайшли кельти, вони її лише удосконалили.

Деякі історики намагаються показати життя і побут скіфів, а також самих скіфів низько культурними, як простих пастухів, яким мало відомі гігієнічно-санітарні пізнання. Однак Геродот, Гіпократ і римський поет Овідій зазначали, що населення у ті часи любило митися та купатися. Греки та римляни запозичили лазні у скіфів та вдосконалили їх. Лазня скіфів виглядала як повстяний намет з вогнищем у центрі, що міг би вмістити до десяти і більше людей. Щоб не утворювалося болото, підлога була камінною чи дерев'яною. Нагріте каміння, яким нагрівали воду, кидали у мідний чи бронзовий чан. Для миття волосся та тіла використовували відвари з багатих на сапонін рослин. На одній з пантікантийських фресок є зображення такого намету-лазні круглої форми, з центральним клапаном над димовим отвором.

Були й лікувальні лазні, коли на розпечене каміння кидали сім'я конопель, від якого здіймалися дим і пара. Геродот зазначав, що “скіфи захоплюються такою лазнею і кричать від утіхи.”

Таким чином, скіфів не слід розглядати лише як воїнів-варварів, що мали звичай пити кров першого вбитого, робити з ворожих черепів прикрашені золотом і сріблом чаші, знімати скальпи. Безжалісні до ворогів, вони були надзвичайно віддані в дружбі і понад усе її цінували. З дитинства вони готувалися до важкого життя. Не випадково новонароджену дитину після перерізування пуповини занурювали у холодну воду. При цьому дитина загартовувалася, а слаба — гинула, тобто проводився відбір. Про цей звичай згадує Гален (130–210 рр.).

Все ж слід зазначити, що скіфи внесли вагомий внесок у світову культуру. Не лише Токсаріс потрапив у грецький пантеон, а й скіфський царевич Анахарсіс, великий мудрець, вчений та поет. Він був зарахований греками до своїх богів.

Однак і скіфів, як і попередніх народів, які населяли Україну, чекала подібна доля. У 339 р. до Р.Х. македонці завдали поразки скіфам. І вони, як і племена Трипільської культури, були поглинуті іншими народами.

4. Ветеринарна медицина періоду сарматів в Україні (1 половина I тисячоліття після Р.Х.).

Після поразки скіфів від македонців впродовж 100 років більшу частину Скіфії завоювали й освоїли сармати, могутнє плем'я зі Сходу.

Залишки скіфів сховалися в Криму, де проживали як самостійне плем'я до III століття Р.Х.

Майже 400 років (II століття до Р.Х. — II століття після Р.Х.) у степах Північного та Східного Причорномор'я мешкали сармати, які прийшли з Волги. Вони були не єдиним плем'ям, а союзом племен (язиги, роксолани, алани). Це було войовниче плем'я, разом з чоловіками жінки також брали участь у війнах та полюваннях. Сармати торгували з Китаєм, Іраном, Індією і багато запозичили у них не лише з культури, а й способів лікування тварин і людей. Крім того, їхню культуру, ветеринарні та медичні знання поповнювали не лише скіфи, а й грецькі процвітаючі колонії, і особливо Ольвія, в гирлі Бугу, яка була найцивілізованіша у цей період.

Від греків, які розвивалися своїм шляхом і були менш скуті релігією та кастою жерців, сармати запозичили особливо багато в галузі ветеринарії та медицини. З найстародавніших джерел літератури (“Іліада”, “Одіссея”) відомо, що ще за часів Троянської війни (XII ст. до Р.Х.) у грецьких військах вже були лікарі, які користувалися великою пошаною. У них зазначається, що багатьох воїнів вартий один умілий лікар.

Греки в основу лікування тварин та людей ставили не заклики до Богів, заклинання, магічні сили, а спостереження за хворою людиною чи твариною. У греків, крім асклепейонів (храмові лікарні), були цивільні лікарні-ятреї, утримувані окремими лікарями. У містах медиків і ветеринарів приймали на роботу за конкурсом і затверджували на зборах громади. Найпоширенішими типами лікарів були періодекти (мандруючі лікарі), які ходили по населених пунктах і рекламували своє ремесло.

Значного поширення у греків набула книга Симона Афінського “Оцінка коней”, у якій були подані відомості щодо екстер'єру коней та визначення віку по зубах. Особливу увагу гіппології і собаківництву приділяв у своїх працях Ксенофонт (445–354 р. до Р.Х.). Багато корисного сармати запозичували і у римлян, постійно ведучи з ними війну. В цей час значний вплив на ветеринарію Візантії

мав Апсирт (290–350 р. після Р.Х.), ветеринарний лікар за фахом та воєначальник армії імператора Костянтина. Він брав участь у війнах з сарматами, як головнокомандувач. Особливу увагу він приділяв ветеринарії, яка була почесною професією і користувалася особливою повагою у Візантії. У його збірнику “Гіппіатрика” повідомлено, що в армії були спеціальні медичні і ветеринарні служби. Крім ветеринарних лікарів, були і ветеринарні госпіталі, які називалися ветеринаріями. В цьому збірнику під назвою “Меліс” Апсирт описує клініку правця, вважаючи причиною його виникнення уколю в підшву копита коня, а також пояснює етіологію колік у коней тощо.

Проте, у 270 році Р.Х. грецькі колонії зазнали ударів готів, а сармати були завойовані кочовиками, які з’явилися зі сходу. У зв’язку з відсутністю писемності до наших днів не дійшло відомостей про культуру сарматів, їх уміння лікувати тварин, проте слід вважати, що ветеринарна справа в їхній державі знаходилася на високому на той час рівні. Євразійські степи після цього майже на ціле тисячоліття стали володіннями тюркських народів.

Ветеринарна медицина періоду розселення східних слов’ян та Київської Русі (VI–XIII ст.)

План

1. Народна медицина і реміснича справа у древніх слов’ян, поширення знань з анатомії та фізіології тварин.
2. Розвиток культури, медицини та ветеринарії за часів князювання у Київській Русі.
3. Книги з стародавньої ветеринарії, їх значення для становлення лікувальної справи у Київській Русі.
4. Стан народної медицини і ветеринарії за часів Київської Русі, її вплив на розвиток інших цивілізацій.

1. Народна медицина і реміснича справа у древніх слов’ян, поширення знань з анатомії та фізіології тварин.

Населення лісистій рівнини України було дещо ізольованим від досягнень кочовиків і цивілізацій причорноморських міст. Однак, на початку VI ст. історичні події з Причорномор’я та степу переходять до цього землеробського люду. Цими людьми були слов’яни —

прямі нащадки нинішнього населення України.

У VI ст. східні слов'яни, вихідці з Карпат, Вісли, басейну Прип'яті, зосереджувалися на правому березі Дніпра. А в центральній Україні, на берегах Дніпра, жили поляни, на північному заході — древляни, північному сході — сіверці, на півночі — угличі та тиверці, у західних частинах — волиняни та дуліби.

Торгівля у той період не була розвиненою, проте у VIII ст. їй дали поштовх купці зі Сходу, зокрема араби, які проникали у східнослов'янські землі. У середині IX ст. Наддніпрянщина в господарському, культурному та політичному відношенні залишається спокійною зоною. У цей час виділяється Київська Русь. У “Повісті временних літ” відзначається “... у рік 852 стала називатися Руська земля. У рік 859 варяги, приходячи, брали з полян, і з сіверян, і з в'ятичів. У рік 862 вигнали варягів за моря і не дали їм данини, і стали самі в себе володіти”.

Племена слов'ян різнилися між собою звичаями та побутом. Вони займалися, головним чином, землеробством, мисливством, рибальством та розводили худобу. Як провідну верховну силу славили Бога Сонця, вірили в існування інших надприродних істот, що нібито живуть у болотах, лісах, на полянах, у джерелах. Серед слов'ян були чоловіки та жінки, які краще від інших знали на цілющій дії рослин, уміли допомагати при пошкодженнях.

До прийняття християнства не було жерців, але були люди, які виконували обов'язки жерців (волхви, чаклуни, віщуни, чародійники). Пізніше виділялися знахарі, серед яких були люди з кращими навичками щодо певних хвороб, досконально оволодівали одним прийомом. Отже, виділялися костоправи, спеціалісти з кровопускання, гриж, подрібнення та виділення каменів з сечових шляхів, “очні лікарі” тощо.

Ремісники, працюючи з кістками, досконально знали їх фізичні, хімічні, вікові та видові особливості. Серед них виділялися певні професії: костоправ (ортопед), костелом (дробив кістки на клей), костовар (варив клей), костяник (майстер по грубій обробці кісток), косторіз (майстер по тонкій роботі). Подібні майстерні були в Києві. Голки, гребені, стремена, рахівниці, жіночі прикраси тут виготовляли з кісток.

Із будила (велика гомілкova кістка) виготовляли флейти. Астрагали (п'яткові кістки дрібних тварин) на Київщині використовувати

для гри в козни. Майстри добре володіли складним процесом протрави кісток фарбами.

Знахарі та ремісники мали добрі знання з анатомії нутрощів та їх фізичних властивостей. Оброблені кишки, сечові міхурі, шлунки, очеревину використовували для виготовлення волинок, музичних струн, бубнів, волокових вікон. Слов'яни за допомогою інструментів уміли проникати всередину через природні отвори. Проникнення у порожнину матки вівці з метою витягування “мерлушок” (плодів ягнят) давно практикувалося слов'янами для одержання високоякісних шкурок, які високо цінилися торгівцями.

Древні слов'яни сечею тварин обливали паруси, щоб зробити їх стійкими до гниття. Кал і сечу використовували для одержання селітри, яку використовували для лікування та обробки м'яса. Бичачу кров у суміші з сирими яйцями птиці та сиром древні зодчі клали у будівельне вапно, щоб надати йому більшої стійкості.

Отже, знахарі та ремісники найбільше володіли знаннями з анатомії тварин та властивостей органів. Більше того, стосунки не лише з свійськими, а й з дикими тваринами, викликали у людей повагу до них і зумовлювали назву багатьох із них вводити у свій побут. Назва стародавніх грошей — куна, ногата, вевериця є синонімами хутрових звірів чи їх органів: куна — куниця, вона ж соболь, інколи — лисиця, вевериця — білка. Слово “ногата” пов'язуються як шкіра з лапкою, “мордка” — грошова одиниця, яка означає звіра з мордою.

Слов'яни дуже часто назву частин тіла переносили на вигляд рік та морів: “устя” (рот), губа, ніс (мис), коліно, щока, перешийок.

Перша вимірювальна система пов'язана з частинами тіла. Термін “сажень” означає розмах руки. “Сажень” поділяли на 2 “лікті”, які склалися з двох “п'ядь”. “П'ядь” — відстань між кінцями великого й середнього пальців розкритої долоні. Половину “сажені” називали “поясом”, звідси “поясниця” (рос.), або “поперек” (укр.), що відповідало довжині тулуба на висоті пупка людини середньої повноти. У “сажені” виділяли три “аршини”, а в “аршині” — три “вершки”. “Вершок” означав довжину вказівного пальця від основи до самого його кінчика. У “п'яді” було три “вершки”. Ця система вимірювань на основі анатомічних даних носить міжнародний характер появи вимірювальної системи: “дюйм” — палець, “фунт” — нога.

Крім того, для запам'ятовування літер стародавні дида скали (вчителі) зверталися також за допомогою до анатомії. Так, взяті в боки руки означали літеру “ф”, схрещені в колінах ноги — літеру “х”, рот — як літера “о” тощо.

Таким чином, знання анатомії та фізіології конче були необхідні в житті слов'ян. Проте, найбільшими знавцями анатомії, судячи з літописів, були пастухи, “овчуги” (вівчарі) та коновали. Ці люди знали не лише анатомію коня, корови, вівці, свині, птиці, а й інших диких тварин, яких вживали у їжу східні слов'яни. Літописець Нестор пише, що східні слов'яни в його час їли білок, сурків, сусликів, хом'яків, а “плес” (хвіст бобра) був делікатесом.

2. Розвиток культури, медицини та ветеринарії за часів князювання у Київській Русі.

У VII ст. поляни утворили сильний племінний союз, що мав міцні стосунки з Візантією, а це, в свою чергу, давало змогу знайомитися з їхньою культурою. Однак, особливий розвиток культури, а, відповідно, знання з медицини та ветеринарії припадають на період, починаючи від князювання Олега (поч. 912 р.). Київські князі, завойовуючи мусульманські міста на Каспії та проводячи походи на Константинополь, не лише грабували багаті міста, а й знайомилися з характером життя цих цивілізацій, їх літературою.

Київські князі були дуже освіченими людьми, деякі з них знали кілька мов (наприклад, князь Всеволод Ярославович знав 5 мов). Писемність знали не лише князі, а й їхні дружини, діти. Так, сестра Ярослава — Предслава переписувалася з братами, його дочка Анна писала “кирилицею”, а внучка Янна в 1086 р. організувала при Андріївському монастирі перше в Європі жіноче училище. “Житіє Єфросинії Чернігівської” (XIII ст.) розповідає, що вона була великою прихильницею античної літератури різного жанру, в тому числі й медичної. Вона навіть займалася лікуванням у монастирській лікарні. Князі витрачали великі кошти на придбання книжок (Ярослав Мудрий, Святослав Ярославович, Микола Святоша).

З іноземної літератури одержували дані про медицину та ветеринарію інших країн. Найпоширенішою літературою серед широких мас населення були релігійні апокрифи. В Київську Русь вони проникали через Болгарію. В них поряд з релігійною тематикою значне

місце займали описи епідемії хворіб людей і тварин. В одному з апокрифів детально описано лікувальну і профілактичну мету кровопускання.

Першими, хто читав апокрифи, могли бути волхви, які були добрими знавцями народної медицини та іноземних мов. Не випадково ще в давніх пам'ятках письма не існує розмежування термінів “волхв”, “лікар”, “лечець”, “балий”, “зелейник”, “чарівник”. Старослов'янський перекладач Упир Лихий (XI ст.), перекладаючи грецькі книги на церковнослов'янську мову, у реченні: “призвати балия і волхва і чародейця”, всі три назви об'єднує у слово “врачи”. Латинський термін “медикамента” (*medicamenta*) часто перекладався словом “волшебство” — це високе мистецтво, майстерність, а волхв — є премудрим, людиною з великим досвідом і знаннями. Не випадково їм присвоювали епітети “мудрий”, “хітряк”, “філософ”. Старослов'янські волхви в своїй практичній діяльності користувалися книгами і самі були їх укладачами.

3. Книги з стародавньої ветеринарії, їх значення для становлення лікувальної справи у Київській Русі.

З Візантії у Київську Русь потрапив збірник медицини Орібазія з Пергама (326-403 рр.), який уклав “Синописис” із 72 книг, куди увійшли праці Гіпократата, Ерізістрата, Галена, а також збірник Аеція Амідського (VI ст.), який складався з 16 книг.

Князь Святослав (962–972 рр.), завоювавши Північний Кавказ, привніс у культуру Київської Русі медицину Вірменії, де в той час у медичній і ветеринарній практиці широко застосовували вірменську глину, буру, селітру. Лікарів-вірменів згадують перші літописці при княжих дворах на Русі. Вірменські лікарі, разом з лікарями греками і сирійцями відігравали значну роль в обізнанні жителів Київської Русі з античною літературою, літературою Арабських халіфатів.

В Київську Русь вірменами завезена книга Аль-Біруні “Фармакогнозія — Китай — ас-сайдина”, в якій різними мовами описано 107 ліків мінерального, 101 — тваринного і 950 — рослинного походження.

У цій книжці наведено ліки не лише середньоазіатського походження, а й з Китаю, Індії, Тибету, Вірменії та інших країн, що свідчить про широкі, як на той час, міжнародні медичні зв'язки. Лікарі Київської Русі були знайомі з книгою “Канон лікарської медицини”

Ібн-Сіна-Абу-Ібн-Сіна (Авіценна, 980–1037 рр.), енциклопедичним зведенням медичних знань стародавнього світу в п'яти книгах. Авіценна вперше використовував гнучкий катетер, зроблений з шкіри тварин, а при операціях — щетину свині та жіноче волосся.

Особливо цінним у XII ст. був “Трактат про сільське господарство” Абу-Закарі, в якому описано історію ветеринарії на Сході. Крім питань зоотехнії, зоогієни, акушерства, в книзі детально описано хвороби коней, відповідно до частини тіла. У трактаті зазначається, що сап і сибірка є заразними хворобами. Для їх лікування Абу-Закарі радив застосовувати касторку, шпанські мухи, оленячий ріг, мило, буру, окис міді, залізо, цинк. З діагностичною метою у своїй практиці він широко застосовував ректальні дослідження коней.

Волхвам Київської Русі була знайома книга Марка Порція Катона “Землеробство” (*De agri cultura liber*). Це була популярна книга, у якій було дуже багато відомостей з ветеринарії. Адже в Стародавньому Римі особливу увагу приділяли волам: двічі в рік за волів богам приносили жертви і створювали у їх честь свята, чого не можна сказати про мулів, коней, ослів. Віл вважався першим помічником людини. Катон наводить рецепт для лікування хвороб вола: “При хворобі вола візьми: 3 крупинки солі, 3 лаврових листки, 3 пір’їнки пірію, 3 зубці часнику, 3 зернини ладану, 3 бруньки бріоні, 3 білих бобика, 3 вуглі з вогнем, 3 сентарія вина”. Все це розтирали і випоювали вола з дерев’яної посудини впродовж трьох днів.

В іншому рецепті Катон рекомендує дати волів спочатку сире яйце. На другий день слід розтерти головку часнику, влити гемину (136 мл вина) і дати випити волів. Щоб воли не стирали копита, рекомендувалося знизу змазувати його рідкою смолою.

За рішенням сенату Риму, 28 книг кращого знавця стародавньої ветеринарії Магоня (жителя Карфагену) були перекладені з фінікійської мови на латинську. Такі книги були й у бібліотеці київських князів. Значного поширення у Київській Русі мали книги Юніуса Модератуса Колумелли, Вегеса та Клавдія Галена. В 12 книгах Колумелли вперше вжитий термін “ветеринарія”. Він пише: “Кожний господар повинен знати ветеринарію і кожний день оглядати тварин, хворих направляти у ветеринарні лікарні”. В 4 книгах “Муломедицина” Вегеса висвітлені вчення Гіпократ та Галена. Він описав захворювання органів травлення, сечостатевої системи, ока, клінічні ознаки сапу, корости. Четверта його книга повністю прис-

вячена анатомії свійських тварин.

Ветеринарія, як і медицина, в Європі являла собою суміш теургії і грубої емпірії. У протилежність грекам та римлянам, які проповідували культ фізичної сили та краси, європейці пропагували пригнічення тіла. Однак, все ж на базі цехових організацій в XII ст. відкриваються перші університети (Солярно, Болонья, Париж). Наука в університетах була слугою духовенства.

Більшість лікарів належали до різних монастирських орденів, хірургія була відокремлена від церковної медицини. Ветеринарія у цей період знаходилася лише в руках ковалів і “конюшинних маршалів” (маршалів), які займалися лікуванням, розведенням та годівлею коней. Ці спеціалісти були необхідні армії, королям, феодалам, лицарям. Собак і ловчих птахів, які були необхідні для розваг багатії знаті та полюванні, лікували і утримували спеціальні люди.

Тварин бідняків лікували знахарі та коновали. Знання щодо вирощування тварин та їх лікування передавали від батька до сина, від майстра до підмайстра. Найбільшого поширення в Європі в цей період набув 26-томний твір “Про тварин” (De animalibus) Альберта Великого, (1193–1280) де був викладений стан ветеринарної науки. Крім того, були поширені посібники Абу-Бакр Рази (Разес, 865–925) “Всеохоплююча книга по медицині” у 20 томах та “Медична книга” у 10 томах. Разес першим почав застосовувати вату при перев'язках та нитки із кишок барана для зшивання нутрощів. Всі ці джерела літератури були поширені в Київській Русі, яка мала з країнами Європи не лише торговельні, а й родинні зв'язки.

Таким чином, широкі й різноманітні зв'язки Київської Русі з країнами Європи та Азії давали змогу київським князям, знаті та лікарям познайомитися з кращими здобутками цих країн у галузі медицини та ветеринарії.

4. Стан народної медицини і ветеринарії за часів Київської Русі, її вплив на розвиток інших цивілізацій

Не можна погодитися з неправильними твердженнями деяких істориків медицини Київської Русі, як про країну з низькою культурою у галузі медицини та ветеринарії, ніби в цих галузях панували елементи містики, вірування, а в житті народу — антисанітарія. Вже у 980 р. Володимир Великий відкрив у Києві першу на Русі школу для боярських отроків. Ярослав Мудрий наказав учити всіх

здібних отроків незалежно від стану (1045 р.). Це була перша у світі загальноосвітня школа. Княжна Яринка, внучка Ярослава Мудрого, заснувала у Києві першу у світі школу для дівчат (1070 р.).

Слід зазначити, що в деяких випадках цей народ випередив сусідні країни стосовно застосування у житті санітарно-гігієнічних заходів. Наприклад, вулиці Львова були вимощені камінням ще в XV ст., значно раніше, ніж вулиці міст Західної Європи. В Новгороді був дерев'яний водопровід, в деяких містах були лазні.

Статут Великого князя Володимира Святославовича (кінець X — початок XI ст.) уже визначав правові положення “лечцов” і медичних закладів, віднісши їх до категорії, що підлягали церковному суду.

У зведенні юридичних норм Київської Русі “Руська правда” (XI ст.) та його продовженні “Правда Ярославичів” було затверджено право медичної практики та встановлена законність одержання плати за лікування.

Із введенням християнства в Київській Русі одночасно існували 2 типи лікарів: народний (світський лікар-емпірик) та лікар-священик. Лікарі-емпірики обслуговували князівські дружини. Патерик (літопис Києво-Печерського монастиря XI–XIII ст.) містить відомості про появу в монастирях своїх лікарів і визнання світських лікарів.

На той час застосовували багато раціональних лікувальних засобів: сиру печінку тріски для лікування очних захворювань, дьоготь для лікування корости, а також цибулю, часник, редьку.

Спеціальних медичних книг від часів Київської Русі до наших днів збереглося дуже мало. Проте, в деяких рукописах знаходяться рисунки, на яких зображено, як лікували та надавали допомогу пораненим, рисунки лікарських трав, інструменти. Серед тогочасних праць енциклопедичного характеру, в яких містилося багато відомостей медичного характеру і змісту, особливе місце належить “Ізборнику Святослава” (X ст.), перекладеному з грецької мови на болгарську та переписану для сина Ярослава Мудрого Святослава. В ньому з лікарських засобів особлива увага приділяється полину, блекоті, оцту, меду.

У Флоренції, в бібліотеці Л.Медічі є книга “Алліма” (Мазі) цариці Зої (Євпраксії Мстиславівни) — внучки Володимира Мономаха, дружини візантійського царя Олексія Іоановича Комніна. Книга

написана в 30-х роках XII ст. грецькою мовою і свідчить про те, що київські князі та їх сім'ї мали добрі знання з народної медицини та зарубіжної літератури. Книга цариці Зої складається з 5 частин, у яких, крім медичних знань, висвітлюються питання гігієни, способу життя, їжі, вагітності тощо.

Серед монахів-лікарів виділяється Дем'ян Цілитель і Агапіт (XII ст.). Агапіт вилікував Київського князя Володимира і добре знав, “якими зіллями що лікувати”. Це свідчить про те, що народні цілителі, на відміну від запрошених лікарів-іноземців, добре знали місцеві трави та способи лікування ними людей і тварин. Лікарі-ремісники й знахарі лікували основну масу населення. Слід зазначити, що до них зверталися члени князівських родин. Так, від неплідності у знахарки лікувалася дружина князя Василя Івановича.

Тваринництво у Київській Русі було добре розвинене. В X–XIII ст. в районі Дніпра було кілька порід ВРХ. В цей період почало створюватися кіннозаводство. Тварин, які належали князям, клеймили. В одному з господарств князя Ігоря Олеговича (1146 р.) було 3000 кобил і 1000 жеребців.

Перші згадки про захворювання тварин знаходяться у Никоновому літописі (972 р.). За даними Лаврентієвського літопису, у 1042 р. серед коней Володимира Святославовича спостерігалася епізоотія. На Русі знали сибірку (морова язва), бешиху, віспу, чуму (мор хрипотний, жолозо), коросту (почесуха), підшкірні оводи (зик), цистицеркоз (крупка), гостриків називали вівсюками, аскарид — рибаками.

Тут широко практикували кастрації тварин, кровопускання, вправлення суглобів, накладання шин при переломах, вживали “зілля” рослинного та мінерального походження (сіль, миш'як, галун, попіл, поташ). У літописах згадується, що були князівські пасухи, конюхи і вівчарі, тобто вперше у Київській Русі виділяється державна служба фахівців ветеринарної справи, в обов'язки яких входили лікувальна й племінна справа та годівля. Під їх контролем працювали ковалі та “кровопуски”.

Деякі історики намагаються знайти в літописах термін “ветеринарія”, який би свідчив про фахову належність до лікування тварин. Цей термін вперше хоча й був введений Колумеллою (I ст. Р.Х.), проте спочатку не прижився ні у Європі, ні в Україні. Цей термін знали скіфи, сармати, князі Київської Русі, проте їм більше зрозумі-

лі були терміни “конюх”, “пастух”, “вівчар” (чабан). Не слід у ці терміни вкладати зміст сьогодення. Київські князі в зведенні юридичних норм Київської Русі “Руська правда” юридично узаконили ці фахові спеціальності. Більше всього, що ці терміни були запозичені з Франції, з жителями якої київські князі мали близькі родинні стосунки. Адже у Франції з’явилася державна ветеринарна та зоотехнічна справи. Ці люди користувалися особливою повагою, їх працю високо цінували, і їм присвоювали найвище звання “маршал”, яке, напевно, пізніше перейшло до військових осіб.

Проте, як і інші народності, які населяли Україну, Київську Русь чекала така ж доля: розорення, занепад. Все це було спричинено монгольським ярмом.

Лекція № 2. Ветеринарна медицина України доби монголо-татарського ярма та литовсько-польського панування (XIII–XVI ст.)

План

1. Політичне, економічне і культурне становище України (Київської Русі) у XIII ст.
2. Організація перших університетів серед слов’янських країн Європи, система навчання в них та вплив на ветеринарну і медичну освіту в Україні.
3. Система підготовки лікувальних кадрів в Україні у XIII–XV ст., Острозька академія.

1. Політичне, економічне і культурне становище України (Київської Русі) у XIII ст.

Маючи (за різними підрахунками) від 3 до 12 млн. населення і величезну територію, що обіймала близько 800 тис. кв. км (майже половина її у межах сучасної України), Київська Русь була найбільшою політичною формацією середньовічної Європи в першій половині XIII ст. Проте розпад Київської Русі протягом XII ст., на 10–15 удільних князівств з незалежним політичним, економічним і навіть культурним становищем призвели до того, що вона поступово перетворилася на єдину країну з багатьма центрами. Центри хоч і були пов’язані сильними релігійними, культурними та династични-

ми узами, але у більшості випадків ворогували між собою.

Київ, як резиденція метрополії, з його головними храмами й монастирями, все ж залишався культурним і релігійним центром. Як політичний центр, він не міг існувати. Постійно продовжувалися чвари між князями за місто. Історик С.Томашівський (1948 р.) підрахував, що за 100 років (1146–1246 рр.) 24 князі 47 разів правили в Києві. З них один сім разів займав престол, п'ять правило по три рази кожний, а вісім — по два рази. 35 князювань тривало менше року кожне. Володимир-Суздальський князь Андрій Боголюбський вирішив цю проблему по-своєму і у 1169 році напав на Київ, пограбував і спалив його. Місто після цього не могло досягти колишньої величі. Не будучи об'єднаними в єдину міцну державу, киянам все важче було протистояти нападаючим кочовикам-половцям. Проте найтяжчого удару завдали Києву не половці, а монголо-татари.

Невелике монголо-татарське військо (120–140 тис. воїнів), але добре організоване, рухливе, спочатку підкорило Китай, Середню Азію, Ірак, а пізніше і половців. Хоча у 1223 р. об'єднані русько-половецькі сили зазнали першої поразки біля річки Калки від монголо-татар, але князі висновків не зробили. Онук Чингізхана Батий у 1240 р. підійшов до Києва, захопив його, зруйнував і спалив. Монголо-татарське військо знищувало найцінніше кожної завойованої країни чи міста — бібліотеки. Коли вони захопили Багдад у 1290 р., то кілька тисяч рукописів викинули у Тигр. Така ж доля чекала бібліотеки князів Київської Русі. Там де проходило військо Батия, все горіло і знищувалося.

Однак не слід думати, що монголи не користувалися даними медицини та ветеринарії завойованих ними країн. З цією метою вони залучили фахівців до своєї армії, і особливо для лікування коней. Монголи полюбили коней, цінували якості своїх вірних чотириногих друзів і не лишали їх ветеринарного нагляду, особливо коли вони хворіли.

Не вдалося знайти даних про ветеринарних фахівців військ Чингізхана і Батия, проте вони були. Кожний вершник війська мав добрі анатомічні знання з будови коня, знав найпоширеніші лікарські речовини, інструменти. Швидкість пересування кінноти монголо-татар полягала ще й у тому, що вони могли певний час обходитися без їжі та води. Для забезпечення своїх потреб у їжі вони розтинали яремну вену коня, пили кров, а вену заливали смолою.

Знищення Києва ще не було знищенням Київської Русі, яка продовжувала жити й розвиватися у південно-західній Україні (Галицьке і Волинське князівства). М.Грушевський вважав ці два князівства найбезпосереднішими спадкоємцями політичних і культурних традицій Києва. С.Томашівський називав Галицько-Волинське князівство першою українською державою, оскільки у XIII ст. в апогеї могутності до них належало 90 % населення, яке проживало в межах нинішніх кордонів України. Ці князівства з самого початку свого існування стали ареною запеклої боротьби між українцями та поляками. Князівства були також важливим культурним рубежем та форпостом між католицьким Заходом і православним Сходом. Впродовж 100 років після занепаду Києва Галицько-Волинське князівство було опорою української державності і зберігало почуття культурної та політичної самобутності.

Галичина і Волинь у XII–XIII ст. були цілком різними князівствами за характером правління, багатством, але вони часто об'єднувалися для спільної боротьби. Вони підтримували тісні культурні зв'язки з Угорщиною, Німеччиною та Польщею.

Східна Україна знаходилася в стані занепаду, особливо політично-економічного та культурного життя. Монголи поступово почали втрачати безпосереднє управління на цій землі, але підносилися сусідні держави (Литва, Польща, Московія). Цим станом першими скористалися литовці, які у 1340 р. вступили на українську землю спочатку на лівому березі Дніпра, а у 1362 р. зайняли Київ. У 1363 р. на Поділлі литовці завдали нищівної поразки Золотій Орді. Підпорядкувавши значну частину Білорусії та України, Велике князівство Литовське стало найбільшим у Європі.

Це був період піднесення України. Литовці через відсутність людей дали змогу українській знаті обіймати найвищі адміністративні посади. Культурно відсталі литовці, що трималися язичництва, потрапили під культурний вплив своїх слов'янських підданих. Українська мова стала офіційною мовою уряду в Україні, де зберігалися традиції Київської Русі.

Інша доля спіткала Галичину, куди вступила Польща (1340 р.) і почалася боротьба у союзі з угорцями проти литовців. Підпорядкування поляками земель і населення України означало для поляків орієнтацію на Захід, а для українців — підпорядкування чужій нації з іншою релігією і культурою.

У середні XV ст. Велике князівство Литовське почало занепадати, а Москва, скинувши монголо-татарське ярмо (1480 р.) відібрала у литовців Чернігів. З півдня загрожувала Україні могутня і швидко зростаюча Отаманська імперія. Все це змусило поляків і литовців об'єднатися, в результаті чого була укладена Люблінська унія (1569 р.), при цьому утворилася “Республіка” (польською мовою “Річ Посполита”). Після цього українські землі було поділено на шість воєводств (Галицьке, Волинське, Подільське, Київське, Белзьке, Брацлавське). Це був період занепаду міст України та культури.

Поляки в українських містах вбачали своїх суперників у торгівлі. У 1505 р. більшість міст було позбавлено права голосу, місцевим купцям заборонялося подорожувати по товари за кордон. Ремісники змушені були переводити свої майстерні до маєтків шляхти.

Щоб одержати однакові з поляками права, українська знать повинна була перейняти польські звичаї, мову, закони і релігію. Українська православна церква, як культурний елемент, втратила свій вплив. Авторитет митрополита втратився, виникла корупція, новоосвячені священики плюндрували свої єпархії. Школи були занедбані. Малограмотні вчителі ледве могли навчити дітей основ писання, читання, катехизму.

Таким чином, цей період в історії України характеризувався тим, що українці втратили клас, котрий міг здійснювати політичне керівництво, ставити певні політичні цілі, сприяти культурі та освіті. З цих позицій слід розглядати цей період в житті українського народу, коли Київська Русь, досягши великих вершин в культурі, лікувальній справі, так довго потім знаходилася на низькому рівні економічного, політичного та культурного життя.

Безумовно, що життя не зупинялося. Навіть у найнегативнішому слід шукати часточки позитивного. Ще до уній в Україні розвивався цілком новий суспільно-господарський порядок, зовсім не схожий на лад Київської Русі. Взаємини українців з литовцями та поляками, а через них із Західною Європою мали значний вплив на форми економічного розвитку та культурні зв'язки.

2. Організація перших університетів серед слов'янських країн Європи, система навчання в них та вплив на ветеринарну і медичну освіту в Україні.

Серед слов'янських країн університети вперше були організовані

у Празі (1348 р.) і Кракові (1364 р.). З 1400 р. на медичному факультеті Краківського університету розпочалися заняття, де навчалася молодь з України. Термін навчання становив чотири роки, пізніше — п'ять (навчання проводилося за загальним Європейським зразком, пізніше за таким зразком навчалися і студенти ветеринарних шкіл та факультетів).

Студенти протягом перших двох років вивчали книгу “Канон” Ібн-Сіна та коментарі до Гіпократата і Галена в перекладі Костянтина Африканського. Викладали лише латинською мовою. Необхідно зазначити, що першими друкованими книжками медичного змісту латинською мовою, які надруковані в Німеччині, були “Канон” Ібн-Сіна (1476 р.), праці Цельса (1478 р.) та Галена (1490 р.). Через кожні два тижні студентам встановлювали малі диспути, на яких кожний з них повинен був відповідати на різні запитання з прочитаного професором розділу. Двічі на рік влаштовувалися великі диспути, на яких в присутності декана, професорів і всіх студентів факультету ставили запитання з вивченого матеріалу. Відповідати слід було пишномовно, прикрашаючи свою відповідь якомога більшою кількістю цитат з Галена, Гіпократата, Аристотеля, Плутарха та отців церкви. Після двох років навчання та склавши успішно диспут, студент вшановувався лавровим вінком з ягодами і діставав перший учений ступінь бакалавра.

На третьому році навчання студенти вивчали третю книгу “Канону” — вчення про пульс, сечу. Особливу увагу надавали вивченню зовнішнього вигляду. На четвертому і п'ятому роках навчання вивчали відповідно четверту і п'яту книгу “Канону”, афоризми Гіпократата та рецептуру. Навчання велося суто теоретично. Анатомічні театри і клініки з'явилися лише в кінці XVIII ст. Після закінчення навчання студент одержував звання ліценціата (*licentiatus* — обізнаний у медицині). Вони користувалися необмеженим правом практики.

Слід зауважити, що програма навчання у той час була подібна у всіх університетах Європи, і, як видно, система перевірки знань студентів (сьогоднішні колоквиуми, модулі, семестрові сесії) не змінилася за формою впродовж багатьох століть. Кваліфікація ліценціата ще й сьогодні присвоюється випускникам ветеринарних факультетів в університетах Барселони, Касереса, Кордови, Мадрида, Мурсії, Лучо, Сарагоса (Іспанія), Лісабона (Португалія) та Хельсін-

кі (Фінляндія).

Якщо ліценціат бажав здобути звання доктора медицини, то він звертався до університету і діставав право на диспут. Диспут проводився на обрану тему й відбувався три дні по одній годині вранці та ввечері. Коли кандидата визнавали гідним звання доктора медицини, його під урочистий дзвін вели до університетського костюлу, де відбувалася коротка відправа. Ректор покладав на голову доктора лавровий вінок і надягав йому на палець перстень. Для здобуття цього звання, крім знань, необхідно було мати добрий матеріальний стан.

Головні професори при цій церемонії одержували по 12 ліктів сукна або по шість гривень, інші — подарунки меншої вартості. Особливо дорого обходився подібний ритуал в університетах Франції та Англії.

3. Система підготовки лікувальних кадрів в Україні у XIII–XV ст. Острозька академія.

Ветеринарну та медичну освіту в Україні у більшості випадків здобували в цехах (цирульників, ковалів, коновалів). Це була найпоширеніша і єдина школа підготовки кадрів. Зразком для цехів цирульників в Україні може бути львівський цех. Статут цеху поширювався на три типи членів об'єднання: учень (хлопець), підмайстер (молодик, челядник) і майстер.

Учнів приймали віком не молодше 12 років. Кожний учень перед вступом вносив до цехової скриньки певну суму (від 6 грошів до 6 злотих). Навчання тривало три роки. Майстер мав 3–4 учнів. Майстри вчили кровопусканню, вмінню робити розрізи, перев'язувати рани, накладати лещата при переломах, виготовляти різні пластирі, розрізняти ознаки певних хвороб. Закінчивши навчання, учень вносив до цехової скриньки певний внесок (близько 12 злотих), і його вписували до цехової книжки вже підмайстром. Він повинен був працювати у свого майстра ще 6 місяців. Після цього підмайстер мав право перейти до іншого майстра.

Одержавши від свого цеху довідку про навчання, він переходив до іншої місцевості, де звертався до цехмайстра і за його призначенням починав працювати в одного з майстрів. Така практика переходу давала змогу познайомитися із засобами лікування в інших місцевостях.

Через три роки підмайстер міг клопотатися перед цехом про дозвіл на складання іспиту на майстра. Але перед цим вносив до цехової скриньки 10 злотих і лише тоді від цеху одержував матеріали для виготовлення іспитових лікувальних зразків (мазі, пластирі, порошки). Деякі зразки складалися з 10–15 речовин.

І лише після цього, як і в університеті, одержував звання майстра, але обов'язково повинен був влаштувати гостину для свого цеху (це коштувало близько 100 злотих). Якщо у кандидата в майстри не було коштів, то дозволялося перенести гостину на один рік, чи заплатити штраф 20 злотих. Найпоширенішими були цехи у Львові, Кам'янець-Подільському, і лише пізніше вони з'явилися у Києві. Цирульників, які не належали до цехів, називали “партачами” (приватниками). Між обома групами завжди велася боротьба.

На початку XV ст. центром культури в Україні був Львів, у якому були бруковані вулиці, а у 1407 р. в місто глиняними трубами була проведена вода. За санітарний стан міста відповідав міський кат (1408 р.). У 1445 р. у місті була відкрита аптека, а також заснована школа для “науки дітей благородних і простих” (1444 р.). У місті працювала лазня, школярі та вчителі мали право 1 раз на два тижні користуватися нею безкоштовно.

Іншим культурним центром був Острог, у якому князь Костянтин Острозький заснував друкарню. Тут під орудою Івана Федорова у 1581 р. друкується слов'янською мовою Острозька біблія. У 1580 р. відкривається Острозька академія, яка за програмою навчання відповідала найкращим єзуїтським колегіям. Програма включала грецьку, латинську, церковнослов'янську мови, а також “сім вільних наук”, що поділялися на тривіум (граматика, риторика, діалектика) та на квадрівіум (арифметика, геометрія, музика, астрономія).

Про великий авторитет цього навчального закладу може свідчити його викладацький склад. Ректором тут працював Г.Смотрицький, священник Дем'ян Наливайко, В.Суразький (випускник італійських університетів), Ян Летош — професор астрономії і медицини (з Краківського університету), Кирило Лукарис, що згодом став патріархом Константинопольським. При цьому закладі був великий шпиталь, де лікувальною справою керували дипломовані лікарі. Проте все це були невеликі острівці культури, а більшу частину населення обслуговували знахарі, кровопуски, ковалі, коновали.

Навіть до сьогодні збереглися пластирі, які широко застосову-

вали у ветеринарії та медичній практиці того часу. Такий пластир складався із “свинячого міхурного свіжого сала, живиці, воску молодих бджіл, оливи, білка курячого яйця — всього порівну”. Найбільше застосовували пластир, виготовлений з вареної цибулі та меду. Ці рецепти були відомі ще скіфам.

Одним з найпоширеніших методів лікування, яким користувалося сільське населення, було кровопускання. Землевласники перед початком польових робіт наказували робити кровопускання не лише тваринам, а й своїм наймитам, щоб звільнити їх від “зимової спрацьованої” крові. Вважали, що кровопускання зміцнює і посилює працездатність.

Ветеринарна медицина козацької ери

План

1. Поява козацтва в Україні, організація Запорізької Січі, заснування Могилянської академії.
2. Військово-адміністративна система козацтва.
3. Перші ветеринарні фахівці державної служби Запорізького війська.
4. Розвиток тваринництва, рибництва, звірівництва, птахівництва та бджільництва у козаків.
5. Друковані твори і рукописи з ветеринарії та медицини часів Запорізької Січі.

1. Поява козацтва в Україні, організація Запорізької Січі, заснування Могилянської академії.

На кінець XVI століття центр подій в Україні перемістився на схід — у Придніпров'я, яке протягом тривалого часу було малозаселеним. З новою гостротою розгорнулася боротьба між осілим населенням і кочівниками. Важкі умови кріпаків змушували їх шукати життя у місцях, надаючи перевагу небезпекам прикордонного життя перед кріпацтвом. З'являється новий прошарок — козацтво, яке становило досі за мету відбивати напади татар, сприяючи в такий спосіб освоєнню цих земель. У міру того, як козаки вдосконалювали свою військову майстерність та організацію, українське суспільство почало дивитися на них не лише як на борців проти мусульманської погрози, а й як на оборонців від гноблення польської шляхти. Поступово козаки почали брати активну участь в українському

житті.

Ще за часів Київської Русі, щоб стримувати кочівників і сприяти заселенню земель, на південь від Києва було збудовано цілу мережу укріплень, які були зруйновані монголо-татарами. В період правління литовських князів було збудовано кілька фортець на Чорноморському узбережжі та в гирлі Дністра, які також були зруйновані турками. Все ж у середині XVI століття заселені українцями землі тягнулися вздовж північної окраїни степу і включали Київ, Черкаси, Білу Церкву, Вінницю, Кам'янець, Бар, а далі від цих міст лежало “Дике поле”.

Вперше згадки про слов'янських козаків з'явилися у 1480 р., але їх чисельність значно зросла у середині XVI століття. Спочатку основу козаків становили селяни, які тікали від кріпацтва, але серед них були міщани та шукачі пригод. Основну масу козаків становили українці, хоча серед них були поляки, білоруси, росіяни, молдавани.

Першим, хто організував Запорізьку Січ, був канівський староста Дмитро Вишневецький (“Байда”). Це він у 1553–1554 р. зібрав розрізнені козацькі ватаги і збудував на віддаленому за дніпровськими порогами острові Мала Хортиця Запорізьку Січ.

В інших місцевостях (Угорщина, Хорватія, Росія) також з'являються схожі соціальні групи, проте ніде вони не відігравали такої великої ролі в суспільстві, як козаки в Україні. Тим більше, що ошляхтечення української верхівки змусило козацтво відігравати роль, яка в інших країнах належала дворянству.

Поява козацтва сприяла піднесенню релігійного та культурного життя в Україні. Київ знову став центром культури та українського православ'я. У цей час відроджується провідна роль Києво-Печерської лаври, особливо з появою друкарського верстата (1610). Лише за 15 років було надруковано близько 30 книг релігійного змісту, що значно підвищило авторитет церкви. Місцева знать та духовенство Києва об'єднуються в братство, яке було засновано у 1615 р. при Богоявленській церкві. До цього братства у 1620 р. приєдналися козаки на чолі з Сагайдачним. Це ще більше підвищило престиж церкви, й була відновлена посада митрополита київського.

Дещо пізніше київський митрополит Петро Могила об'єднує засновану ним у Києво-Печерській лаврі школу зі школою Київського Братства і закладає підвалини Могиллянської колегії, яка згодом стала

одним з найважливіших і найпрестижніших навчальних закладів слов'янського світу.

Книги, що видавалися в лаврі, у своїй більшості писалися для розуміння церковнослов'янською мовою, яку використовували як і літературну. Однак у цей період зростає популярність поезії та особливо панегіриків, написаних зрозумілою, “простою” мовою (“Вірші” Касіяна Саковича на смерть Сагайдачного та присвячені Петру Могилі). У цей період грамотність в Україні набуває відчутного поширення.

У козаків була також і січова школа, головним вчителем якої був ієромонах-наставник, який, крім своїх прямих обов'язків наставника хлопчиків, виводив їх (на випадок інфекційних захворювань) на “свіжу воду”, на луки. У 1735 р. в Самарському козачому монастирі була відкрита перша медична школа з лікарнею.

Таким чином, козаки не були гуляками, як намагаються їх представити, а були вони грамотними людьми. В 1763 р. в одному курені на 13 неграмотних козаків припадало 15 грамотних.

У період гетьманства Б.Хмельницького козакам підпорядковувалась більшість земель на правому та лівому берегах Дніпра (колишні Київське, Брацлавське та Чернігівське воєводства). Галичина та Волинь залишалися у поляків.

2. Військово-адміністративна система козацтва

У козаків була своя форма правління. Підпорядковану їм територію було поділено на 16 військових округів або полків, що відповідали полкам козацького війська. Полковники під час військових дій командували 3–5 тис. козаків, а в мирний час вони були адміністративними й судовими урядниками на своїй території. Територію кожного полку поділяли на сотні, в яких військову та адміністративну функції виконували сотники. Органи управління полками та сотнями розміщувались у великих містах відповідних земель. Військова та адміністративна влада у окремому містечку чи селі належала козацькому отаманові.

На верхівці військово-адміністративної системи стояв гетьман, який підпорядковувався волі козацької генеральної ради. Рада обирала гетьмана, який був правителем країни. Крім командування козацьким військом, він проводив власну зовнішню політику, контролював систему управління та судочинства, земельні фонди та скар-

би.

Виконувати покладені на гетьмана завдання допомагала генеральна старшина (це поєднання сьогодні Генерального штабу та Кабінету Міністрів). Найвпливовішим був генеральний писар (по суті, міністр внутрішніх та іноземних справ), який складав основні урядові тексти та здійснював постійний нагляд за зовнішніми відносинами. “Міністром оборони” був обозний, який відповідав за боєздатність 40–50 тис. регулярного козацького війська, включаючи артилерію. Судові справи контролював генеральний суддя. Двох генеральних осавулів та генерального хорунжого гетьман використовував для спеціальних доручень. Так, для одержання царської грошової платні (7088 рублів) у 1763 р. були відправлені до Москви полковник Яків Близнюк, писар Петро Уманець і осавул Михайло Рудик із 17 курінними отаманами.

Гетьманський уряд зосереджувався у Чигирині, а у XVIII столітті — у Батурині та Глухові. Козацька держава і підпорядковані їй землі називалися Військом Запорізьким.

Штат військово-адміністративної системи змінювався не лише кількісно, а й за формою виконання службових обов’язків, тобто додатково вводилися ступені чинів, яких могло бути в штаті від 49 до 149. Але постійними в штаті були кошовий отаман, суддя, осавул, писар, булавничий, хорунжий, бунчужний, перначний, довбиш, пушкар, гармаш, товмач, кантаржій, канцелярист, табунник, військовий скотар, чабан. Останні три чини в ранзі Запорізького війська були першими ветеринарними фахівцями, які належали до державної служби.

3. Перші ветеринарні фахівці державної служби Запорізького війська.

Вони проводили ветеринарні та зоотехнічні заходи серед коней, великої рогатої худоби та овець і мали свою форму одягу, чим виділялись серед інших козаків. Д.Яворницький (1900) зазначає, що це своєрідний тип людей, які “виділяються своєю оригінальністю серед козаків та всіх козацьких чинів Запорізького війська”. Вони оперізувалися шкіряним ременем і через плече навішували шкіряний гаман, прикрашений різними мідними, срібними та золотими блискітками, гудзиками. В гамані носили кресало, креміль і губку про запас на різний випадок, а біля ременя обов’язково прив’язували

швайку та ложкар. Д.Яворницькому було невідомо, що у всіх країнах на той час ветеринарні та медичні фахівці носили особливу форму одягу, як ознаки належності до певного ремесла. А збоку висіла не швайка, а кровопуск, і ложка була необхідна не лише для їжі, а як вимірювальний інструмент. Адже ще й сьогодні міра “ложка” є основною у кухарській та кулінарній справі.

Табунники, військові скотарі та чабани буди грамотними і вмілими фахівцями. Про це свідчать факти нерозповсюдження інфекційних хвороб серед великої кількості тварин у козацькій державі. Козаки започаткували цю службу ще від київських князів. Із літопису відомо, що в Новгороді був великим “мор людям й конях, яко не ... бѣше дойти торгу ... город ни на поле выйти, смрада мертвых, и скот рогатый помре” (1158). Пізніше в цьому місті (1204) був також великий мор, трупи валялися на вулицях і не давали змоги рухатися. Подібне тут же повторилося у 1281, 1298, 1389, 1444, 1445, 1448 роках.

У 1284 р. епізоотії викликали велику смертність тварин не лише в Росії, а й в Польщі і Литві. В XIV–XV століттях спостерігалось багато епізоотій у Росії. Так, в 1301 р. “был мор на люди и на кони”, а через 20 років “скот рогатый помре”. В 1375 р. був “мор на люди, на скот в Твери”, який повторився там же у 1443 р.: “скот помер, а люди мерли на улицах”. Значного поширення набули хвороби і у XVII столітті. Від тварин вони передавались людям. Так, в 1631 р. із Коломенського повіту доповідали, що “на люди де та язва пала от лошадей”. В 1640 р. доповідали із Брянська: “Во Брянском уезде в Воротницкой области учинилось падение на лошадей, а после учинилось моровое поветрие на люди от конского падежу”. Архіви міністерства юстиції Росії свідчать, що у XVII столітті кожне десятиріччя спостерігалися епізоотії як у селянських, так і в княжих господарствах. В документах 1643 р. зазначається, що “на боярском дворе и на крестьянских дворах лошади все вымерли”.

М.Зелюзинський (1884) повідомляє, що відповідно до записів царської Олександрійської конюшні, в ній у 1685 р. знаходилося 90 хворих коней, у тому числі троє “лиходеюною болезнью сапа”.

Серед тварин Запорізької Січі ні разу не спостерігалось подібних епізоотій, що свідчить про добрі знання етіології хвороб, засобів лікування та профілактики їх табунниками, військовими скотарями та чабанами.

4. Розвиток тваринництва, рибництва, звірівництва, птахівництва та бджільництва у козаків.

Значна частина козаків (гречкосіїв) займалися землеробством та тваринництвом. Запоріжці мали власні кінні заводи й приділяли їм особливу увагу. В основному кінні заводи були біля Інгульця, Бугу та Великого Лугу. У деяких козаків налічувалося по 700 коней, а у полковника Афанасія Колпака татари при набігу забрали 7000 коней. Зі слів англійця Клавдіуса Роїдо (1889), в Запорізькій Січі не було козака, у якого не було б 10 або 20 коней. Козак тоді був козаком, коли мав коня. У козака “бідної сиротини, чорна бурка — його сват, шабля, люлька — вся родина, сивий коник — його брат”. Козак звертався до свого коня, як до розумної істоти, рівної з людиною. Він турбувався про коня “... як про саму дорогу істоту і при хворобі коня пропонував йому святкову одягу лише для того, щоб той підняв голову, розпустив по вітру широку гриву”. Все це спонукало ветеринарних фахівців з великою відповідальністю ставитися до лікування хворих тварин.

Запорізькі коні славилися по всій Східній і Західній Європі. Козаки в знак особливої поваги посиляли в дарунок кращих коней гетьманам, царям, знаті в Москву, Петербург, Польщу. Ціни на коней були високі. Коня продавали за 8–20 рублів, кобилу — за 8–10, вола — за 14 рублів. У 1712 р. кошовий отаман Григорій Федоров продав своїх найкращих верхових коней за 70 рублів. Вороний кінь військового судді Тимофєєва був проданий за 33, а курінного отамана П.Чабана — за 40 рублів.

Значну увагу козаки приділяли великій рогатій худобі. Особливого поширення серед козаків набула черкаська та сіра українська породи. Серед козаків зародилися чумаки — перші торговці, які започаткували ранг національних купців. Як тяглову силу вони використовували волів. Саме воли сірої української породи були найпристосованішими до цієї мети.

Тваринництво становило одну з основних статей прибутків козаків. Вони утримували багато корів, створювали заводи великої рогатої худоби. Корови козаків відрізнялися високою плодючістю, їх цінували на всіх ринках Росії та Європи. В степах паслися великі гурти рогатої худоби. Кожний козак-зимівник мав по декілька сотень, тисяч і навіть десятків тисяч голів великої рогатої худоби. Були випадки, коли судові витрати виплачувалися козаком замість

грошей великою рогатою худобою.

Разом з кіньми та великою рогатою худобою, у козаків цінувалось і вівчарство. У деяких з них було по 4–5 тис. овець, здебільшого волоської породи. Гурти овець у козаків називали отарами, а пастухів — чабанами (татарська назва).

Д.Яворницький так описує чабанів: “... одетые в сорочки, пропитанные салом, в шаровары, сделанные из телячьей кожи, обутые в постолы из свиной шкуры и опоясанные поясом с “гаманом” через плечо, со швайкой и ложечником при боку, зиму и лето тащили за собой так называемые коши, т.е. деревянные на двух колесах котыги, снаружи покрытые войлоком, внутри снабженные “кабицей”. В них чабаны прятали своё продовольствие, хранили воду и укрывались от дурной погоды”.

Саме такою на той час була людина, яка виконувала роль і пастуха, й ветеринарного фахівця нижчої категорії. В сумці його завжди містилися необхідні лікарські речовини, які він використовував при багатьох захворюваннях овець. “Швайку” використовували як кровопуск або сучасний троакар, оскільки тимпанія у овець зустрічалася дуже часто. “Швайка” необхідна була й для розчищення міжпальцевої пазухи, яка дуже часто пошкоджувалася і забивалася сухою травою, викликаючи кульгавість у овець. На ремені чабана висів ще ріжок з дьогтем, а в руках знаходилася довга палиця — гирлига із гаком на кінці, якою він ловив овець.

Особливо у козаків цінилося рибництво: “Козак — поза військовою скотар або рибак”. У низових козаків це була перша галузь усіх промислів, яка давала їм необхідний і найчастіше вживаний харч — рибу, а також становила багатство для усього війська. Завдяки рибництву козаки себе одягали, взували й добували зброю. Не випадково вони говорили не “ловити рибу”, а “добувати, іти на здобич”.

Для рибного промислу в різних місцях були особливі рибні заводи, а при них курені для життя у літній та зимовий періоди. Заводами керували особливі люди, “господарі”, вибрані із низового товариства. Розмежовувалися і головні рибалки, які називалися у Гарді гардовничими (від слова “гард” — перегородка або частокіл). Найцінніші рибні заводи були на Бузі: “... та речка перебита у них заколами, через которые люди переходить свободно могут”. Помічників головних рибалок називали таровничими, тобто керуючі таром або неводом. Рибні заводи утримувалися 3–4 козаками, яких називали

“односумами”. Вони наймали собі “тафу” або групу з 15–20 чоловік і з ранньої весни до пізньої осені займалися рибним промислом. Добре налагоджена структура рибних заводів вимагала від головного рибача неабияких знань не лише з будови риби, а й санітарних, тобто це був санітарний ветеринарний фахівець — іхтіолог.

Крім заводів-гардів на Бузі, добрим місцем ловлі риби вважалися Дніпро з його лиманами, озерцями, річками Самарь, Орель, Домоткань та Азовське море. На річці Орелі за одну тонь витягували 2000 найбільших риб. Річку Самарь за велику кількість риби козаки прозвали “святою”.

Як знаряддя для ловлі риби використовували неводи, косяки, мережі, самолови. Неводи мали до 200 сажень довжини. Велику білу рибу ловили спеціальними сітками в 50 сажнів довжини з великими отворами. Для ловлі риби козаки-любители вперше в історії використовували видр. Піймавши маленьку видру, козак привчав її настільки, що вона, ніби кішка, жила біля нього. Добуту рибу видра віддавала господареві.

При заготівлі риби, під керівництвом старшого рибалки, козаки дотримувалися всіх ветеринарно-санітарних правил. Сьогодні ці правила мало змінилися: червону рибу готували за одним способом, білу — за іншим.

Пійману червону рибу, насамперед, потрошили, при цьому жир та ікру складали в одне місце, а тушу — в інше. Потім тушу вимочували в лимані: весною, коли вода холодна — впродовж доби, а літом — кілька годин. Витягнувши з води, рибу розкладали, робили надрізи в кількох місцях і “круто” засипали надрізи сіллю. Після просолювання “банили” (промивали холодною водою), після чого в’ялили на сонці. Інколи її розкладали вранці на росу, щоб не заводилися черв’ячки. Неочищену ікру, посипавши сіллю, клали в діжі шарами доверху і на верхній шар клали вантаж. Давши певний час ікрі просолитися, виймали її окремими шарами, “банили” у воді, в’ялили на сонці доти, поки вона не затвердівала. Жир з червоної риби вирізали шматками чи стрічками, солили й вживали з хлібом.

Майже таким способом готували білу рибу. Її сушили на мотузках проти сонця на вітрі в добру погоду протягом трьох днів, у дощову — сім днів. Намагалися не ловити рибу в безвітряну погоду, коли вона швидко висихала й робилася крихкою. Риб’ячий жир і патрохи складали в загальну діжку. Через кілька днів, коли патрохи

протухали і від них відокремлювався жир (який не псувався), їх варили. При цьому жир, що сплив, знімали, солили й відправляли на продаж.

Підготовлену в такий спосіб рибу збували на місці приїзжним польським, грецьким, турецьким і вірменським торговцям або вивозили в Січ, Україну, Польщу. Ціни на рибу були різні, червона риба цінилася значно дорожче, ніж біла. Червону рибу продавали поштучно, білу — “головами”, тобто цілими партіями і ділили на чотири сорти. Голова першого сорту називалася “крошеня” або “крошев-на”, куди клали 100 рибин (судак, лящ), або 50 великих коропів. Голова другого сорту містили 200 білих рибин; її називали “рубанкою” або “рубанью” через те, що при підготовці риби на її череві робили надрізи, як ознаку, що їх дві рівняються одній великій. У голову третього сорту клали 500 рибин, і вона називалася “боковнею”, оскільки при приготуванні вздовж або впоперек її боків робили надрізи. В голову четвертого сорту клали 1000 найдрібніших рибин (окунь, плотва, тарань, чехоня) і називали “головкою”, тому що рибу цього сорту для в’ялення пропускали через мотузки, які за допомогою великих голок проколювали через очі. Ціна за голову риби становила від 70 коп. до одного рубля, або робили бартерний обмін — бочку ікри міняли на бочку вина.

Козаки займалися також і звірівництвом. На великих просторах степів, особливо на берегах річок, озер водилася велика кількість звірини та птахів. Звірівництво у козаків не особливо користувалося повагою порівняно з рибництвом. Зуєв (1786) зазначав, що “... им занимались токмо бедные, из коих никто не достигал довольной жизни”. Ними у козаків був особливий клас людей, які населяли переважно місця Бугогардівської паланки. Вони мали окремий курінь і підкорялися вибраному отаманові. Цих людей називали лисичниками тому, що головним предметом їх полювання були лисиці, хоча вони полювали і на інших хутрових звірів. Серед них виділялися “гарбарі” — спеціалісти по вичинці шкур.

Для лисичників важливим було не м’ясо забитих тварин, якому козаки взагалі не приділяли особливої уваги через те, що любили їжу з риби, а хутро. Хутро становило предмет торгівлі, мита, дарунків і одежі. Його продавали польським, московським і татарським купцям, посилали в дарунок царям, вельможам, особливо хутро лисиці. Все це вимагало від лисичників та гарбарів добрих знань з анатомії шкіри та

її фізичних властивостей.

Птахівництво було менше розвинене у козаків і, в усякому разі, не було предметом торгівлі та промислу. Бджільництво, навпаки, являло значну господарську галузь. Мишецький (1852) зазначає: “... иные живут в зимовниках, для своих лошадей и прочего скота, а другие живут для ловли рыбы, зверей и птиц, также имеют многие пчельники”.

Особливо відомими місцями для бджільництва були урочища по Дніпру, Інгулу і Громоклеї, де козаки “... велику кількість меду добували”. Заняття бджільництвом у козаків користувалося особливо повагою. Ще до наших днів збереглися їх приказки: “Бджілка — божа мушка, а пасічник — угодний Богові чоловік”. Багато козаків під кінець свого життя відправлялися на пасіки й закінчували його там. У кошового отамана Івана Сірка була пасіка в знаменитому Чорному лісі, недалеко від Чортомлинської Січі, в Грушівці, де він доживав останні дні свого знаменитого життя (1680).

Від бджільництва козаки мали значну вигоду: соти вживали в їжу, з меду готували напої, з воску робили свічки як для січової церкви, так і для монастирських і приходських церков.

Що стосується домашнього господарства, то більшість козаків на своїх зимівниках розводили корів; волів, коней, овець, свиней; із птиці — гусей, качок, курей, адже півень завжди був необхідний як показник часу. Хоча ті козаки, що жили без жінок, не любили розводити птицю. На кожному житловому місці були собаки та кішки. Наприклад, у 1769 р. в одному зимівнику було 1200 овець, 127 коней, з яких верхових — 12, кобил — 85, лошаків — 30; волів — 120, бичків різних вікових груп — 120, корів — 54. Для утримання такого зимівника господареві допомагали 3–6 козаків, при яких було 10 молодиків.

Таким чином, у Запорізькій Січі була організована державна структура сільського господарства (нинішнє Міністерство сільського господарства), де були відповідні підрозділи та спеціалісти. Це потребувало і розгалуженої державної ветеринарної служби (табунник, військовий скотар та чабан), яким підлягали цирюльники, ковалі, кровопуски, знахарі, що обслуговували зимівники. Слід зазначити, що багато козаків розумілися у народній медицині: уміли пускати кров у коня, виготовляти пластирі, накладати лещата при переломах. Козацькі чумаки, відправляючись в дорогу, щоб не заразитися, вима-

зували штани та сорочки дьогтем. Вони ж самі надавали першу ветеринарну допомогу хворим волам.

У самій Січі не було лікарів-медиків, а лише професіоналізирульники. Навіть у головніший для козаків Самарський пустинно-микольський монастир у 1602 р. був направлений із київського Межигірського Спасо-Преображенського монастиря ієромонах Паїсій, що умів “рану залечивать и больным помогать”.

б. Друковані твори і рукописи з ветеринарії та медицини часів Запорізької Січі.

Козакам була знайома література, яка на той час мала поширення в Україні. Це рукопис “Галиново на Иппократа”, де викладалося вчення Галена “Про природу людини”, переклад з латинської мови праці “Аристотелева врата” або “Тайная тайных”. Значно поширеною була надрукована в друкарні Петра Бластуса Кміти (Любче) книга “Про кінські хвороби та лікарства для них” (1617, 1622) і “Збірник рецептів” (1616–1622). Дещо пізніше з’являються переклади слов’янською мовою Епіфанія Славинецького “Фармакопеея о составлении лекарств” (1676) та скороченого підручника А.Везалія “Врачевская анатомія с латинська, от книги Андреа Вессалия Брукселеиска” (1658).

У 1685 р. знаходилася в оригіналі та перекладена з польської мови книга “Гипика, или Наука о конях, способ натуре, предмет разных конских познаний, вскормление, учение, как разных немощей и тяжелых припадков лечения подающее Кристофа Монвида Дорого-станского” та книга Антуана де Плювителя “Книга лошадиного учения”.

У 1770 р. у Вільнюсі вийшов у світ лікувальник, написаний реформатором селянських господарств Ксаверієм Бжостовським. Однак, серед козаків значного поширення набули такі рукописи з ветеринарії та медицини, як “Прохладный вертоград”, “Цветник”, “Травник”, у яких певні розділи присвячувалися хворобам тварин (“О падеже конском и коровьем”, “О конском лекарстве”, “Предохранение рогатого скота во время заразы”, “О скотских лекарствах”, “О лекарстве от сапу у лошадей”).

Перший друкований українською мовою підручник-довідник з ветеринарії (мав форму енциклопедії) видано у 1788 р. у Почаєві: Ленкович “Книжиця-порадник для господарства, указующая, як ря-

тувати в хворобах всяку скотину, то єст: коні, воли, вівці, свині, кози...”.

Запорізька Січ мала великий вплив на культурне життя не лише всієї України, але й Росії. Наприклад, формування державних організацій ветеринарної служби у Росії розпочалося лише з XVIII століття, а указ Петра I “Завести конские заводы” почав діяти з 1712 року.

Лекція № 3. Ветеринарна медицина в Україні в період XVIII — початку XX століття

План

1. Сільське господарство України у XVIII ст.
2. Навчальні заклади України (Києво-Могилянська академія, університети у Львові, Харкові, Києві), видавництво літератури.
3. І.С.Андрієвський — фундатор вищої ветеринарної освіти в Росії, видатний спеціаліст-українець, науковець і педагог.
4. Видання підручників, журналів, інших наукових праць з ветеринарії в Україні у XVIII–XX ст.
5. Розведення ВРХ, коней, овець, свиней в Україні у XVIII–XX ст., розвиток бджільництва, налагодження підготовки ветеринарних фахівців.

1. Сільське господарство України у XVIII ст.

Україна на початку XVIII століття була поділена на три частини: лівобережну, правобережну та південну.

Лівобережна Україна (гетьманщина) характеризувалася певними нововведеннями в сільському господарстві. У землеробство впроваджувалися нові сільськогосподарські культури (кукурудза, картопля). Землевласники вкладали кошти в сільськогосподарське виробництво. У 1782 р., наприклад, на Лівобережжі налічувалося 8300 водяних млинів і близько 12 тис. вітряків. Особливо прибутковими були гуральні, яких у 1760 р. в кожному полку (адміністративному центрі) було в середньому 50. Багато землевласників займалося розведенням коней, овець та особливо уславлених українських волів. Кирило Розумовський, наприклад, мав 800 чистокровних коней, а весь його кінний табун досягав 5 тис. Збереглися традиційні коза-

цькі промисли (рибництво та бджільництво). Деякі пасіки нараховували до 13 тис. вуликів.

Значного розвитку набула торгівля. До 1780 р. на Лівобережжі проводилося близько 400 ярмарок, які переважно розміщувалися у Ніжині, Києві, Переяславі, Полтаві, Харкові. Крім того, дрібну торгівлю проводили на 700 місцевих ярмарках.

Поряд з Києвом процвітали й дрібні міста. Так, у 1786 р. у Ніжині налічувалося 387 крамниць, шість кав'ярень, 29 кузень, 73 шинки, 124 корчми, 15 вітряків, дві цукроварні та вісім цегелень. У цей період утвердилася новонароджена гетьманська знать. Особливо багатими були Мазепа (мав 19554 маєтки), Скоропадський (18882) і Апостол (9103). Маєтність середнього представника старшин становила один маєток (близько 90 селян). Спостерігалася значна різниця між козацькою старшиною та простими козаками. Однак, слід зазначити, що найбагатші представники родини Безбородьків, Завадовських, Кочубеїв, Трощинських постачали Російській імперії канцлерів та міністрів, які в подальшому допомагали своїм землякам одержувати призначення на високі посади.

Чисельність козаків зменшилася з 50 тис. у 1650 р. до 20 тис. у 1730 р. Більше того, у 1735 р. уряд гетьманщини поділив козаків на дві категорії: заможних (боєздатних) і бідних (підпомічників). У 1764 р. у реєстрах перших налічувалося 175 тис., других — 198 тис.

Південна частина України відкрилася для освоєння. Посилення феодалного гніту в гетьманщині та на підлеглому Польщі Правобережжі змушувало тисячі селян мігрувати на запорізькі землі. Населення Півдня зросло з 11 тис. (1740) до 100 тис. (1775). Частина земель Півдня була віддана сербам та німецьким поселенням.

Селян заохочували брати землю, встановивши два дні панщини. На місцях грецьких колоній виникли нові міста (Миколаїв, Херсон, Одеса, Олександрівськ). Торгівля тут набула особливого значення, що перетворило Україну на житницю цілого континенту.

Правобережна Україна перебувала під владою Польщі. У 1713 р. там були встановлені польсько-шляхетські порядки. Існувало чотири воєводства (Волинське, Подільське, Брацлавське та Київське). Київ належав Росії.

До середини XVIII століття близько 40 магнатських родин (Чорторійських, Ревуцьких, Любомирських, Потоцьких) володіли 80% території Правобережної України. Родині Любомирських, напри-

клад, належали 31 містечко та 738 сіл, а одному з представників клану Потоцьких — 120 тис. кріпаків. Банкети та гулянки були характерними для цих людей. Про “розмах” таких гулянок може свідчити один з банкетів, для якого було зарізано 60 бичків, 300 телят, 50 овець, 150 свиней, 20 тис. тушок дичини, а для запивання лише одного угорського вина використано 32 тис. літрів. Проте, шляхта, живучи в своїх маєтках, мало турбувалася про розвиток невеликих міст.

2. Навчальні заклади України (Києво-Могилянська академія, університети у Львові, Харкові, Києві), видавництво літератури.

У XVIII столітті особливого розвитку набуло українське мистецтво, література, наука. Порівняно з Росією, освіта в гетьманщині досягла особливого розвитку. У 1740 р. існувало 866 початкових шкіл з трирічним курсом викладання основ читання та письма.

На Правобережжі, навпаки, початкову освіту контролювали єзуїти, і тому для українських селян вона була недоступною. Тут все культурне життя українського народу було значно менше розвиненим, ніж в Лівобережжі.

В Лівобережжі відкрито кілька колегій (Чернігів, Переяслав, Харків). Основним осередком вищої освіти залишалася Києво-Могилянська академія, що була культурним центром православного світу. Серед її викладачів були відомі світила: Феофан Прокопович та Стефан Яворський. Дванадцятирічна програма навчання давала випускникам глибокі знання та авторитет. Про це можна судити з того, що російські урядовці вербували викладачів і випускників академії на найвищі церковні та урядові посади. Лише з 1754 р. до Петербурзької медико-хірургічної академії, Московської госпітальної школи виїхали понад 300 випускників.

Проте пізніше (у 1819 р.) цей заклад перетворився на богословську семінарію, що спонукало українців, відшукувати шляхи здобуття освіти в інших країнах та російських закладах (Московський університет, Медична академія). Це розуміли українські гетьмани. І не випадково гетьман Розумовський зі старшиною звернувся до уряду Росії з проханням заснувати університет в Батурині, але одержали відмову.

Крім того, у другій половині XVIII століття виношувалася думка заснування університетів у Києві та Чернігові. В новому місті Катеринославі, за планами Потьомкіна, належало збудувати університет з хірургічною школою.

У 1803 р. міністр внутрішніх справ Кочубей звернувся до царя з доповіддю “О заведении в Санкт-Петербурге, Москве и Лубнах трех скотолечебных училищ”. Кочубей писав: “Скотоводство есть одним из первейших источников богатства нашего, а заведение скотолечебных училищ не только послужит может к исцелению больного скота и к прекращению тех пагубных падежей оного, о коих в других местах и понятия не имеют... Главная цель... чтобы снабдить кавалерию нашу искусными коновалами и кузнецами и чтобы доставить провинциям и заводам таковых же людей”. Кочубей пропонував спочатку відкрити два училища — одне в Петербурзі, як столиці Росії, друге в Лубнах, місті, що розміщене в центрі кінських заводів.

Щодо структури цих училищ, то Кочубей зазначив, що навчання у них повинно складатися з трьох частин: перша — це фундаментальні пізнання лікування тварин або підготовка в професори, друга — лікарська й третя — підготовка коновалів і ковалів. Проте всі ці проекти не збулися.

Особливого поширення набула українська книжна письменність, на відміну від писання польською та латинською мовами (козацькі літописи Самійла Величка та Григорія Граб'янки).

У цей період значний внесок в українську та світову культуру внесли композитори (Дмитро Бортнянський, Максим Березовський, Артем Ведель) живописці (Дмитро Левицький), архітектори (Іван Григорович-Барський), мислителі (Григорій Сковорода).

Кінець XVIII століття характеризується тим, що Україна була під владою Росії (80%) та Австрії (20%), що продовжувалося до початку ХХ століття. Хоча процес утвердження на українських землях структури Російської імперії розпочався ще у 1770 р., але остаточно закінчився у 1830 р., коли Україну було розділено на три окремі райони з дев'ятьма губерніями.

До Лівобережної України входили Чернігівська, Полтавська та Харківська губернії. Правобережжя складалося з Київської, Волинської та Подільської губерній. Новоосвоєний Південь поділявся на Катеринославську, Херсонську та Таврійську губернії. Кожна з них

поділялася на повіти, які, в свою чергу, включали міста та села. На чолі губерній стояли губернатори, призначені царем. У 1835 р. Київ останнім серед міст втратив особливий статус, що передбачався Магдебурзьким правом. Ряд міст набули підпорядкування губернаторській адміністрації. На Правобережжі всі польські школи були закриті, а в реорганізованих нових школах була російська мова навчання.

В Україні відкриваються університети. Відновив свою роботу Львівський університет (1784), де завдяки протомедику Галичини доктору медицини Андрію Крупинському вирішене питання про підготовку не лише медичних, а й ветеринарних лікарів. Першим засновником кафедри ветеринарії (1784 р.) Львівського університету був слов'янин Георгій Хмель, доктор ветеринарної медицини, доктор філософії, перший президент товариства хірургів і ветеринарних лікарів у Львові.

У 1805 р. відкрився університет у Харкові, при якому започаткувала своє існування кафедра лікування тварин (зав. кафедрою професор Ф.В.Пільгер). Харківський ветеринарний інститут як самостійний навчальний заклад існує з 1873 р.

Київський університет св. Володимира був заснований лише у 1834 р.

Відкриття першого в Україні університету у Львові пов'язане з тим, що імператор Австрії Йосиф II, на відміну від російських царів, був ініціатором у проведенні сміливих політичних актів (відкриття університету, шкіл, скасування кріпацтва). В університеті навчання спочатку здійснювалося німецькою та латинською мовами, пізніше — змішаною — церковнонімецькою та латинською мовами. Була впроваджена система трьох типів шкіл: однокласні парафіяльні, в яких навчалися на рідній мові, трикласні з німецькою та польською мовами навчання і чотирикласні, що готували учнів для продовження освіти в гімназіях та університетах. Старі польські школи були ліквідовані.

В Україні виходить велика кількість друкованої продукції, що була започаткована чисельними друкарнями Києва, Львова, Чернігова, Новгород-Сіверського, Почаєва, Кремінця, Могильова та ін. Крім власної літератури видається багато зарубіжної, що сприяло поширенню освіти серед широких верств населення. У XVIII сто-

літті вплив України на Росію та слов'янські народи Європи був надзвичайно великий.

Факти стверджують, що уряд академічної Росії, професори та всі вищі духовні посади (митрополити, архієпископи, єпископи, ігумени) завжди були вихідцями з України. Українці заклали школи в Сербії та Болгарії. Так, українець Гуня (Венелін, 1802–1839) зацікавився болгарами і все своє життя присвятив цьому народові. Він написав першу історію болгар “О древних и новых болгаряхъ” (1829), воскресивши болгарський народ і їхню національність.

Відомий дослідник І.М.Голініщев-Кутузов писав, що ще в XVI столітті “... з кафедр Кракова і Болоньї, Падуї і Відня вихідці з українських степів коментували античних поетів”. “Гуманісти українського походження розвивали свою діяльність по всій Європі”.

Багато українців були добрими знавцями іноземних мов і знаходилися на службі закордонних місій, при дворах і посольствах (Голландія, Лондон, Константинополь Пекін, Відень, Берлін, Париж, Стокгольм тощо).

Коли були засновані в Петербурзі та Москві університети та медико-хірургічні академії, а при них ветеринарні відділення, то у 1754 р. Синод видав спеціальний дозвіл на вербування для навчання у цих закладах випускників Київської академії, колегій Чернігова, Переяслава, Харкова. Саме штаб-лікар Петербургу Кандоїді, ознайомившись з системою навчання у цих закладах рекомендував Синоду вербувати учнів з цих закладів, оскільки в них особливу увагу приділяли вивченню латинської мови та загальноосвітніх предметів.

Слід вважати, що учнями та викладачами першої в Росії школи та пансіонату в с. Хорошівському (під Москвою), де готували ветеринарні кадри, були в основному українці. Адже в царській інструкції від 17 травня 1732 р. зазначалося: “Выбрать из всех конюшенных волостей подъяческих, а также церковных й земских дьячков и пономарских детей, умеющих грамоте, от 12 до 15 лет, пятьдесят человек и взять их в Москву, и отдать для обучения в школу латинского языка, читать и писать, дабы оные могли знать на латинском языке имена трав и прочих медикаментов, принадлежащих для пользования лошадей...”.

Саме в Україні було найбільше кінних заводів, і діти були освіченими. Не випадково ще архієпископ новгородський Геннадій скар-

жився на темноту в Москві. “От, — пише він, — приведуть мені мужика на посвяту. Я дам йому читати апостола, а він і ступити не вміє; я дам йому псалтиря, а він і тут насилу бреде”. У Росії ще у XVIII столітті науку сприймали зневажливо.

3. І.С. Андрієвський — фундатор вищої ветеринарної освіти в Росії, видатний спеціаліст-українець, науковець і педагог.

І не випадково, що фундатором вищої ветеринарної освіти в Росії був доктор медицини І.С.Андрієвський, українець за походженням. Він був першим завідуючим кафедри “лікування тварин” при Московському університеті і проректором цього університету (1805).

І.Андрієвський вважав, що ветеринарний спеціаліст повинен мати високі моральні риси, бути всесторонньо розвиненою людиною, добре знати загальноосвітні і спеціальні науки: “Від коновала вимагається, щоб він був людиною набожною, чесною, вірною, тверезою, працелюбною, не впертою, не хвастуном, не брехуном, не користолюбним, любов і жалість до тварини мав, грамоті навчений і добре свою справу розуміючий. Уміти писати і читати для нього мало, а потрібно йому знати хоча б основи тваринної медицини, кінську анатомію, фізіологію, патологію, матерію медицинську, фармацію, які служать основою практики; хірургію, до якої належать операції різних родів рани; дещо ботаніки, потрібно при цьому знати вагу і міру як аптечну, так і цивільну, які необхідні при вживанні ліків”.

І.Андрієвський надавав великого значення вивченню причин хвороб, зазначаючи, що “... якщо кінський лікар надійно розгляне хворобу, знайде, порівнюючи її з іншою, різницю, в чому вона полягає, і знайде причини, що викликають хворобу, тут його лікування буде успішним, адже пізнання хвороби є половина лікування, а пізнання причини є майже повне вилікування”.

Велику увагу він приділяв профілактичним і зоогігієнічним заходам: “... щоденне чищення коней, витримана в конюшнях чистота і сухість, світлість і чистота в них повітря, порядок, якість корму і води, помірність в їзді, правильне підковування, відпочинок після важкої роботи, справність кінської зброї можуть бути головним фактором для збереження здоров'я тварини”.

І сьогодні є актуальними причини, від яких хворіють коні. І.Андрієвський писав про ці причини: “... Від поганої якості крові,

яка виникла від поганого перетравлення їжі в шлунку, при переміні їжі, від зіпсутого нечистого корму, гниття якого виникає в череві, доставляє погані соки, викликає вітри, причиняє різь або колики, або запори, також і від неякісної води.

– Від простуди, яка виникає тоді, коли кінь буде гарячим чи пітним і напоєний холодною водою або пітна тварина виставлена на відкрите повітря, також швидке входження її із тепла в холод, чи з холоду в тепло.

– Від дуже сильного руху, від надмірного спокою, від надсади і надмірної їзди, від обтяжуючих незручностей, від нерядивого за ним нагляду, від медвяної роси, від глистів, від утримання нагромадженої сечі в сечовому міхурі і розтягування останнього, від зігрівання крові, яке виникає або від сильної спеки, або від важкої роботи, а частіше від пиття холодної води; це є така причина, яка уражає все тіло і якщо при цьому не буде допомоги, то багато коней при цьому гине”.

Таким чином, у своїх підручниках: “Начальные основы медицины, ветеринарии или скотолечения” (1805), “Новый полный методический лечебник конской, скотской и других домашних животных, как то: овец, коз, свиней, собак, кошек и домашних птиц” (1793) та “Наставление или изобретение правил, собственно принадлежащих к збереженію конского здоровья” (1795) І.Андрієвський не лише критикує знахарську ветеринарну практику, а й надає великого значення вивченню причин захворювання, профілактичним і зоотехнічним заходам, дієтичній годівлі.

4. Видання підручників, журналів, інших наукових праць з ветеринарії в Україні у XVIII-XX ст.

В Україні значно поширеними були підручники не лише І.Андрієвського а й ті, що їх було видано набагато раніше. Це рукописний лікувальник по ветеринарії, написаний коновалом-кріпаком “Сия книга лечебник конский сочинен дому князя Григория Федоровича Долгорукова человека его Владимира Иванова сына Верещагина й написан своею рукою 1723 г.”. Частина лікувальника присвячена зоотехнічним питанням, але більшість положень стосується “О больных естественных конских или прирожденных”, “О запале”, “О желудочно-кишечных заболеваниях”, про хірургічні хвороби тощо.

У 1774 р. в Московському університеті видано збірку праць, запозичених з іноземних джерел “Скотный лечебник, или Показания средств, служащих по излечению всяких в домашнем скоту й птицах, особенно в лошадях и прочих случившихся болезней”, в якій наведено методи лікування внутрішніх і хірургічних захворювань.

Книга М.Новикова “Городской й деревенской коновал” (1783) висвітлює нагромаджений досвід у галузі ветеринарії та тваринництва. В цій книзі висвітлені високі вимоги до конюшинного “...истинный и добрый правитель конский должен иметь трезвость, терпение, веру, любовь непринужденную к лошади, не женатый; дабы жена с детьми не отвлекала его от должности”.

Неодноразово перевидавався Л.Евеста “Полный русский конский лечебник” (1795), в якому висвітлювалися методи профілактики та терапії. У 1789 р. вийшов десятитомний “Словарь врачевания болезней, бываемых в роде человеческом, в роде скотском; в роде конском и в роде птиц домашних”.

Особливо поширеними були переклади з французької мови “Карманный коновал, показывающий об употреблении лошади в путешествии и об лекарствах для случающихся болезней” і “Описание о настоящем и точном месте или гнезде, где бывает сап и способы оной вылечивать” (1778). Дещо пізніше виходять підручники В.І.Всеволодова “Зоохірургія” (1835), “Зоотомія”, “Лікування хворих тварин” та І.І.Равича “Загальна зоопатологія” (1869), “Повний курс іппології” та ін.

У 1878 р. професор Харківського ветеринарного інституту Г.О.Полюта в книзі “Ветеринарна фармакологія” всебічно показав успіхи фармакології, механізм дій різних препаратів та їх застосування. Перший ветеринарний журнал серед східних слов'ян був виданий у Харкові Ф.Пільгером “Украинский домовод” (1817).

Однак особливою популярністю користувалися журнали “Архив ветеринарных наук” (з 1871), “Ветеринарный вестник” (з 1882), “Вестник общественной ветеринарии” (з 1889 р.), “Ветеринарный фельдшер” (з 1896), журнал Львівської вищої ветеринарної школи “Ветеринарный огляд” (з 1885 р.). Крім того, періодично видавалася “Ветеринарна бібліотека”, праці інститутів та товариств ветеринарних лікарів.

Слід зауважити, що бібліотека Київської академії, яка зберігала книги сотнями років, у 1780 р. згоріла. Вогонь знищив тисячі книг і

рукописів. З 2500 книг, переданих бібліотеці митрополитом Петром Могилою, збереглося три. У 1811 р. бібліотека, до якої було завезено цінні історичні збірки з різних міст України, знов згоріла. До цього слід додати, що у 1787 р. згоріла бібліотека Києво-Печерської лаври, в якій зберігалися літературні пам'ятки та рукописи світового значення. Однак необхідно зазначити, що українська інтелігенція і фахівці (в тому числі і ветеринарні) були знайомі з літературою, яку видавали не тільки в Україні, а й за її межами.

Про високу фахову ветеринарну обізнаність і роботу фахівців можна судити з того, що впродовж багатьох століть в Україні не реєстрували епізоотій. Великі ярмарки, де зосереджувалися значна кількість тварин та мережа кінських заводів, контролювали ветеринарні фахівці.

В XVIII столітті з'явилися статистичні відомості про перебіг захворювань серед тварин в окремих губерніях та районах Росії. З цих документів можемо зробити висновок, що спостерігався великий падіж тварин. Так, про великий падіж у 1716 р. в Царському селі повідомляв О.Пеновкін (1829). В 1790 р. велика смертність тварин спостерігалася навколо Москви. У 1745–1747 рр. епізоотії були поширені в багатьох губерніях Росії. У 1756 р. спостерігалася захворювання великої рогатої худоби на чуму та сибірку навколо Петербургу. Ці епізоотії знову повторювалися у 1761 р. У 1763 р. виникли епізоотії у Саратові та інших містах.

У Росії в другій половині XIX ст. від чуми великої рогатої худоби гинуло щорічно від 150 до 300 тис. голів. За офіційними даними з 1881 по 1906 р. в Росії загинуло й було забито на чуму 3531086 голів тварин, збитки становили 141 млн. рублів.

У 1864 р. за неповними даними від сибірки загинуло понад 90 тис. тварин. Хвороба переходила також на людей, спричинивши у цьому ж році смерть 667 чоловік.

В 60-х роках на Тихвинській і Маріїнській водних системах, де працювали коні, сибірка особливо поширилася, трупи коней сотнями валялися на берегах річок і озер, що не давало змоги переміщати кіньми кораблі.

З 1897 по 1906 р. від сибірки загинуло 155871 коней, 164006 голів великої рогатої худоби, 119813 овець і 3876 свиней. М.Весельчанів (1913) повідомляв, що з 1881 по 1908 р. у Росії захворіло сибіркою 1286637 тварин і загинуло 1050417 голів.

З 1881 по 1906 р. кількість тварин, які захворіли на ящур, щорічно становила сотні тисяч, а в деякі роки перевищувала мільйон тварин. Так, у 1905 р. кількість пунктів неблагополучних щодо ящуру становила 21114, причому захворіло 2141025 голів великої рогатої худоби, 547089 овець і 45911 свиней. Подібна ситуація спостерігалася з поширенням туберкульозу, сапу, пошесного запалення легень великої рогатої худоби, чуми, бешихи свиней тощо. Проте ці хвороби не мали такого масового поширення в Україні, що забезпечувалося високою фаховою підготовкою спеціалістів та загальною обізнаністю власників тварин з основами ветеринарії.

5. Розведення ВРХ, коней, овець, свиней в Україні у XVIII–XX ст., розвиток бджільництва, налагодження підготовки ветеринарних фахівців.

У XVIII–XIX століттях в Україні значну увагу приділяли розведенню великої рогатої худоби, коней, овець, свиней.

Переважала худоба української сірої степової породи, що була відома на території України ще з II тисячоліття до Р.Х. Поряд з цією породою була поліпшена червона степова, карлівська, білоголова українська, швейцарська, голландська, холмогорська, а також м'ясного напрямку, так звана черкаська, пізніше — симентальська та либединська породи. На Гуцульщині розводили місцеву гуцульську породу.

Великого значення надавалося розведенню коней різних порід. На Запоріжжі була виведена знаменита степова українська порода. У кінці XVIII століття в Україні стали розводити також орловських рисаків, наришкінську, мальцевську, англійську породи. На Гуцульщині переважали гуцульські (низькорослі) коні та бойки (високорослі).

Місцева порода овець була представлена двома різновидами: чорними решетилівськими (м. Решетилівка) та сірими сокільськими. З XVIII століття спочатку на Полтавщині, а потім і в інших губерніях поширилося розведення тонкорунних меринів, а з другої половини XIX століття — каракульських овець. Були відомі також вівці російських і волоських порід (різновиди останніх: цигайські, чушки, пирнай). У Карпатах розводили невеликих на зріст, невибагливих і витривалих овець так званої старої гуцульської породи, а та-

кож білих, чорних, попелястих та гібридних овець. Кіз в Україні розводили мало.

Щодо свиней, то переважали місцеві українські чорно-білі породи, а дещо пізніше поширилися також білі англійські.

Залежно від природних умов, в Україні в різний час існувало кілька способів утримання худоби. В зоні лісостепу і частково Полісся переважала вигінна форма випасання худоби, при якій влітку тварин зранку випускали на пасовище, а на ніч заганяли в приміщення. Перший вигін худоби на пасовище припадав на Благовіщення (7-го квітня), Юрійів (6-го травня) та Миколин (22-го травня) дні і тривав приблизно до Михайла (22 листопада). Вигін худоби на пасовище супроводжувався урочистостями та обрядами. Взимку худобу утримували в хлівах та стайнях.

У степовій зоні України худобу випасали при теплій зимі цілорічно, для чого біля місць зимового утримання тварин залишали з літа незаймані пасовища. На Поліссі, поряд з вигінною, існувала і відгінна форма випасання худоби, при якій велику рогату худобу, особливо волів, яких відгодовували на м'ясо та молодняк, виганяли на віддалені пасовища лугів або лісів, де утримували до осені. При цьому вдень тварини паслися, а на ніч їх заганяли в кошару, огорожену жердинами чи тином стайню.

Лісові та лісостепові райони України були зручною базою для розвитку бджільництва, яке в Стародавній Русі мало характер лісового промислу. Бортництво, як масовий вид селянського промислу на Поліссі та в Карпатах, існувало ще в 40–50-х роках ХІХ століття.

Початок так званого “домашнього” бджільництва припадає на ХІV століття, коли бортники намагалися створити окремі компактні осередки для зручного догляду за бджолами. В Україні були відомі чотири основні типи вуликів — борті, колоди, дуплянки (пні) та сапеткові.

Справжню революцію у бджільництві зробив відомий український вчений П.І.Прокопович, який у 1814 р. сконструював рамковий вулик.

Таким чином, в Україні у ХVІІІ–ХІХ століттях була порівняно добре налагоджена ветеринарна служба, що сприяло успішному розведенню сільськогосподарських тварин. Центрами підготовки ветеринарних фахівців стали Львів і Харків. Харків був не лише навчальним, а й науковим центром ветеринарії. Крім того, багато вете-

ринарних фахівців після закінчення ветеринарних відділень Петербурзької, Московської, Віленської медико-хірургічних академій, Московського університету, Варшавського і Юрїївського ветеринарних інститутів, куди вони були запрошені на навчання, поверталися до України.

РОЛЬ КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ У СТАНОВЛЕННІ ВЕТЕРИНАРНОЇ НАУКИ ТА ОСВІТИ

Сьогодні, коли відкриваються нові сторінки історії України, ми згадуємо забуті імена, інакше сприймаємо трактування певних історичних періодів. Лише недавно стали відомими в Україні достовірні дані щодо вищої ветеринарної освіти, започаткованої при Львівському університеті (1784 р.). Адже досі вважалося, що вища ветеринарна освіта в Росії, а відтак і в Україні, починається з 1805 р., коли при Московському університеті було відкрито кафедру лікування тварин. Таким чином, вища ветеринарна освіта була започаткована значно раніше в Україні, ніж у Росії, і мала значний вплив на розвиток ветеринарної науки слов'янських народів.

Значний вклад у фахову ветеринарну підготовку внесла Києво-Могилянська академія, яка бере свій початок з Київської братської школи (1615). У ній навчались діти всіх станів. У 1631 р. у Києві архімандрит Києво-Печерської Лаври Петро Могила заснував Лаврську школу. В 1632 р. ці школи об'єднуються в одну під назвою колегія, і згодом на честь її засновника П.Могили вона стала називатися Києво-Могилянською і реформувалась на зразок західноєвропейських колегій. Вона мала "сім вільних наук": trivium (граматика, піїтика і риторика) та svadrivium (арифметика, географія, філософія, музика). Наприклад, у Кембріджському університеті на початку його існування вивчали лише trivium і svadrivium, причому за опанування першим комплексом наук присвоювали ступінь бакалавра, а другого комплексу - магістра. Києво-Могилянська колегія не могла називатися академією лише з тієї причини, що в ній не читався курс богословських наук, на що не давав згоди польський уряд.

Адміністративна структура колегії була подібна до структури європейських вищих учбових закладів. На чолі колегії стояв ректор, його першим помічником був префект, який стежив за навчальним

процесом і поведінкою студентів. Відповідальність за поведінку студентів поза стінами колегії несли суперінтенданти, а також його помічники - сеньйори, цензори (із студентів). Учителів молодших класів називали дидаскалами, чи просто вчителями, старших класів - професорами. Тих, хто навчався у молодших класах, іменували учнями, у старших класах - студентами, або спудеями.

Статус академії було надано царською грамотою в 1701 р. Саме з 1701 до 1819 рр. академія працювала як академія-університет. Наприклад, у 1783/84 учбовому році курс академічного викладання майже співпадав з курсами Московського і Петербурзького університетів. У цьому велика заслуга митрополита Самуїла Миславського. В академії було 8 класів, курс навчання - 12 років. Перший клас - фара (аналогія) - був підготовчим. Поступали діти з певним обсягом знань, у тому числі з латинської мови. У наступних трьох граматичних класах - інфимі, граматичні, синтаксими - учні опановували латинську, слов'янську, українську, книжну грецьку та польську мови. Навчання проводили лише латинською мовою. Після граматичних класів учні, а відтепер уже студенти, починали вивчення піїтики, риторики, філософії (по два роки на кожний клас) і три роки на богословський клас.

З моменту заснування школи і в подальшому в академії додержувались суворих правил внутрішнього розпорядку й навчання. Так, учитель спостерігав за учнем не лише в школі, але й удома. Той, хто хотів віддати свого сина або родича в науку, брав з собою 1-2 сусідів і в їх присутності підписував угоду з учителем. Наставник знайомив батька з реєстром наук у школі, викладав шкільні правила й звичаї.

Кожний учень мав своє місце: хто краще вчився - сидів вище, а хто гірше - сиділи позаду. Учні були різного стану. Бідні учні старших класів займалися кондицією (репетиторством) у багатих сім'ях або ходили вулицями, заробляючи гроші співами. їх ще називали миркачами.

Кількість студентів була від 950 до 1190.

Для повної академічної освіти, відповідно до доповідної митрополита Ієрофея, указом від 18 грудня 1798 р. наказано крім французької мови ввести читання вищого красномовства і у вищому класі - чисту математику, а також сільську та домашню економію, які до цього (з 1738 р.) не виділялися в окремі класи. Економію чи-

тав Ісакінф (в світі Іоанн) Логановський, син київського дворянина. Навчався він у Київській академії з 1779 по 1793 рр. Після закінчення курсу навчання працював у Переяславській семінарії вчителем, у 1795 р. - в академії вчителем вищого класу граматики та грецької мови. У 1800 р. призначається префектом академії, а з 1804 р. - її ректором. Помер 1817 р. у Знаменському монастирі. Пізніше цей курс читали вчитель латинської та російської риторики, випускник академії Дмитрій Іванішев (1799-1803), Григорій Дейнекін (1803-1809) та Калістрат Сокольський (1810-1819).

Тижневий розклад учбових годин (1799):

Понеділок:

8 і 9 години — історія та географія;

10 і 11 години - граMATика російська і латинська, поезія, риторика, філософія і богослів'я;

14 година - перша і друга частина арифметики, чиста і змішана математика;

15 і 16 години - французька мова;

17 і 18 години - німецька мова в обох класах.

Вівторок:

8 і 9 години - грецька мова в обох класах;

10 і 11 години - граMATика, риторика, філософія і богослів'я;

14 година - єврейська й польська мови, а також мистецтво малювання;

15 і 16 години - вище красномовство;

17 година - сільська й домашня економія;

18 година - академічне засідання для слухання, авторських промов і дисертацій.

Середа:

8 і 9 години - історія та географія;

10 і 11 години - граMATика, поезія, риторика, філософія і богослів'я;

14 година - перша та друга частини арифметики, а також чиста й змішана математика;

15 і 16 години - французька мова;

17 і 18 години - німецька мова в обох класах.

Четвер:

8 і 9 години - грецька мова в обох класах;

10 і 11 години - грамати́ка, поезія, риторика, філософія і богослів'я;

14 година - єврейська й польська мови, а також мистецтво малювання;

15 і 16 години - вище красномовство;

17 година - сільська й домашня економія.

П'ятниця:

8 і 9 години - історія й географія;

10 і 11 години - грамати́ка, поезія, риторика, філософія і богослів'я;

14 година - дві частини арифметики, а також чиста і змішана математика;

15 і 16 години - французька мова;

17 і 18 години - німецька мова в обох класах.

Субота:

8 і 9 години - грецька мова в обох класах;

10 і 11 години - поезія, риторика, філософія і богослів'я;

14 година - єврейська й польська мови, а також мистецтво малювання;

15 і 16 години - вище красномовство;

17 година — сільська й домашня економія.

Існувало 8 класів навчання (1798 р.): I - нижчий граматичний клас, II - середній граматичний клас, III - вищий граматичний клас, IV - клас поезії, V - клас риторики, VI - клас вищого красномовства, VII - філософський клас, VIII - богословський клас.

У шостому класі вищого красномовства учні вивчали філософію, богослів'я, сільську й домашню економію. Тут читали промови кращих авторів російською та латинською мовами, робили логічні й риторичні резолюції, й за цими резолюціями студенти складали імітації. Учні навчались робити переклади російською мовою. Сільську й домашню економію студенти вивчали за підручником "Флоренова економія" німецькою та російською мовами. Слід зазначити, що "Флоренову економію" вивчали ще до указу. Адже російською мовою у скороченому варіанті вона була перекладена Сергієм Волчковим ще в 1738 р. і до 1819 р. багато разів перевидавалася.

"Флоренова економія" складалася з дев'яти книг. У п'яту книгу входило 19 розділів:

1. Про коней взагалі й про кінські заводи.

2. Про конюшні й ознаки добрих коней.
3. Про запуски.
4. Відлучення лошат від кобил та про інше.
5. Чищення й догляд за кіньми.
6. Про ослів чи ішаків.
7. Про биків.
8. Про корови, телята та все інше.
9. Про хвороби і ліки цих тварин.
10. Про вівці, а також про їх різницю і утримання.
11. Стрижка овець і про їх вовну.
12. Про хвороби овець та ліки для них.
13. Про кози.
14. Про собак й кішок.
15. Про свиней.
16. Про курей.
17. Про гусей і качок.
18. Про голубів.
19. Про ліки для тварин.

Крім того, восьма книга (28 розділів) знайомила студентів з різними хворобами людей та особливостями приготування порошків, мазей, сиропів, олій. Шоста книга (10 розділів) подавала шовківництво, особливості бджільництва, види риб та їх хвороби.

До цього підручника студенти повинні додатково опрацювати ще 111 книг іноземними та російською мовами, серед яких були: "Скотский лечебник" (1764), "Руководство к познанию и врачеванию болезней" (1781), "Домашний лечебник" (1766), Ю.Локценій "Общество пчел" (1772), "Саксонский содержатель пчел" (1772) та ін.

Слід зазначити, що в основу курсу філософії в Академії були покладені праці Арістотеля "Історія тварин", "Про частини, тварин", "Про виникнення тварин". Курс натуральної філософії називався "Про живе тіло" (Х.Чарнуцький, 1702), "Природознавство" (М.Казачинський, 1721).

Найбільш об'ємною в Академії була фізика, яка включала, за даними Д.Вишневського (1903), елементи космогонії, астрології, метеорології, уранографії, фізіологічної психології у зв'язку з зоологічними поясненнями. Остання мала відомості про народження, походження людини, про сни, вік, темпераметри.

До того ж, курс фізики Г.Кониського (1747-1751), наприклад, включав зоологію, ботаніку, анатомію і фізіологію. Про будову тіла та органів людини і тварин Г.Кониський викладав, виходячи з основ Арістотеля, вносячи при цьому значні зміни з урахуванням нових даних. Особливого значення в Академії мала книга невідомого автора під назвою "Естественная философия, или трактат, состоящий из восьми книг Аристотеля по физике" (1684).

Після закінчення шостого класу учні мали право продовжити своє навчання в інших вищих учбових закладах.

Вихованців академії запрошували для навчання до Москви і Петербурга. Міністр народної освіти П.В.Завадовський так відгукнувся про випускників академії (1786): "...Между всеми присланными в Петербург людьми наилучшими, способнейшими, а паче благонравнейшими оказывались всегда обучающиеся в Киевской духовной академии". Дещо пізніше (1802) Імператор Олександр видав указ про те, щоб у духовних учбових закладах було викладання лікарської науки: "...В селениях, где нет врачей, возложить сия обязанности на духовенство, доставить ему способы с познаниями, сану его свойственными, соединить некоторыя понятия о врачебной науке".

Професором основ лікарської науки (1802) призначили доктора медицини, надвального радника, інспектора Київської лікарської управи Афанасія Масловського. В класі лікарської науки вивчали анатомію та інші частини лікарської науки. Кількість класів була доведена до 34. У класі сільської та домашньої економії (29), а також лікарської науки (30) навчались студенти богослов'я, філософії та риторики.

Студенти отримували добрі знання з ветеринарії та медицини. Про це свідчить те, що випускники академії продовжували навчання в Москві, Петербурзі та за кордоном і стали відомими професорами. Це О.М.Шумлянський і М.М.Тереховський, яким доручили ознайомитись з навчальним процесом кращих університетів Європи та внести свої пропозиції щодо організації медико-хірургічної академії й ветеринарного відділення при ній. Це основоположник вищої ветеринарної освіти І.С.Андрієвський у Московському університеті та Я.К.Кайданов у Петербурзькій медико-хірургічній академії.

Фундаторами епідеміології та акушерства були

Д.С.Самойлович і Н.М.Максимович. Першими академіками в галузі ветеринарії стали українці А.І.Яновський і Г.М.Прозоров.

Максимович-Амбодик Нестор Максимович (1744—1812) - основоположник акушерства, доктор медицини. Він зробив значний внесок у ботаніку, анатомію й фізіологію.

Н.М.Максимович народився на Полтавщині в родині священика. Десять років (1757-1768) навчався в Києво-Могилянській академії, потім продовжував навчання в Петербурзькому сухопутному госпіталі (1760-1770) та на медичному факультеті Страсбурзького університету (1770-1775). За кордоном він отримував стипендію княгині Голиціної для вивчення питань акушерства.

Н.М.Максимович захистив дисертацію на ступінь доктора медицини "Про печінку людини". Після повернення з-за кордону (1775) читав лекції на курсах повивальних бабусь, а пізніше його призначили професором "повивального мистецтва" при Петербурзькому виховному будинку.

Поряд з практичною діяльністю лікаря-акушера і викладача Н.М.Максимович написав і видав більше десяти книг на різні медичні й біологічні теми: "Першооснови ботаніки" (1796); "Лікарська мова речовин або опис цілющих рослин при лікуванні вживаючих" (1783-1789) у чотирьох томах; "Мистецтво повивання, або наука про бабську справу" (1784-1786); "Ана-томо-фізіологічній словник" (1783) російською, латинською і французькою мовами.

Н.М.Максимович був добрим акушером-хірургом. Він першим застосував щипці під час важких пологів, зробив ряд складних операцій. Вперше читав акушерство російською мовою (до цього була німецька), заснував російську акушерську термінологію, створив свою оригінальну методику викладання (сконструював і застосував фантом).

Самойлович Данило Самойлович (1744-1805) - доктор медицини, член дванадцяти закордонних академій і наукових товариств, почесний член Державної медичної колегії в Петербурзі, один із фундаторів епідеміології в Росії. Народився на Чернігівщині в родині протоієрея. Після закінчення Києво-Могилянської академії вступив до школи при Петербурзькому адміралтейському генеральному госпіталі (1761-1767).

Д.С.Самойлович брав участь у війні з Туреччиною (1768-1774), боровся з епідемією чуми в Москві (1775). Після цього його

направили на навчання до м. Лейден (1776-1780), де він захистив дисертацію з питань акушерства. Подальші роки (1780-1783) він провів у Парижі й Страсбурзі, де вивчав акушерство й жіночі хвороби, а також знайомився з науковими закладами та бібліотеками. Відвідував університети в Німеччині та Англії. Під час подорожей написав декілька робіт про свої погляди на чуму й боротьбу з нею, які були видані французькою та німецькою мовами.

Багато енергії Д.С.Самойлович віддавав поліпшенню медичного викладання. Особливо цікава в цьому плані його велика "Промова до слухачів госпітальних шкіл Російської імперії" (1787).

Шумлянський Олександр Михайлович (1748-1795) - основоположник вітчизняної гістології, один із видатних гістологів свого часу, доктор медицини, професор, член-кореспондент Паризького музею мистецтв, науки і літератури.

О.М.Шумлянський народився на Полтавщині в родині козака. Після навчання в Києво-Могилянській академії виявив бажання навчатися медицині. Проте бідність сім'ї стала йому на заваді. Добрі знання іноземних мов дали можливість влаштуватися перекладачем в архіві Державної колегії іноземних справ у Москві. 1 лише у 1773 р. він поступив до медичної школи при Петербурзькому госпіталі як "волонтер", тобто без стипендії й утримання. В 1776 р. закінчив курс навчання й на стипендію Галичино) поїхав до університету в Страсбурзі (1778-1782). Там захистив дисертацію "Про будову нирок, фізіолого-анатомічний трактат" на ступінь доктора медицини. СМ.Шумлянський провів класичне дослідження з мікроскопічної будови нирок, дані його ввійшли у вітчизняну та зарубіжну медицину, ветеринарну науку. Відповідно з виданою йому стипендією, він ґрунтовно вивчав акушерство, адже страсбурзькі акушерські клініки та професори славилися на всю Європу.

О.М.Шумлянський і випускник Києво-Могилянської академії М.М.Тереховський, також: уроженець Полтавщини, стояли біля джерел зародження ветеринарної освіти. Відряджені за кордон (1785-1786) для ознайомлення з університетами Європи, вони представили свої проекти організації медико-хірургічної академії, а також план організації "ското-врачебного училища" при академії. У 1805 р. ректор академії І.П.Франк запропонував вести курс ветеринарії для студентів-медиків.

О.М.Шумлянський вважав, що викладання проводиться безси-

стемне і перевантажене багатьма непотрібними й шкідливими дисциплінами. Він наводив свою систему, давав класифікацію природничих і медичних наук. В її основі - фізика, хімія, мінералогія й біологічні науки, від яких через анатомію й фізіологію він поступово переходив до медичних наук - спочатку з теорії різних хвороб, а потім до практичної медицини, дієтики, терапії та хірургії. Ця програма лежить в основі підготовки сучасного ветеринарного і медичного фахівця.

Тереховський Мартин Матвійович (1740-1796) - визначний лікар і біолог XVIII ст, перший учений, який застосував експериментальний метод для з'ясування природи виникнення одноклітинних організмів.

М.М.Тереховський був сином священика козачого полку з м. Гадяч під Полтавою. Для отримання освіти поступив у Києво-Могилянську академію, яку закінчив у 1763 р. Потім він вступив до Петербурзького генерального сухопутного госпіталю, який успішно закінчив і отримав звання лікаря (1765). У 1770 р. М.М.Тереховський отримав дозвіл поїхати на навчання (за власні кошти) до Страсбурзького університету, який на той час мав добру медичну школу. М.М.Тереховський закінчив університет і захистив дисертацію на ступінь доктора наук "Зоолого-фізіологічна інавгуральна дисертація про наливний хаос Ліннея" (1775). Він спростував можливість самовільного зародження організмів і на основі експериментальних досліджень показав природу і виникнення мікроорганізмів. Це була перша робота в Європі подібного напрямку. Після повернення до Петербурга він склав іспит при Медичній колегії для отримання звання лікаря і дозволу на приватну практику. Проте ні успішне складання іспиту, ні блискучий захист дисертації не допомогли М.М.Тереховському зайняти відповідну посаду. Лише у 1777 р. він був призначений викладачем у Кронштадську госпітальну школу, а у 1779 р. переведений на роботу в Петербурзьку госпітальну школу, де очолив кафедру анатомії.

У 1783 р. М.М.Тереховський отримав звання професора і, крім анатомії, почав читати ботаніку і був призначений директором Ботанічного саду. Він був прекрасним лектором і педагогом. Один із його сучасників І.Мартінов писав про нього: "Процесор М.М.Тереховський славився красномовством викладання ботаніки". Знаменитий Данило Самойлович дав таку характеристику Терехов-

ському у своєму листі до членів Діжонської академії (Франція): "Тереховський — один із найталановитіших моїх співвітчизників, його таланти як викладача Госпітального училища такі, що майже неможливо знайти рівного йому, а його видатні достоїнства як вченого відомі Страсбурзькому університету, який виділив його серед багатьох інших".

При житті наукова робота М.М.Тереховського отримала визнання за кордоном. Автор популярного наприкінці XVIII ст. університетського курсу зоології лейпцизький професор Лесне викладав дослідження і висновки Тереховського, приймав їх повністю і вважав роботу найбільш значною з цього питання. Відомий німецький зоолог XIX ст. Бючм у своєму великому історичному огляді досліджень найпростіших детально викладає відкриття та висновки М.М.Тереховського.

Андріївський Іван Самійлович (1759-1809) - доктор медицини, професор, завідувач кафедри лікування тварин Московського університету. Народився на Чернігівщині в родині священика. Після закінчення повного курсу навчання в Києво-Могилянській академії продовжував навчання на медичному факультеті Московського університету (1792— 1796). Після цього був призначений прозектором в анатомічний театр Московського університету. У 1803 р. захистив дисертацію на ступінь доктора медицини. Це була перша в Росії дисертація з паразитології, тому його справедливо називають родоначальником медичної і ветеринарної паразитології. І.С.Андрієвський був автором перших підручників з ветеринарії для студентів університетів, його книга "Початкові основи медицини-ветеринарії або лікування тварин" (1805) визнана вченою радою університету як кращий посібник для студентів медичних факультетів.

У 1805 р. його затвердили екстраординарним професором на кафедрі лікування тварин. І.С.Андрієвський читав курс з фізіології, патології й терапії свійських тварин, деякий час - епізоотологію й зоофармакологію. Ці лекції він читав з власного курсу лікування тварин. Тривала робота в анатомічному театрі й велика медична практика зробили І.С.Андрієвського видатним сифілітологом, відомим серед учених; йому доручили викладати і дисципліни з "любо-страсних" хворіб.

І.С.Андрієвський був знавцем стародавніх мов і постійно займався перекладами творів релігійно-морального змісту з грецької та

латинської. Саме тому праці І.С.Андрієвського надзвичайно різноманітні: переклади, духовні й медичні. "Надійне добро" (1786), "Картання духовне або наука про досконалу перемогу над самим собою" (1787), "Дієтика або наука, що дає правила надзвичайно корисні для збереження здоров'я" (1791), "Гігієна і попереджувальна кінська медицина" (1796), "Настанова, слугуюча попередженню армійських любострасних хвороб і збереження здоров'я військовослужбовців, які знаходяться в таборах і гарнізонах" (1807).

З ветеринарії І.С.Андрієвський видав "Повний новин методичний лікарський поради кінський, скотський і інших свійських тварин, як от: овець, кіз, свиней, собак, кішок і свійських птахів" (1793), "Настанова або зображення правил, власне надбання до збереження кінського здоров'я" (1795), "Коротке написання анатомії свійських тварин" (1804), "Початкові основи медицини-ветеринарії або лікування тварин" (1805). Остання книга була рекомендована радою університету як кращий посібник для медичних факультетів.

За загальним відгуком біографів, І.С.Андрієвський був одним із видатних учених ХІХ ст., професором Московського університету. Він був основоположником середньої ветеринарної освіти, за його програмою впродовж перших років навчалися слухачі відкритої Петербурзької ковальської артилерійської школи (1803).

Кайданов Яків Кузьмич (1779-1855) - дійсний статський радник, ординарний професор ветеринарного відділення Петербурзької медико-хірургічної академії, піонер у справі зародження ветеринарної освіти в Петербурзі. Після закінчення Києво-Могилянської академії продовжував навчання в Петербурзькому медико-хірургічному училищі (1799-1803) та поглиблював вивчення ветеринарії у берлінській та віденській ветеринарних школах. Я.К.Кайданов вивчав зоогігієну, ветеринарну патологію, терапію, зоофармокологію, знайомився з роботою клінік цих закладів (1803-1807). Повернувшись до Петербурга, був обраний ад'юнктом-професором з ветеринарної справи академії, з 1808 р. почав читати лекції з зоогігієни, ветеринарної патології, терапії й фармакології, а з 1810р.— епізоотології.

Я.К.Кайданов був талановитим лектором і користувався повагою слухачів. Виконував цілий ряд інших доручень: був перекладачем при Конференції академії, членом комісії з видання медичного журналу, вченим секретарем академії, віце-директором медичного

департаменту військового міністерства, членом різних товариств.

Крім дисертації "Четвертинне життя", він переклав з німецької на російську кишенькову книжку для практиків Конобурха "Початкові основи терапії", ч. 1-2 (1819) та праці Елізена "Про сибірку". Йому належать рукописні підручники з зоофармакології та паразитології, з зоотерапії та епізоотології, за якими навчалися перші покоління ветеринарних лікарів.

А.І.Яновський і Г.М.Прозоров не закінчували Києва-Могиллянську академію, але це були перші українці - академіки з ветеринарної медицини. Вони зробили значний внесок у ветеринарну медицину.

Яновський Андрій Іванович (1780-1831) - ординарний професор, академік ветеринарного відділення Петербурзької медико-хірургічної академії. Після закінчення Харківського колегіуму продовжував навчання в Петербурзькій медико-хірургічній академії (1799-1803) та у Берлінській і Альфортській ветеринарних школах (1803-1807). За кордоном А.І.Яновський під керівництвом відомих професорів Лафоса і Шаберта вивчав зоохірургію, акушерство, екстер'єр і тваринництво. Крім того, проводив клінічні дослідження над хворими тваринами, слухав курс лекцій із зоотомії та порівняльної фізіології. Як і Я.К.Кайданов, обраний ад'юнктом-професором і в 1808 р. почав читати курс із зоохірургії, тваринництва, акушерства, екстер'єру, анатомії й фізіології. А.І.Яновський читав лекції за власними записами, основна частина яких увійшла до посібника, виданого академіком В.І.Всеволодовим. Він демонстрував операції на тваринах і вимагав від студентів засвоєння практичних навиків у галузі хірургії. Йому надано звання екстраординарного професора (1809) та ординарного професора (1816). У 1826 р. А.І.Яновському було присвоєне звання академіка медико-хірургічної академії як найбільш видатному професору.

Курс лекцій А.І.Яновського з хірургії та тваринництва ввійшов у підручник його учня, академіка В.І.Всеволодова "Зоохірургія" (1835) та "Курс тваринництва" (1832). Він автор перших навчальних програм з ветеринарної хірургії, акушерства, тваринництва. А.І.Яновський вивчав хвороби тварин (сибірка, чума великої рогатої худоби, сап коней) та засоби боротьби з ними. У 1831 р. він помер від сапу, яким заразився під час огляду коней.

Прозоров Григорій Михайлович (1803-1885) - таємний рад-

ник, ординарний професор, академік, почесний член Товариства ветеринарних лікарів Петербурга. Г.М.Прозоров тривалий час знаходився біля керма управління ветеринарною справою і був найавторитетнішою особою з ветеринарії для всіх вищих закладів Російської імперії. Майже всі питання, що належали до ветеринарії (Міністерство внутрішніх справ, державне майно, військове відомство, конезаводи), були під його наглядом і вирішувалися безпосередньо ним. Володіючи латинською, грецькою, німецькою, англійською, італійською, польською мовами, він знайомився з літературою інших країн.

Спочатку Г.М.Прозоров не готував себе до ветеринарної справи. Син священика Берзенського повіту, після закінчення філософського курсу Чернігівської духовної семінарії як кращий випускник він був направлений до Петербурзької медико-хірургічної академії (1821). У 1825 р. він закінчив з відзнакою медичний і ветеринарний курс по першому відділенню і був нагороджений срібною медаллю, тимчасово посів посаду ординатора терапевтичної клініки академіка Гейрота. У 1828 р. як медик артилерійського відомства він здійснив похід у Туреччину, а в 1831 р. - у Польщу.

У 1833 р. Г.М.Прозоров обійняв посаду ад'юнкт-професора для викладання зоотомії в Петербурзькій медико-хірургічній академії й завідував ветеринарними клініками. У 1835 р. отримав ступінь доктора медицини за роботу "Важке прорізування зубів в дитячому віці" і був затверджений на посаду ад'юнкт-професора ветеринарного відділення. Читав лекції з фізіології, терапії, судової ветеринарії та епізоотології для студентів ветеринарного відділення і заразні хвороби - студентам медичного відділення. Дуже часто його запрошували читати лекції з гігієни, фармакології, патології, терапії та екстер'єру. У 1839 р. його призначають на посаду ординарного професора ветеринарного відділення академії.

Крім професорської діяльності, Г.М.Прозоров виконував різні доручення академії: обов'язки вченого секретаря, субінспектора, члена ради державного конезаводства і члена медичної ради. У 1863 р. обраний постійним членом військово-медичного вченого комітету; був також членом ветеринарного комітету. У 1877 р. Г.М.Прозорова призначають головою конкурсної комісії по виборах викладачів на вакантні посади академії.

Г.М.Прозоров вніс значний вклад у медичну та ветеринарну

науку. Він досліджував новий спосіб ретровакцини, займався прищепленням телячої віспи, влаштував телячий розплідник. Ним видані: "Ветеринарна пологова наука" (1849), "Повний виклад дієтичного вчення у коней" (1847-1848), "Записки з зоофізіології і зоофармакології" (1850), "Повна настанова до розпізнання і лікування хвороб у коней" (1851), "Іпподієтика" (1853), "Ветеринарна терапія" - перший том (1865), "Анатомія коня для ковальської школи" (1865). Багато його статей вміщено в "Журналі конезнавства", в "Медичному журналі" та "Протоколах товариства російських лікарів".

За останні роки життя він зробив значні вклади в каси медичну, студентську, академічну, товариства російських лікарів. У м. Павловську заснував за свій рахунок лікарню на 20 ліжок та придбав будинок для притулку бідних датеї.

Крім цих вчених, у становленні ветеринарної освіти та науки значний внесок зробили випускники Києво-Могилянської академії перший російський професор анатомії, фізіології і ботаніки Московської госпітальної школи К.І.Щепкін, професори Н.М.Максимович, Ф.Т.Тихорський, П.І.Погорецький, К.Д.Рожалін, І.А.Полетика, А.Я.Данилевський, Г.П.Тимченко, І.В.Руцький, Я.О.Соколович, Ф.Н.Барсук-Моїсеєв, К.О.Янгельський та інші.

ЛЕКЦІЯ 4.

Розвиток ветеринарної науки та освіти на західноукраїнських землях

План

1. Сторінки далекої історії (1773–1881 рр.).
2. Вища ветеринарна школа у Львові (1881–1896 рр.).
3. Академія ветеринарної медицини (1897–1939 рр.).

1. Сторінки далекої історії (1773–1881 рр.).

Документи і архівні матеріали свідчать, що ветеринарна наука почала виявлятися в діяннях безіменних лікарів-подвижників лікарень Львівського Успенського Ставропігійського братства, святого Духа і святого Лазаря, що несли ладан зцілення і спасіння як людям, так і багатоликому царству тварин. Благородну їх естафету, як вічний вогонь Прометея, продовжував гідно нести перший протомедик Галичини, доктор медицини Андрій Крупинський.

На заклик народів Галицької Русі, яка потребувала зцілення, охорони людини і тваринного світу, відгукнулися вчені медичного факультету Віденського університету. За рішенням імператриці Марії Терези від 22 грудня 1772 р. А.Крупинський був призначений протомедиком Галичини, а від 16 січня 1773 р. — професором Львівського Колегіуму Медикум із платнею 2000 флорентів на рік.

А.Крупинський (1744–1783 рр.) закінчив медичний факультет Віденського університету, який вважався провідним у Європі. Поряд з медициною вивчав філософію, усвідомлюючи її значення для вченого-лікаря. Прагнення до знань у А.Крупинського було невичерпним, його науково-медичні пізнання формувались під могутнім інтелектуальним впливом всесвітньо відомого клініциста, професора загальної патології Антонія де Хена (1704–1776 рр.).

А.Крупинський був різнобічно обдарованою і сильною натурою. Аристократизм Духу і Розуму дозволили йому очолити авторитетну лікарсько-медичну комісію в Галичині — краї чарівних незайманих лісів і золотих нив.

Доктор А.Крупинський прибув до Львова 6 лютого 1773 року. Львів з двома його передмістями нараховував тоді 2399 будинків з 25 тисячами жителів. У місті було лише кілька дипломованих лікарів, а у повітах їх не було взагалі.

Через відсутність ветеринарів худоба перебувала у беззахисному стані. Аптек у Львові було сім — половина всіх аптек у краї.

Після чотиримісячного ознайомлення з королівством Галичина і Володимирія протомедик А.Крупинський у доповідній записці на ім'я губернатора Антонія Пергена від 30 серпня 1773 року відмічав жахливий санітарно-медичний стан краю, особливо у сільській місцевості, що спричинялося до виникнення і поширення інфекційних хвороб. Через падіж худоби населення і держава зазнавали великих збитків, тому у записці була пропозиція просити австрійський уряд невідкладно направити ветеринарів у Галичину.

Програмою доктора А.Крупинського передбачалося поліпшити і стабілізувати санітарний стан краю, медичне обслуговування населення, посилити ветеринарний нагляд за тваринами. Для цього у всіх повітових центрах відкривались безкоштовні медичні школи і курси, а також лікарські товариства, де поряд з іншими предметами читалися епізоотологія, дієтика і гігієна свійських тварин.

У квітні 1773 року під керівництвом А.Крупинського при Духовній Академії почав свою діяльність Колегіум Медикум, що деякою мірою став малим медичним факультетом Львівського університету. Його навчальний план включав і основи ветеринарії та науку про годівлю сільськогосподарських тварин. За 10 років (1773–1783) цей навчальний заклад підготував близько 60 лікарів зі знанням людської і ветеринарної медицини.

Таким чином, протомедик Галичини, доктор медицини А.Крупинський вирішив питання про підготовку ветеринарних лікарів для краю. Провідними вченими Львівського Колегіуму Медикум були доктори медицини Андрій Крупинський, Йоган Спавенті, Ян Вальц, Франс Огессер, Антоній Кремлер, доктор медицини і філософії Якоб Костшевський. Всі вони представляли науково-медичну школу Віденського університету.

На основі першоджерела можна стверджувати, що А.Крупинський започаткував на землях Західної України охорону здоров'я, медичну і ветеринарну освіту. Діяльність видатного гуманіста і просвітителя була масштабною. У 1773 році він порушив клопотання перед урядом Австрії про відкриття у Львові університету з чотирма факультетами: медичним, теологічним, юридичним і філософським.

Володіючи високим інтелектом, глибокими знаннями і багатст-

вом духовної культури, А.Крупинський залишив для майбутніх поколінь чимало цінних трактатів і досліджень. Найвидатнішим серед них є праця “Наука про людське тіло”, написана за порадою професора Антонія де Хена.

Життя видатного вченого, першого протомедика Галичини обірвалося 27 квітня 1783 року, на 40 році, при загадкових обставинах, у розквіті творчих сил. Так і не довелося А.Крупинському очолити Львівський університет, хоча він був найвірогіднішим претендентом на посаду ректора.

21 жовтня 1784 року здійснилася заповітна мрія А.Крупинського: був виданий імператорський диплом про заснування Львівського університету з факультетами: теологічним, юридичним, медичним і філософським. 16 листопада 1784 року в колишньому монастирі Тринітаріїв, що був поблизу так званої Краківської брами (тепер тут розташований Будинок дозвілля та відпочинку і Преображенська церква) відбулося урочисте відкриття університету.

Шістдесят чотири роки (з 1784 по 1848) в університеті звучало нетлінне слово Науки і Освіти.

2 листопада 1848 року під час придушення австрійськими військами революційного виступу трудящих і академічної молоді Львова будівлі університету, як і технічної Академії, ратуші, театру, було зруйновано в результаті артилерійського обстрілу, при цьому знищено понад 50 тисяч томів рукописних книг.

Але дух науки продовжував жити. У 1850 р. для навчального корпусу університету було відведено величну споруду на вул. Святого Миколая (тепер вул. М.Грушевського).

В літопису університету за 1784–1806 рр. почесне місце займає ім’я професора Георгія Хмеля — засновника кафедри ветеринарної медицини. Він поклав початок науковому розвитку ветеринарної освіти на землях Західної України. Згідно з архівною статистикою, тільки протягом шести років (1790–1796) кафедрою підготовлено 41 ветеринарний лікар і 13 магістрів ветеринарної медицини.

Професор Георгій Хмель — освітянин і гуманіст другої половини XVIII ст. — особа багатогранна, з енциклопедичними знаннями. Він доктор ветеринарії, хірургії і філософії, перший президент Товариства вчених ветеринарів і хірургів у Львові.

Георгій Хмель (1747–1806) вивчав у Віденському університеті у 1764–1780 рр. медицину, філософію, природознавство, теологію,

володів чеською, польською, німецькою, французькою, англійською і латинською мовами, у 1781–1784 рр. навчався у Віденському ветеринарному інституті. Впродовж 20 років на медичному факультеті Львівського університету професор Г.Хмель викладав епізоотологію, фізіологію, патологію, патанатомію і фармакологію, у 1784–1806 рр. був дійсним членом академічного сенату Львівського університету.

Наукове кредо професора Г.Хмеля — посилити потенціал ветеринарної медицини. У зв'язку з недостатньою кількістю ветеринарних лікарів у 1788 р. подав крайовим властям проект щодо відкриття в університеті факультету ветеринарії з лікарнею.

До кінця свого життя Г.Хмель залишався стійким поборником ветеринарії і медицини. Обурення викликав у нього декрет імператора Франца I від 9 серпня 1805 року про переведення Львівського університету у Краків. На знак протесту Г.Хмель відмовився від запропонованої йому посади декана медичного факультету у Краківському університеті і залишився у Львові, продовжуючи завідувати кафедрою ветеринарної медицини в ліцеї.

Щодо імператорського декрету від 1805 року, то на таких позиціях, як і Г.Хмель, стояв професор природознавчої історії університету француз Бальтазар Аке (1740–1815 рр.) — послідовник Жан Жака Руссо. Одержавши університетську освіту, захистив докторські дисертації з філософії та медицини, володів мовами германороманської групи, слов'янськими, латинською і грецькою. Науково-педагогічну діяльність розпочав у 1773 р. у Любляні (Словенія), де завідував кафедрою анатомії, хірургії та акушерства у ліцеї.

У 1787 р. австрійський уряд призначив Бальтазара Аке професором Львівського університету, на цій посаді перебував до 1805 року. У зв'язку з переміщенням університету у Краків став професором Ягелонського університету. В 1810 році обраний професором Віденського університету.

Людина енциклопедичних знань в галузі природознавчих наук, професор Бальтазар Аке є автором фундаментальних праць з медицини, ветеринарії, ботаніки, хімії, геології, етнографії і географії. Серед них слід відзначити такі, як “Опис Карпат”, “Про інфекційні захворювання великої рогатої худоби і овець”.

Велику роль у розвитку ветеринарії і медицини на землях Західної України відіграв також Якоб Костшевський — професор фізіоло-

гії, ветеринарії та інфекційних захворювань Колегіуму Медикум (1775–1783 рр.) і медичного факультету Львівського університету (1784–1786 рр.).

Отже, біля джерел ветеринарної науки та освіти на західно-українських землях стояли велетні природничо-філософської думки Андрій Крупинський, Георгій Хмель, Бальтазар Аке, Якоб Костшевський.

У 1817 році Львівському ліцею було повернено статус Університету з присвоєнням імені Франца І, що підкреслювало залежність цього навчального закладу від влади монарха. При університеті діяли філософський, юридичний, теологічний факультети і медико-хірургічна студія.

Медико-хірургічна студія (термін навчання три роки) офіційно вважалась самостійним інститутом, насправді ж була медичним факультетом університету. При студії відбувався захист магістерських і докторських ступенів, її вчені і директор входили до складу академічного сенату університету.

Кафедрою ветеринарної медицини медико-хірургічної студії керували послідовники професора Георгія Хмеля — Антоній Бухмюллер, Франц Екель і Франц Ляутнер.

Професор Антоній Бухмюллер — доктор ветеринарії і медицини, очолював кафедру в 1818–1823 рр. Крім того, він був головою товариства ветеринарних лікарів-епідеміологів у Галичині.

Прагнучи поліпшити у сільській місцевості стан захисту худоби від інфекційних захворювань, учений порушував перед австрійським урядом клопотання про відкриття у Львові Вищої ветеринарної школи з лікарнею.

У 1824–1833 рр. кафедрою ветеринарної медицини медико-хірургічної студії завідував професор Франц Екель — доктор ветеринарії і медицини, який також впродовж 10 років очолював ветеринарну комісію у Львівському університеті.

Майже чверть століття (1841–1865 рр.) кафедрою ветмедицини керував доктор ветеринарії і медицини, професор Франц Ляутнер. Важливе місце в його науковій діяльності займала розробка проблем епізоотії, ензоотії і панзоотії.

Кафедра ветеринарної медицини Львівського університету досягла такого наукового рівня, що могла стати факультетом, тобто самостійним вищим ветеринарним закладом. Цього вимагав час, адже

Східна Галичина дуже потребувала ветеринарних лікарів, яких у 1876 році було всього 30.

Питання про відкриття у Львові вищого ветеринарного закладу, яке набуло особливої гостроти після ліквідації у 1875 р. медико-хірургічної студії з усіма її кафедрами, вирішилося позитивно Крайовим сеймом, Міністерством землеробства та Міністерством внутрішніх справ.

У зв'язку з розвитком промислового капіталізму і зростанням міського населення в Австрії зростала потреба в продуктах. Як відомо, житницею імперської Австрії була Східна Галичина. Цей економічний фактор певною мірою надавав політиці Австрії щодо Галицької Русі більш ліберального характеру, що стало яскраво проявлятися після революції 1848 року. На Галицькій Русі почали відкриватися народні і спеціальні школи, гімназії і бібліотеки. У Львові діяли університет, технічна академія, вищі сільськогосподарська, лісова і ветеринарна школи.

Як свідчать архівні документи, професори Львівського університету Броніслав Радзішевський, Хома Станецький, члени Галицького сільськогосподарського товариства професори Генріх Стшелецький і Владислав Тинецький сприяли створенню Львівської вищої ветеринарної школи.

2. Вища ветеринарна школа у Львові (1881–1896 рр.)

Львівська вища ветеринарна школа, основою якої стала кафедра ветеринарної медицини Львівського університету, заснована декретом уряду від 27 грудня 1880 року і розпорядженням Міністерства внутрішніх справ від 21 червня 1881 року. У розпорядженні говорилося: “Метою Львівської вищої ветеринарної школи є теоретична і практична підготовка ветеринарних лікарів. Керівництво школи здійснюється директором, який підпорядковується Міністерству освіти і віросповідання. Навчання повинно проводитися польською мовою, для жителів краю воно безкоштовне. До навчання допускаються не лише жителі краю, а й іноземці (в основному із слов'янських країн). Дипломи, видані Львівською вищою ветеринарною школою, рівнозначні дипломам Віденського ветеринарного інституту. Термін навчання для ветеринарних лікарів три роки, для дипломованих лікарів і для лікарів по лікуванню собак — два роки, курси майстрів по підковуванню коней — 6 місяців. Прийом прово-

диться двічі на рік. Навчання починається з 1 жовтня і триває до кінця липня.

До вищої ветеринарної школи приймалися юнаки і дівчата, що досягли 17-річного віку. При вступі складала екзамен в обсязі середньої школи з польської і німецької мов, стилістики, фізики, хімії, природничої історії, географії, історії і математики. Особи, що закінчили успішно 6 класів гімназії або реальної школи, могли бути зараховані без вступних екзаменів.

Урочисте відкриття Львівської вищої ветеринарної школи відбулося наприкінці жовтня 1881 року. Очолив її засновник і перший директор Казанського ветеринарного інституту (1874–1880 рр.) професор Петро Зайфман (1823–1903 рр.) — видатний російський вчений-епізотолог, доктор медицини, магістр ветеринарії, почесний член наукових ветеринарних і медичних товариств Росії та багатьох західноєвропейських країн. Його приїзд до Львова започаткував особисті і науково-інформаційні контакти між вченими Львова, Петербурга, Москви, Казані, Харкова і Варшави.

Безпосередній нагляд за діяльністю школи покладався на кураторію, що складалася з 3-х членів, представників уряду, Крайового відділу та Галицького господарського товариства.

Вся навчально-наукова діяльність школи здійснювалась кафедрами, програми і навчальні плани затверджувались Міністерством освіти і віросповідання. Професорсько-викладацький склад призначався Крайовим відділом за поданням директора і кураторії, а також затверджувався цим міністерством. Практичні заняття проводилися в позаурочний час. Студенти останніх двох курсів мали бути присутніми у лічниці в прийомні години як асистенти.

Екзамені поділялися на річні і випускні. Річні приймалися професором у присутності директора або призначеного директором професора. Незадовільні оцінки з двох і більше предметів зобов'язували слухача пройти повторний курс навчання, а при одній незадовільній оцінці дозволялася перездача екзамену.

Випускні екзамені, на основі яких видавався диплом, склалися з теоретичної і практичної частини. У теоретичну частину входили такі предмети: описова анатомія, фізіологія, патологічна анатомія і наука про стадні захворювання, а також реферат з анатомії чи епідеміології. Практична частина включала клінічний огляд двох хворих тварин, в т.ч. однієї з хворобою, що вимагала хірургічного

втручання. При цьому необхідно було написати історію хвороби і призначити лікування.

Випускний екзамен необхідно було скласти протягом двох років після закінчення повного курсу навчання. До складу екзаменаційної комісії входили директор школи, професор предмета і представник Міністерства освіти і віросповідання. Диплом виписували двома мовами — польською і латинською.

Дбаючи про науковий ріст Вищої ветеринарної школи, директор П.Зайфман згуртував навколо себе чимало авторитетів ветеринарної і медичної наукової думки. У цьому навчальному закладі працювали відомі учені, професори Ю.Шпільман, Г.Кадій, С.Круліковський, Ю.Нусбаум-Гілярович, Я.Прус, Б.Радзішевський, А.Баранський, М.Грабовський, В.Кульчицький та інші.

Юзеф Шпільман (1855–1920 рр.) — доктор медицини Краківського університету, учень знаменитого Роберта Коха, свого часу вів науково-дослідну роботу в лабораторіях і клініках університетів Відня, Берліна, Берна, Галі і Праги; засновник бактеріологічної школи у Львові, учасник багатьох ветеринарних і медичних міжнародних конгресів, ректор Академії ветеринарної медицини у 1897–1911 рр.

Генріх Кадій (1851–1912 рр.) — доктор медицини Віденського університету, член-кореспондент Краківської Академії Знань, почесний член наукового товариства Відня, природознавчого товариства ім. Коперніка у Львові, професор загальної анатомії і патологічної анатомії Вищої ветеринарної школи, Академії ветеринарної медицини і університету.

Станіслав Круліковський (1853–1924 рр.) — магістр Петербурзької медико-хірургічної Академії, учень відомого російського вченого-фізіолога І.Р.Тарханова, засновник кафедри ветеринарної хірургії у Вищій ветеринарній школі, професор хірургії і фізіології, ректор Академії (1911–1913 рр.), почесний член Галицького ветеринарного Товариства.

Юзеф Нусбаум-Гілярович (1859–1917 рр.) — доктор біології Варшавського університету, учень І.І.Мечнікова і О.О.Ковалевського, проходив наукове стажування у Німеччині і Франції, професор анатомії, зоології, гістології і ембріології Вищої ветеринарної школи, Академії і університету, автор 480 наукових праць.

Ян Прус (1859–1926 рр.) доктор медицини Краківського універ-

ситету, наукову підготовку проходив у Сорбонському університеті, почесний член наукового анатомічного товариства Парижа, професор загальної патології і патологічної анатомії Вищої ветеринарної школи, Академії і університету.

Броніслав Радзішевський (1838–1914 рр.) — доктор хімії, дійсний член Краківської Академії знань, почесний член наукового товариства чеських хіміків, засновник хімічної школи у Львівському університеті, професор загальної і лікарської хімії університету, Вищої ветеринарної школи і Академії у Львові.

Антоній Баранський (1850–1915 рр.) — доктор медицини Віденського університету, ветеринарну освіту здобув у Віденській вищій ветеринарній школі, відомий вчений з питань тваринництва.

Мечислав Грабовський (1871–1922 рр.) — доктор медицини Краківського університету, у 1897 році закінчив Львівську академію ветмедицини, у 1906 році очолив кафедру загальної патології і патанатомії, у 1913–1915 рр. — ректор Академії, редактор журналу “Ветеринарний огляд” і “Анатомічно-патологічного збірника”.

Володимир Кульчицький (1862–1936 рр.) — доктор філософії Львівського університету (в галузі біологічної науки), учень видатного анатома Г.Кадія, у 1888 році екстерном закінчив Вищу ветеринарну школу у Львові, професор описової та порівняльної анатомії.

Професори Вищої ветеринарної школи, крім П.Зайфмана (у 1894 р. за станом здоров'я вийшов на пенсію) і Г.Кадія (у 1896 р. перейшов на посаду завідувача кафедри анатомії у Львівський університет), продовжували свою науково-педагогічну діяльність в Академії ветеринарної медицини.

3. Академія ветеринарної медицини (1897–1939 рр.)

Наукова висота Львівської Вищої ветеринарної школи дозволила перейменувати її в Академію ветеринарної медицини з терміном навчання 4 роки, що і було здійснено на основі рішення уряду від 31 грудня 1896 року та розпорядження Міністерства освіти і виро-сповідання від 27 березня 1897 року. Першим ректором був призначений професор Юзеф Шпільман.

Навчання в Академії, як і у Вищій ветеринарній школі, для жителів краю було безплатним. Слухачами I курсу могли стати випускники гімназії та реальної школи, в т.ч. приїжджі з інших країн. Навчальний процес в Академії проводився за програмами, затверджен-

ними Міністерством освіти і віросповідання. Відвідування теоретичних і практичних занять слухачами було обов'язковим. За навчальним планом Академії від 1 квітня 1897 року, затвердженим Міністерством освіти і віросповідання, річні экзамени проводилися в липні і оцінювалися: “відмінно”, “добре”, “задовільно” і “незадовільно”.

Повторне складання річного экзамену на всіх курсах дозволялося лише один раз. Студенти, що не склали річного повторного экзамену, виключалися з Академії. Як виняток, за представленням професорсько-викладацького складу Міністерство освіти і віросповідання могло дозволити повторне складання річного экзамену вдруге.

Державні або випускні экзамени на одержання диплома ветеринарного лікаря проводилися за розпорядженням Міністерства освіти та віросповідання. Для складання державних экзаменів кандидат повинен був представити свідоцтво про закінчення повного курсу навчання. Державні экзамени проводилися публічно, экзаменаційна комісія з кожного предмета складалася з ректора або проректора, экзаменатора і представника Міністерства освіти і віросповідання.

Екзаменаційні предмети поділялися на три теоретичні і практичні частини, всього десять предметів. Результат экзамену з кожного предмета записувався у спеціальний протокол. При одержанні з одного предмета оцінки “незадовільно” экзамен можна було перездати протягом 3-х місяців, якщо кандидат одержував оцінку “незадовільно” з двох або більше предметів, то він мав право перездати всі экзамени з усіх цих предметів через 6 місяців. Повторна перездача дозволялася через наступні шість місяців.

Після складання всіх предметів кожної частини экзаменів виводилася середня оцінка, яка записувалася у протокол і оголошувалася кандидатіві. Для перездачі будь-якого предмета третій раз необхідно було мати дозвіл Міністерства освіти і віросповідання. Якщо кандидат і втретє одержав оцінку “незадовільно”, він втрачав право на одержання диплома ветеринарного лікаря в усіх ветеринарних академіях Австрії.

Після успішного складання всіх экзаменів кандидат давав урочисту клятву, і йому публічно вручався диплом ветеринарного лікаря, який виписувався латинською мовою.

Львівська академія ветеринарної медицини за десять років своєї діяльності досягла наукових висот і увійшла в число провідних ви-

щих навчальних закладів імперської Австрії.

Згідно з імператорським декретом від 5 вересня 1908 року і розпорядженням Міністерства освіти і віросповідання від 14 вересня того ж року Академія була удостоєна права приймати докторські екзамени і присуджувати ступені доктора ветеринарної медицини. Дипломований ветеринарний лікар, який бажав одержати ступінь доктора, мав представити ректору Академії такі документи: метрику, атестат про закінчення гімназії, диплом ветеринарного лікаря, автобіографію з відміткою про нахил до науково-дослідної роботи, дисертацію, виконану — під словом честі — самим кандидатом, заяву з проханням допустити до захисту докторської дисертації. Ректор і професори-рецензенти проводили попередню співбесіду з кандидатом в докторантуру з метою виявлення його здатності вести самостійно наукову роботу, перевірки його стилістичної підготовки, знання іноземних мов і латині.

Крім профілюючого предмета, на екзаameni виносилися ще дві дисципліни з ветеринарної медицини (за вибором кандидата). Комісія по прийому екзаменів складалася з ректора, одного з рецензентів і двох професорів цих дисциплін. Екзамен тривав до двох годин, після чого результати обговорювалися на закритому засіданні. Оцінки: “здав з відзнакою”, “здав” і “не здав”.

Рішення про прийняття дисертації до захисту приймалося на основі письмових рецензій — якщо її схвалювали дві третини професорського складу Академії. У випадку відхилення дисертації кандидат міг через 3 місяці представити її в новому варіанті, при повторному відхиленні — через рік. Кандидат, чия дисертація відхилялася тричі, назавжди позбавлявся права на її захист у всіх королівствах і краях.

За період з 1909 по 1918 рік у Львівській Академії ветеринарної медицини було захищено 22 докторські дисертації, в т.ч. 6 — іноземцями. 23 червня 1909 року був виданий імператорський декрет, за яким ректор Академії став обиратися професорсько-викладацьким складом терміном на один рік. Першим обраним ректором Академії був професор Юзеф Шпільман. З цього часу ректор Академії носив титул магніфіценції, який мали тільки ректори найбільших вищих навчальних закладів загальнодержавного і міжнародного значення.

Архівні документи свідчать, що науковий авторитет Львівської

академії ветеринарної медицини зростав рік у рік, уже на початку нинішнього століття вона здобула загальноєвропейську славу.

Академія проводила свою навчально-наукову діяльність навіть у роки першої світової війни, політичної невизначеності (1917–1919 рр.) і економічної нестабільності (1920–1923 рр.). Заслуга в цьому належить насамперед ученим Академії. Наука для них була символом інтелектуального духовного життя. Вони як справжні учені-просвітителі і гуманісти виконували свій благородний обов'язок перед людством і царством тваринного світу.

Протягом усієї історії Львівської Академії ветеринарної медицини на ниві науки і освіти самовіддано працювало немало авторитетів медичної і ветеринарної наукової думки, які сприяли її міжнародному визнанню.

Велику притягальну силу мали Вища ветеринарна школа і Академія ветеринарної медицини. За складом слухачів вони були всеслов'янськими вищими навчальними закладами, хоча крім поляків, українців, росіян, білорусів, чехів, словаків, болгарів, сербів, хорватів, словенців в них навчалися представники інших національностей: євреї, вірмени, німці, угорці. За період з 1881 по 1918 рік видано 670 ветеринарних дипломів; у 1922–1924 рр. в Академії підготовлено 96 ветеринарних лікарів і 7 докторів ветеринарної медицини.

Львівська Академія ветеринарної медицини була життєстверджуючим вищим навчальним закладом. Як уже відзначалося, вона продовжувала свою діяльність навіть у найтяжчі для краю часи. 1925 рік... Академія стала на шлях широкомасштабного розвитку. Початок цьому процесові поклав видатний учений професор Вацлав Морачевський, чиє ім'я уже на початку 20-х років у наукових колах Львова було овіяне ореолом слави. Вихованець Цюрихського університету і політехніки, Вацлав Морачевський став доктором медицини і філософії (хімія).

Людина енциклопедичних знань, аристократ Духу і Розуму, Вацлав Морачевський був великим цінителем і популяризатором загальнолюдської духовної спадщини. Очоливши у 1925 році Академію, він вдихнув могутній творчий і вільнолюбний струмінь у життя її вчених і студентів. За час його ректорської діяльності (1925–1927 рр.) в Академії досягнуто стабілізації навчальних програм, підвищено вимоги до вступників і слухачів, упорядковано кафедра-

льну систему, що сприяло зростанню наукового авторитету Академії. За цей період підготовлено 104 ветлікарі і 17 докторів наук.

Гідним спадкоємцем і продовжувачем справ В. Морачевського був видатний учений, доктор медицини і ветеринарної медицини, ректор Академії у 1927–1930 рр. професор Зигмунт Марковський. Саме при ньому була закінчена підготовка до переходу Академії на п'ятирічний термін навчання. З 1925 р. у ЛАВМ почали діяти 15 інститутів (кафедр) і 3 клініки.

З метою поліпшення навчального процесу в Академії на 1925–1927 рр. було введено нову програму, за якою після першого курсу складалися річні екзамени з 5 предметів, після 2-го курсу — з 6 предметів, після 3-го — з 5 предметів.

У 1925–1927 рр. в Академії почалося поживлення студентського політичного життя. На арену вийшли прогресивні організації і товариства “Братська взаємодопомога”, “Друг”, “Життя”, “Студентська громада”, Товариство друзів студентської молоді, Товариство болгарських студентів ім. В.Левського, Єврейська спілка студентської молоді, Спілка Польської студентської молоді ім. А.Міцкевича, Товариство у справах Ліги Націй, “Відродження”. Їх діяльність була спрямована на подолання проявів міжнаціональної ворожнечі, досягнення рівноправності студентів, незалежно від національності.

У січні 1927 року в університеті, політехніці і в Академії ветмедицини започаткував діяльність “Союз незалежної соціалістичної молоді”, який з 1930 року став ядром антифашистського комітету академічної молоді Львова, його девіз: “Геть фашизм, геть війну!”.

Численні архівні документи свідчать, що академічна молодь Львова, інтернаціональна за своїм складом, була виразником вільнолюбних ідей, прагнула до пізнання і осмислення спадщини світової культури.

Цю ідею втілювало в життя культурно-освітнє, наукове, історико-літературне товариство “Ватра”, засноване студентами філософського і юридичного факультетів університету 24 вересня 1892 року, першим лідером якого був Осип Маковей — сучасник І.Франка, письменник, критик, публіцист і політичний діяч. Товариство існувало до 1939 року, керівну роль в ньому відігравали українські студенти. Кредом вартівців було безсмертне гасло Апостола Правди і Науки — Т.Шевченка: “Учітеся, брати мої, думайте, читайте і чу-

жому навчайтеся, й свого не цурайтесь”.

У 1930 році Львівська Академія ветмедицини сягнула справжніх наукових висот. З 1931–1932 навчального року вона перейшла на п'ятирічний термін навчання, а навчальні плани з 1930 року стали більш масштабними, тобто охоплювали усі напрями ветеринарної медицини. Значно зросла кількість годин, що відводилися на практичні заняття з спеціальних дисциплін.

В Академії ветеринарної медицини у 1931–1932 н.р. діяли 17 кафедр (інститутів) і 2 клініки. За новою програмою було встановлено два річних екзамени і три дипломних (випускних). Річні екзамени: після 1-го курсу — з фізики, загальної хімії, зоології, ботаніки і колоквиум з енциклопедії сільського господарства, після 2-го курсу — з анатомії тварин, гістології з ембріологією, фізіології і фізіологічної хімії.

Дипломні екзамени (випускні) склалися у зручний для студентів час, однак перший дипломний екзамен — не раніше, як після 3-го курсу, другий і третій — протягом двох років після одержання свідоцтва про закінчення Академії. Екзаменаційна комісія складалася з голови (ректора або професора і екзаменаторів), вона затверджувалася Міністерством освіти і віросповідання на трирічний період. Екзаменаційні оцінки: добре, задовільно і незадовільно.

Перша група дипломних екзаменів: 1 — загальна патологія, 2 — мікробіологія, 3 — топографічна анатомія, 4 — загальне розведення, 5 — паразитологія, колоквиум з фармакології і клінічної пропедевтики внутрішніх і хірургічних хвороб.

Друга група дипломних екзаменів: 1 — патологічна анатомія, 2 — фармакологія, 3 — внутрішні хвороби, 4 — хірургічні хвороби, 5 — хвороби кінцівок з підковуванням, колоквиум з окулістики.

Третя група дипломних екзаменів: 1 — інфекційні хвороби, 2 — акушерство, 3 — спеціальне розведення, 4 — наука про продукти харчування тваринного походження, 5 — судова ветеринарія, 6 — наука про організацію державної ветеринарної служби.

Екзамени з усіх предметів були теоретичними і практичними. Кандидат, що успішно склав усі екзамени, після прийняття присяги одержував диплом ветеринарного лікаря.

Текст присяги: “Урочисто обіцяю, що, виконуючи свої обов’язки за покликанням, буду сумлінним і старанним, шануватиму свою професію, точно виконуватиму усі обов’язки, що покладаються на

мене розпорядженнями і законами”.

Хай буде добро, щастя і удача (*Ouod felix, faustum, fortunatum oue sit*).

У 1938-1939 навчальному році значення інститутів (кафедр), що діяли в Академії помітно зросло внаслідок їх зміцнення науковими кадрами.

Львівська Академія ветеринарної медицини — колиска слов'янської ветеринарної освіти і культури підготувала понад 100 докторів наук і випустила з 1919 по 1939 рік 1500 ветлікарів.

Варто навести дані архівної статистики про склад студентів Академії у 1938–1939 н.р.: всього 469, в т.ч. 12 дівчат, за соціальним походженням: діти робітників — 97, селян — 101, службовців — 43, землевласників — 14, торгівців — 37, священнослужителів — 12, військовослужбовців — 10, поліцейських — 8, інші, включаючи іноземців, — 167.

Академія здобула міжнародний авторитет. Цьому сприяв і випуск наукових журналів, зокрема таких, як, “Ветеринарний огляд”, започаткований ще у 1885 році у Вищій ветеринарній школі, “Дискусія з біології”, який почав виходити у 1922 році з ініціативи професора Вацлава Морачевського.

Вчені Академії були учасниками всесвітніх форумів з питань ветеринарії, мікробіології, фізіології. Професори В.Морачевський і А.Клісецький у 1935 р. представляли польську делегацію на Міжнародному конгресі фізіологів у Ленінграді, де президентом був обраний академік І.П.Павлов.

У 1938 р. вчені Академії брали участь у роботі 13-го Міжнародного з'їзду ветеринарних лікарів у Цюріху, а керівник делегації професор Казімір Щудловський виголосив на ньому промову французькою мовою.

П'ятдесят вісім років (1881–1939) у стінах Вищої ветеринарної школи і Академії ветеринарної медицини панував дух науки зцілення і оздоровлення царства тваринного світу, таким був напрям їх навчальної і наукової діяльності.

Директори Вищої ветеринарної школи:

1881–1894 рр. — проф. Петр Зайфман,

1894–1896 рр. — проф. Юзеф Шпільман.

Ректор Академії ветеринарної медицини:

- 1897–1911 рр. — проф. Юзеф Шпільман (мікробіологія і бактеріологія),
1911–1913 рр. — проф. Станіслав Круліковський (хірургія і фізіологія),
1913–1915 рр. — проф. Мечислав Грабовський (заг. патологія і патанатомія),
1915–1917 рр. — проф. Станіслав Фібіх (акушерство і тваринництво),
1917–1919 рр. — проф. Володимир Кульчицький (описова і порівняльна анатомія),
1919–1920 рр. — проф. Казімір Панек (фізіологія тварин),
1920–1923 рр. — проф. Зигмунт Марковський (незаразні, інфекційні хвороби),
1923–1925 рр. — проф. Станіслав Немчицький (гігієна молока і харчування),
1925–1927 рр. — проф. Вацлав Морачевський (загальна і фізіологічна хімія),
1927–1930 рр. — проф. Зигмунд Марковський (спеціальна патологія),
1930–1935 рр. — проф. Броніслав Яновський (ботаніка і агрономія),
1935–1936 рр. - проф. Єжи Александрович (гістологія і ембріологія),
1936–1939 рр. - проф. Казімір Щудловський (акушерство і хірургія).

Розвиток ветеринарної науки та освіти на західноукраїнських землях

План

1. Становлення Львівського державного ветеринарного інституту.
2. Львівський зооветеринарний інститут.
3. Академія ветеринарної медицини імені С.З.Гжицького.
4. Ректорат академії.

1. Становлення Львівського державного ветеринарного інституту (1939–1949 рр.).

З архівних документів відомо, що у жовтні 1939 року внаслідок реорганізації ЛАВМ, постановою Раднаркому СРСР було засновано Львівський державний ветеринарний інститут (з 1 вересня 1949 року до 1 вересня 1953 року називався державний ветеринарно-зоотехнічний, з 1 вересня 1953 року — зооветеринарний).

Одержавши багатогранну наукову спадщину Академії, інститут став не тільки на Україні, а й у Союзі одним з провідних ветеринарних навчальних закладів.

У 1939–1940 роках обов'язки директора інституту виконував доцент Іван Микитович Чинченко. Восени 1940 року наказом Наркомзему УРСР директором призначено кандидата вет. наук, доцента Харківського зооветеринарного інституту Афанасія Федоровича Носика, заступником директора з навчальної і наукової роботи — професора Густава Полюшинського, вченим секретарем — професора Степана Зеноновича Гжицького.

Науковий авторитет інституту був високим: спеціальними кафедрами керували учені Академії. Постановою Всесоюзного комітету вищих шкіл при РНК СРСР у 1940 році в інституті було відкрито аспірантуру з правом присудження кандидатських ступенів з ветеринарних, біологічних і сільськогосподарських наук.

У грудні 1939 року розпочала свою роботу вчена рада інституту, до складу якої входили, головним чином, професори Академії: Вацлав Морачевський (голова ради), Степан Гжицький (вчений секретар ради), Едвард Гамерський, Альфред Травінський, Антоній Бант, Вінцентій Сковронський, Олександр Закшевський, Густав Полюшинський, Софія Сембрат (Сембратова), Зігмунт Марковський, Андрій Клісецький, Едмунд Мікуляшик, Станіслав Немчицький, Броніслав Яновський, Казімір Щудловський.

Продовжуючи славні традиції ветеринарної науки і освіти минулого, інститут широко відкрив двері для дітей трудящих. Ветеринарна наука і освіта стали загальнонародним надбанням.

Основний кістяк студентів інституту становили діти робітників, селян та службовців. В його аудиторіях можна було почути українську, польську, російську, білоруську та інші мови. Торжествував дух злагоди, дружби і любові. Архівна статистика свідчить про чисельність студентів у 1939/40 рр. і 1940/41 н.р.: I курс — відповідно 205 і 260, II курс — 59 і 112, III курс — 64 і 31, IV курс — 45 і 45, V курс — 51 і 71.

Варварський напад фашистської Німеччини на Радянський Союз 22 червня 1941 року перервав навчальну і наукову діяльність інституту. На фронтах Великої Вітчизняної війни, у лавах діючих армій, у тилу, у партизанських загонах з усім народом самовіддано боролися за честь і свободу Батьківщини директор інституту А.Ф.Носик, зав. кафедри суспільних наук, доцент Л.М.Кошко, старші викладачі цієї кафедри Якименко, Васильєв, Тимофієнко, Пашенко та інші.

У липні 1941 року нависла смертельна небезпека над видатним ученим — антифашистом, професором інституту Альфредом Травінським. Його розшукувало гестапо. Члени Руху Опору впродовж трьох років переховували А.Травінського у тайнику і, таким чином, врятували йому життя.

Кілька слів про подальшу долю ректора, доцента А.Ф.Носика. Після війни він повернувся у Харківський зооветеринарний інститут, який закінчив ще до війни, і де завідував кафедрою паразитології. У 1950 році став його директором, у 1953 році захистив докторську дисертацію, у 1954 році став професором. Прожив 51 рік (1905–1956 рр.).

Спеціальні кафедри Львівського ветеринарного інституту та їх завідувачі у 1939–1941 роках:

1. Ветсанекспертизи — доктор вет. наук, професор А.Травінський.
2. Описової анатомії — доктор мед. і вет. наук, професор А.Бант.
3. Фармакології — доктор вет. наук, професор В.Сковронський.
4. Патанатомії — доктор вет. наук, професор А.Закшевський.
5. Гістології і ембріології — доктор вет. наук, доцент С.Сембрат.
6. Лікарської хімії і загальної патології — доктор медичних і хімічних наук, професор В.Морачевський.
7. Мікробіології — доктор мед. наук, професор Е.Микуляшик.
8. Загальної хімії — доктор хімічних наук, професор С.Немчицький.
9. Зоології і біології — доктор біологічних наук, професор Г.Полюшинський.
10. Ботаніки і сільського господарства — доктор с.г. наук, професор Б.Яновський.
11. Внутрішніх хвороб — доктор мед. і вет. наук, професор З.Марковський.

12. Епізоотології — доктор вет. наук, професор Е.Гамерський.
13. Загальної і оперативної хірургії та акушерства — доктор вет. наук, професор К.Щудловський.
14. Фізіології — доктор мед. наук, професор А.Клісецький.
15. Паразитології — кандидат вет. наук, доцент А.Ф.Носик.

Львівський державний ветеринарний інститут в діянні (1944–1948 рр.)

Чорні хмари фашизму в результаті переможного наступу Радянської армії, боротьби партизанських загонів і УПА були розвіяні. Літо 1944 року принесло на західноукраїнські землі звільнення від фашизму, мир і свободу. З новою силою відродилася навчальна і наукова діяльність вчених і студентів Львівського державного ветеринарного інституту.

Трирічний період гітлерівської окупації західних областей України був особливо трагічним у їх історії. Катування і смерть несли фашистські нелюди всім, хто любив свою землю і рідну мову. За цей період було розстріляно і замучено десятки тисяч ні в чому невинних людей, в т.ч. понад 5 тисяч вчених і представників творчої інтелігенції у Львові в липні 1944 року. Окупанти по-хижацькому грабували наукові цінності Львова. Особливо постраждали бібліотеки АН України, університету, політехнічного, ветеринарного інститутів.

30 липня 1944 року у зв'язку з визволенням Львова від гітлерівців проходили мітинги. Відбувся мітинг і у ветеринарному інституті, на якому були присутні професори В.Морачевський, К.Щудловський, С.Гжицький, О.Закшевський, А.Травінський та інші. Виступаючи підкреслювали, що перемога над німецьким фашизмом — це перемога добра, розуму, гуманізму над вандалізмом. Однак радість від визволення була затьмарена сталінським терором — невід'ємним атрибутом більшовицького тоталітарного режиму.

З перших днів серпня 1944 року колектив ветеринарного інституту під керівництвом професора К.Щудловського приступив до трудової діяльності. 14 серпня 1944 року облвиконком прийняв рішення про надання допомоги вузам Львова у підготовці до навчального

року. З цього питання було і відповідне розпорядження Уряду України.

Наказом Всесоюзного Комітету у справах вищої школи (ВКВШ) при РНК СРСР і Наркомзему УРСР від 21 вересня 1944 року директором Львівського державного ветеринарного інституту був призначений доктор вет. наук професор Роман Семенович Чеботарьов. У 1944–1945 рр. обов'язки заступника директора з навчальної і наукової роботи виконували професори Вінцентій Антонович Скворонський і Василь Сергійович Зарубкінський.

У січні 1946 року на цю посаду був призначений зав. кафедри розведення с.-г. тварин доцент Степан Федорович Баранецький.

Першочерговим завданням у 1944–1945 рр. поряд з навчальним процесом було відновлення розграбованих окупантами лабораторій, клінік, кабінетів. Для цієї мети урядом України інституту було асигновано понад 65 тисяч карбованців.

Навчальний рік в інституті у 1944 році почався 15 вересня. Згідно з наказом директора діяли 26 кафедр, на яких працювали 8 докторів наук, професорів, 2 кандидати наук, професори, 5 кандидатів наук, доцентів, 2 старші викладачі і 15 асистентів.

Серед учених інституту виділялися такі постаті, як академік Вацлав Морачевський, який створив і очолив кафедру патологічної фізіології, професор С.З.Гжицький — засновник кафедри органічної і біологічної хімії, а згодом — керівник львівської школи біохіміків, професор В.А.Скворонський — відомий учений фармаколог, професор А.Травінський — перший завідувач створеної ним же у 1939 році кафедри ветеринарно-санітарної експертизи.

На початку 1945 року на клопотання дирекції та профспілкової організації інституту облвиконком виділив у с. Миклашеві колишнього Ново-Яричівського району ділянки землі для створення навчально-дослідного господарства. 15 березня 1946 року земельні площі для інституту були виділені також у с. Давидові колишнього Винниківського району. Так створювалося навчально-дослідне господарство інституту.

Важливе місце у чотирирічній діяльності директора Р.С.Чеботарьова займало комплектування кафедр професорсько-викладацьким складом, яке було особливо актуальним у зв'язку з виїздом багатьох вчених польської національності у Польщу.

Протягом 1945–1947 рр. ВКВШ при Раднаркомі СРСР з метою зміцнення професорсько-викладацького складу інституту сюди були направлені: доктор вет. наук, професор-мікробіолог Василь Сергійович Зарубкінський, доктор мед. наук, професор гістології і ембріології Зеля Зіновіївна Зеліковська, доктор біол. наук, професор зоології Олександр Семенович Космачевський, доктор вет. наук, професор акушерства Петро Іванович Шаталов, кандидат біологічних наук, професор анатомії Павло Дмитрович Рудько, кандидат біологічних наук, професор фізіології с-г. тварин Ірина Андріївна Дубовик, кандидат вет. наук, доцент по клін. діагностиці і паразитології Василь Степанович Сутягін, кандидат біологічних наук, доцент зоогігієни Василь Іванович Сайчук, кандидат вет. наук, доцент патології і терапії Василь Федорович Павлов, кандидат вет. наук, доцент епізоотології Йосип Кирилович Голубєв, кандидат вет. наук доцент ВСЕ Георгій Володимирович Колоболотський, кандидат хімічних наук, доцент загальної хімії Павло Семенович Богоявленський, кандидат вет. наук, доцент патанатомії Анатолій Семенович Калінін, кандидат вет. наук, доцент оперативної хірургії Валерій Михайлович Чернов, кандидат фіз.-мат. наук, доцент фізики І.З.Лазарєв та інші.

Професор Р.С.Чеботарьов за час свого перебування на посаді ректора (1944–1948 рр.) поклав добрий початок динамічному розвитку інституту. У 1946–1947 н.р. відновлюється діяльність стаціонарної аспірантури при кафедрах акушерства, фармакології, біохімії, мікробіології, паразитології та анатомії с.г. тварин.

2. Львівський зооветеринарний інститут (1949–1992 рр.).

За ініціативою директора, професора Миколи Романовича Сьомушкіна у вересні 1949 року у Львівському ветеринарному інституті був відкритий зоотехнічний факультет (з 1973 р. — зооінженерний). Р.М.Сьомушкін закінчив Алмаа

тинський ветеринарний інститут, наукову підготовку проходив у Москві під керівництвом видатного ученого, професора МВА Георгія Володимировича Домрачева, ім'я та наукові праці якого відомі не лише в нас, а й за кордоном.

Доктор вет. наук, професор Р.М.Сьомушкін прибув у Львів на посаду директора ветеринарного інституту зрілим і авторитетним ученим. Він відзначався широтою наукового діапазону, великою

внутрішньою культурою, тонкою лікарською інтуїцією. Р.М.Сьомушкін був і директором, і зав. кафедри клінічної діагностики. Директорська діяльність його (1948–1953 рр.) сприяла зростанню наукового авторитету інституту, талановитих випускників він направляв у цільові аспірантури МВА і ЛВІ, основна частина випускників-відмінників проходила наукову підготовку через інститутські аспірантури. У 1950 році інституту надано право присуджувати кандидатські ступені з ветеринарних і біологічних наук.

Р.М.Сьомушкіним були запрошені на роботу в інститут заслужений діяч науки, доктор біологічних наук, професор Амелін Іван Семенович, доктор вет. наук, професор-патологоанатом Мешков Микола Васильович, доктор мед. наук, професор-фізіолог Беркович Євген Михайлович, доктор вет. наук, професор хірургії Ганімедов Леонід Олександрович, канд. вет. наук, доцент Зверева Галина Володимирівна та інші.

Загальна характеристика професорсько-викладацького складу за 1950–1951 н.р.: професорів, докторів наук — 10, доцентів, кандидатів наук — 16, доцентів — 1, ст. викладачів, асистентів без вчених ступенів — 37, кандидатів наук — 1, всього 69 чол., учасників Великої Вітчизняної війни — 27.

Архівна статистика показує, що в інституті у 1950–1951 н.р. навчалось 656 студентів, в т.ч. на I курсі — 189, II курсі — 145, III курсі — 107, IV курсі — 110, V курсі — 105 чол.

З ініціативи Р.М. Сьомушкіна було розпочато будівництво головного навчально-адміністративного корпусу по вулиці Пекарській, 50, значно розширено навчально-дослідну базу інституту.

Впродовж двох років (1953–1955) обов'язки директора інституту виконував доцент Борис Федорович Морошкін. У 1955–1957 рр. інститут очолював професор Анатолій Семенович Калінін, який одночасно керував кафедрою патологічної анатомії. У 1956 році в інституті відкрито заочний факультет.

Багато сил і праці для масштабного розвитку інституту доклав його ректор, доктор с.-г. наук, професор Данило Якович Василенко (1957–1965 рр.). Він приділяв особливу увагу підготовці висококваліфікованих спеціалістів для західних областей України, ветеринарних лікарів і вчених-зоотехніків, виховував молодих вчених з числа випускників-відмінників і талановитих практиків. У 1958 р. в інституті відкрито ветеринарне відділення факультету заочної освіти,

у 1961 році завершено будівництво головного корпусу інституту, запроектованого відомим архітектором, заслуженим діячем науки і мистецтва, почесним членом АН Білорусії Іваном Володимировичем Жолтовським.

Чверть віку (1965–1989 рр.) очолював інститут вчений-фізіолог Степан Васильович Стояновський, який у 1965 році став доктором біологічних наук, а у 1966 р. — професором. Початок його ректорської діяльності ознаменований тим, що інституту, згідно з наказом МВ і ССО СРСР від 10 лютого 1966 року надано право присуджувати докторські ступені з трьох напрямків: фізіології людини і тварини, біохімії, акушерства і штучного осіменіння с.г. тварин. Головою спецради був затверджений С.В.Стояновський.

С.В.Стояновський — засл. діяч науки України, керівник фізіологічної школи науковців у Львівському зооветеринарному інституті автор понад 340 праць, що являють собою великий внесок у розвиток с.-г. науки і практики. Під його керівництвом виконано 9 докторських і понад 40 кандидатських дисертацій. Він вміло поєднував свою наукову, навчально-методичну та педагогічну діяльність з суспільно-політичною роботою.

У січні 1989 року ректором інституту на альтернативній основі був обраний 48-річний кандидат біологічних наук, проректор з наукової роботи, доцент Роман Йосипович Кравців. За заслуги в науковій і навчально-методичній роботі у квітні 1991 року йому було присвоєно звання професора. У 1992 році Р.Й.Кравців захистив докторську дисертацію, у 1993 році обраний членом-кореспондентом УААН, пізніше — академіком АН ВШ України, у 1999р. обраний академіком УААН. Р.Й. Автор понад 450 наукових праць з фізіології, ветеринарно-санітарної експертизи та живлення тварин, директор науково-дослідного інституту біоекологічного моніторингу, підготував 6 докторів та 25 кандидатів наук.

У жовтні 2009р. ректором університету було обрано професора Гунчака Василя Михайловича, який раніше працював першим проректором. Науково-педагогічна діяльність заслуженого працівника освіти проф. Гунчака В.М. тривалий час пов'язана з рідним навчальним закладом, у якому він пройшов шлях від асистента до ректора, брав активну участь у суспільно-громадському житті колективу, очолював важливі напрямки у роботі навчального закладу.

Заслуженим авторитетом серед вчених, студентів і співробітників університету користується професор Володимир Володимирович Стибель, у червні 2014 року обраний ректором університету. Пройшовши всі етапи наукового творчого росту в університеті, починаючи від аспіранта кафедри до доктора наук, професор В.В.Стибель відзначається широкою ерудицією. Він вимогливий і допитливий, цілеспрямований і організований, автор більш як 390 наукових праць. Він відзначається прекрасними організаторськими здібностями, педагогічним тактом, працьовитістю, цілеспрямованістю широким баченням перспектив розвитку університету та покращенням якості підготовки спеціалістів.

Професор Парубчак Іван Орестович, завідувач кафедри публічного управління 6 вересня 2023 року призначений Міністерством освіти і науки України виконувачем обов'язків ректора університету.

У 1991 році в академії відкрито санітарно-технологічний факультет, що об'єднав 11 кафедр, на яких працюють 8 докторів наук, професорів, 35 доцентів, 10 асистентів, навчається на факультеті 800 студентів.

3. Академія ветеринарної медицини імені С.З.Гжицького, Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького.

У 1991 році в академії відкрито санітарно-технологічний факультет, що об'єднав 7 кафедр, на яких працюють 8 докторів наук, професорів, 45 доцентів, 14 асистентів, навчається на факультеті 800 студентів, тепер – факультет харчових технологій .

У 1992 році вузу повернуто назву — Академія ветеринарної медицини, а у 1994 році Постановою Кабінету Міністрів № 671 від 29.09.1994 року присвоєно ім'я С.З.Гжицького, в даний час - національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З.Гжицького.

У даний час до складу університету входять 6 факультетів, 34 кафедри, 8 філіалів кафедр на виробництві, 5 науково-дослідних інститутів та лабораторій, електронно-обчислювальний центр, 2 навчально-дослідні господарства, 4 гуртожитки, спортивно-оздоровчий центр, база відпочинку “Ксеня”, 2 бібліотеки з читальними залами.

Професорсько-викладацький склад нараховує 3 академіки, 40 докторів наук, професорів, 270 кандидатів наук, доцентів.

У академії, пізніше – університеті, сформувалися і плідно працюють наукові школи з таких напрямків, як фармакологія, паразитологія та іхтіопатологія, терапія, нормальна та патологічна морфологія, біохімія, акушерство і біотехнологія відтворення тварин, фізіологія, годівля. Фундаторами цих напрямків науково-дослідної роботи є видатні вчені:

– чл.-кор. УААН, професор С.З.Гжицький (1900–1978 рр.), підготував 16 докторів і 50 кандидатів наук;

– академік ВАСГНІЛ, професор Ф.Ю.Палфій (1925–1996 рр.) — 15 докторів та 106 кандидатів наук;

– чл. кор. ВАСГНІЛ, професор Г.В.Зверєва (1917 — 1998) - 17 докторів і 81 кандидата наук;

– професор Є.М.Беркович (1900 —1972) - 11 докторів і 24 кандидати наук;

– професор, заслужений діяч науки України С.В.Стояновський (1922-2000)— 9 докторів і 40 кандидатів наук;

– дійсний член НТШ, професор І.Д.Головацький — 5 докторів і 17 кандидатів наук;

Чільне місце в науковому житті вузу займала член-кореспондент, професор Зверєва Галина Володимирівна — представниця Казанської ветеринарної школи. Її життєвий і творчий шлях весь час на піднесенні: у 1952 році вона стає доктором ветеринарних наук, 1953 — професором, 1956 — чл.-кор. ВАСГНІЛ, у 1968 р. — заслуженим діячем науки України, нагороджена чотирма орденами і багатьма медалями. Г.В.Зверєва — автор 280 наукових праць, з них 5 винахідницького характеру. Під її керівництвом захищено 17 докторських та понад 80 кандидатських дисертацій.

Не можна не згадати академіка Ф.Ю.Палфія, професорів С.В.Стояновського, З.П.Скородинського, С.П.Хомина, В.Й.Скорохіда, М.В.Демчука, О.І.Канюку, О.М.Лемішко, Є.А.Малишевського, К.Й.Прозору, В.І.Терека, І.В.Мамчака, І.Г.Березу, З.Є.Щербатого, П.З.Столярчука, М.В.Козака, А.М.Стадника, доцентів Р.В.Білозора, Балацького, Р.М.Ступницького, І.В.Журомського, М.В.Коляду, Кириловського М.С. які внесли помітний вклад у розвиток навчального закладу, але на жаль їх вже немає з нами.

Вагомий вклад у розвиток ветеринарної і зооінженерної наук вносять професори: В.В. Стибель, Д.Ф.Гуфрій, Г.І. Коцюмбас, В.М.Гунчак, В.В.Влізло, А.Р.Мисак, В.Ю.Стефанік, Л.Г.Слівінська, Б.М.Куртяк, Тибінка А.М., Хомин Н.М., Б.В.Гутий, Ю.Л.Білонога, Я.І.Півторак, Б.Р.Ціж, О.В.Козенко, І.Д.Юськів, П.І.Головач, Р.П.Параняк, Я.В.Кісера, Л.Я. Дармограй, Цісарик О.Р, Ковальчук І.І., В.Л.Галяс, Р.А.Пеленьо, В.З. Салата, доценти: І.В.Двилюк, О.М.Федець, О.С.Калініна, І.Б.Турко, В.Й.Божик, В.Я.Присяжнюк, М.М.Данко, Є.П.Хміль, М.І.Шкіль, Р.С.Данкович, І.І.Харів, А.І.Падовський, В.І. Семанюк, Ю.Я.Федик, І.А. Максимович, Івашків Р.М. та багато інших вчених.

Всі вищезгадані учені є продовжувачами наукових традицій своїх попередників, що володіли даром милосердя, універсальними знаннями та багатством духовної культури.

Наукова, дослідна робота вчених університету спрямована на підвищення продуктивності с.-г. тварин західноукраїнського регіону, а також на розробку профілактичних заходів по боротьбі з незаразними та інфекційними захворюваннями тварин і птиці. Невід'ємною частиною наукової діяльності є допомога с.-г. виробництву пропагандою та впровадженням в практику досягнень науки і передового досвіду.

Для здійснення цих завдань залучаються до науково-дослідної роботи університету кращі студенти. Зараз в університеті працюють 36 наукових студентських гуртків, в яких беруть участь понад 800 студентів, переважно відмінники та активісти навчання.

Ведеться активна підготовка молодих вчених на таких кафедрах:

- акушерства і біотехнології відтворення тварин ім. проф. Зверєвої Г.В. (керівник — доктор вет. наук, професор Стефанік В.Ю.);

- внутрішніх хворіб і клінічної діагностики (керівники - доктор вет.наук , професор Слівінська Л.Г., академік Влізло В.В.)

- епізоотології (керівники – доктори вет.наук, професори Куртяк Б.М., Кісера Я.В.)

– паразитології та іхтіопатології (керівники — доктори вет. наук, проф. В.В.Стибель, І.Д.Юськів);

–фармакології і токсикології (керівники — доктори вет. наук, проф. Д.Ф.Гуфрій, проф. В.М. Гунчак; проф. Гутий Б.В.)

–нормальної та патологічної морфології і судової ветеринарії (керівники — доктори вет. наук, професори Жила М.І., Г.І. Ко-

цюмбас, А.М.Тибінка, доктор вет.наук Щебенцовська О.М., доцент Данкович Р.С.);

–ветеринарної хірургії (керівники — доктор вет. наук, професор Мисак А.Р., проф. Н.М. Хомин);

- нормальної і патологічної фізіології ім. проф. Стояновського С.В.(керівники - доктори вет. наук, професори Ковальчук І.І., Головач П.І.).

- мікробіології і вірусології (керівник – доктор вет. наук , професор Пеленьо Р.А.)

– гігієни (керівник —доктор с.-г. наук, проф. О.В.Козенко);

Вчені університету підтримують тісні зв'язки з вищими ветеринарними навчальними закладами Польщі, Чехії, Словачії, Болгарії, Угорщини, Австрії, Німеччини, в минулому були контакти з Китайською, Монгольською, Лаоською Народними республіками. За рекомендацією МСГіП України професори і доценти вузу направлялись для підготовки зооветеринарних спеціалістів на Кубу, в Гвінею, Афганістан.

В університеті розроблено нові методи профілактики і лікування заразних і незаразних захворювань молодняку с.-г. тварин. Наукові дослідження спрямовані на розробку сучасної технології виробництва і переробку тваринницької продукції, профілактику безпліддя і хвороб тварин.

Навчально-методичну роботу в університеті виконує професорсько-викладацький склад під керівництвом навчально - методичної Ради університету та факультетів. В навчальному процесі широко використовуються технічні засоби навчання. Лекційні аудиторії обладнані телекодоскопами, кінопроекційною технікою, засобами статичної проекції, відеомагнітофонами, ноутбуками тощо. У навчальному процесі широко використовуються кінофільми, діапозитиви, символічні і діючі електрифіковані моделі, тренажери, машини та класи для контролю знань, комп'ютерні класи.

Про темпи підготовки спеціалістів в навчальному закладі свідчать такі дані. Якщо у Вищій ветеринарній школі і Академії ветеринарної медицини за 1881–1939 рр. було випущено 2170 ветлікарів, то за період з 1939 по 2020 р. підготовлено понад 28 тисяч ветлікарів і зооінженерів (1881–1918 рр. — 670 ветлікарів, 1920–1939 рр. — 1500 ветлікарів, 1944–2020 р. — 11000 ветлікарів і 8500 зоо-

інженерів). Серед випускників — багато новаторів с.-г. виробництва, відомих учених.

Виробниче навчання студентів і навчально-методична практика здійснюється у двох навчально-дослідних господарствах “Комарнівське” та “Давидівське” з земельною площею понад 4 тис. гектарів. Тут обладнано ремонтні майстерні, є високопродуктивне племінне стадо корів чорно-рябої породи, свині порід Ландрас і велика біла, вівці породи прекос.

Керівництво університету мобілізує колектив на нові досягнення в науково-дослідній, навчально-методичній та виховній роботі.

В житті університету важливу роль відіграє профспілкова організація (голова — доцент Івашків Р.М.), яка нараховує 2600 членів, із них 2000 студентів. Вона дбає про організацію відпочинку студентів і співробітників університету, розвиток художньої самодіяльності, фізкультури і спорту. З ініціативи профкому всі гуртожитки перейшли на самообслуговування, змагаючись за кращу організацію побуту і відпочинку. Центром культурно-масової роботи є клуб у якому працюють різні гуртки художньої самодіяльності, діє ансамбль пісні і танцю “Підгір’я”, гордістю є чоловічий народний хор “Дзвін” співробітників вузу.

Книжковий фонд наукової бібліотеки університету нараховує більш як 300 тисяч одиниць зберігання. Особливо цінною є її фундаментальна частина, яка створювалась під керівництвом професора Вищої ветеринарної школи і Академії ветмедицини Станіслава Круликовського. Тут зберігається понад 11 тисяч унікальних видань з ветеринарної і медичної науки, що надійшли з Харкова, Києва, Одеси, Варшави, Праги, Кракова, Відня, Мадрида, Парижа, Лондона, Стокгольма та інших центрів ветеринарної науки.

Бібліотечний фонд університету у післявоєнний час поповнювали ветеринарні навчальні заклади Харкова, Києва і інших міст. Дирекція бібліотеки налагодила контакти з бібліотекою АН України у Києві, а також бібліотеками ветеринарних закладів Польщі Австрії, Чехії.

Музеї університету.

У зв’язку з 100-річчям інституту було відкрито музей його історії. З ініціативи проф. Панаса Зіновійовича Столярчука в ньому зіб-

рано цінну експозицію, що відображає історію ветеринарної науки та освіти за цей період. Музей, як священне місце, використовується для проведення днів відкритих дверей університету і науки, тут проводяться урочисті збори першокурсників, приймаються делегації і гості з інших міст нашої країни та з-за кордону. Довголітнім керівником музею був професор Панас Зіновійович Столярчук, в даний час директор –доцент Слобода Олег.

Засновником анатомічного музею був професор Академії ветеринарної медицини В.Кульчицький. У музеї нараховується близько 1,5 тисячі експонатів. Серед них чільне місце займають натуральні налиті препарати судин і нервів, натуральні сухі препарати легень, сухі натуральні препарати внутрішніх органів, програмовані стенди-тренажери осьового і периферичного скелету різних видів тварин. Музей відіграє значну роль у навчальному процесі, науково-дослідній роботі кафедри.

У музеї підков, що діє при кафедрі хірургії, зібрано унікальну колекцію підков (понад 350 одиниць), представлено експонати з археологічних розкопок на Високому Замку і в районі міста Перемишля. Велику наукову цінність являють підкови для роботи тварин у гірській та низинній місцевостях з кам'янистими і м'якими, сипучими ґрунтами.

Майбутні ветеринарні лікарі набувають у музеї навиків з профілактики, діагностики і лікування захворювань копит. Матеріали музею допомагають у вивченні історії розвитку ветеринарної ортопедії у Галичині. Тільки за останні роки з музеєм ознайомилися понад 60 екскурсій, в т.ч. з Польщі, Чехії, Словаччини, Болгарії, Вірменії. Значну частину підков зібрано і виготовлено під керівництвом проф. К.Щудловського, а засновником музею підков був проф. академії ветеринарної медицини С.Круліковський.

При кафедрі нормальної та патологічної морфології і судової ветеринарії є музей, заснований професором М.Грабовським. У поповненні музею експонатами, яких зараз тут зберігається понад 2500, особливу заслугу мав проф. О. Закшевський. Тут зібрано оригінальні макропрепарати, на яких представлено патологічні процеси, що розвиваються в тканинах, органах і частинах тіла при різноманітних інфекційних і незаразних хворобах тварин.

Досить багатий на експонати музей при кафедрі паразитології та іхтіопатології, заснований проф. Р.С.Чеботарьовим у 1944–1945 рр.

Основну їх частину складають гельмінти (трематоди, цестоди, нематоди, акантоцефали) та уражені ними органи тварин, а також макрореферати по ентомозах (оводові хвороби) і акаріозах. Представлено набір мікропрепаратів найпростіших кліщів, комах та гельмінтів — збудників паразитарних хвороб тварин.

Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького є відомим центром ветеринарно-зоотехнічної наукової думки, освіти та культури не лише в Україні, а й поза межами нашої країни.

4. Ректорат академії, університету. Директори, ректори інституту, університету

1939–1940 рр. — проф. ЧИНЧЕНКО Іван Микитович

1940–1941 рр. — доц. НОСИК Афанасій Федорович

1944–1948 рр. — проф. ЧЕБОТАРЬОВ Роман Семенович

1948–1953 рр. — проф. СЬОМУШКІН Микола Романович

1953–1955 рр. — доц. МОРОШКІН Борис Федорович

1955–1957 рр. - проф. КАЛІНІН Анатолій Семенович

1957–1965 рр. проф. ВАСИЛЕНКО Данило Якович (1960 р. — ректор)

1965–1989 рр. - проф. СТОЯНОВСЬКИЙ Степан Васильович (ректор)

1989–2009 рр. - академік КРАВЦІВ Роман Йосипович (ректор).

2009–2013 рр. - професор ГУНЧАК Василь Михайлович (ректор).

2013 р. — академік Гладій Михайло Васильович (ректор)

2014 р. - професор, чл.-кор. УААН Сибель Володимир Володимирович (ректор)

2023 — професор Парубчак Іван Орестович (в.о. ректора)

проректори з навчальної роботи, перші проректори:

1939–1941 рр. — проф. ПОЛЮШИНСЬКИЙ Густав

1944–1945 рр. — проф. СКОВРОНСЬКИЙ Вінцентій Антонович

1945–1946 рр. — проф. ЗАРУБКІНСЬКИЙ Василь Сергійович

1946–1954 рр. — доц. БАРАНЕЦЬКИЙ Степан Федорович

1954–1957 рр. — доц. ІЗМАЙЛОВ Іван Олексійович

1957–1962 рр. — доц. СКОРОДИНСЬКИЙ Зіновій Павлович

1962–1970 рр. — доц. МОРОЗ Іван Герасимович

1970–1975 рр. — доц. ОЛЕСЬКІВ Василь Миколайович

1975–1998 рр. — проф. СЕКРЕТАРЮК Кім Васильович
1998 -2009 рр. — проф. ГУНЧАК Василь Михайлович (1й проректор)

2009-2012рр. — доц. ФЕДОРОВИЧ Василь Степанович(1й проректор)

2013р. – проф. Кирилів Я.І. (1й проректор)

2014р.- доц. Турко І.Б.

Співробітники **навчально-методичного відділу:**

Проректор з навчально- методичної роботи — доц. ДВИЛЮК Ігор Володимирович

Начальник навчально- методичного відділу — доц. ПЕНЦАК Тарас Григорович,

зав. практикою — ІВАШКІВ Роман Михайлович

диспетчер — ВЕЛИЧКО Любов Юзефівна

методист — ЦИМБАЛА Світлана Володимирівна

Проректори з наукової роботи:

1973-1975 рр. - доц. СЕКРЕТАРЮК Кім Васильович

1975–1978 рр. — проф. ГОЛОВАЧ Василь Миколайович

1978–1985 рр. — – проф. СТОЛЯРЧУК Панас Зиновійович

1985–1989 рр. — доц. КРАВЦІВ Роман Йосипович

1989–1993 рр. — доц. ВАСИЛІВ Мирон Григорович

1993–1996 рр. — доц. ГАЛЯС Віктор Людвігович

1996–1998 рр. — проф. ДРОНИК Григорій Васильович

1998-2013рр. –проф. КИРИЛІВ Ярослав Іванович

2014р. – доц. Федець Олег Мирославович.

Факультет заочної освіти почав функціонувати у 1956 р.

Декани факультету:

1956–1958 рр. — доц. БАРАНЕЦЬКИЙ Степан Федорович

1958–1970 рр. — ст. викл. БАКУМЕНКО Тимофій Данилович

1970–1974 рр. — доц. СЕКРЕТАРЮК Кім Васильович

1974–1976 рр. — доц. СОЛЬМАН Володимир Михайлович

1976–1979 рр. — доц. КИСЛЕНКО Микола Федорович

1979–1992 рр. — доц. КИПИБІДА Богдан Васильович

1992–1998 рр. — доц. ГАНИН Мирон Дмитрович
1998 - 2011рр. - проф. ПВТОРАК Ярослав Іванович
2011р - проф. Пеленьо Руслан Андрійович

Деканат підготовчого відділення з 1970 р. очолювали:

доц. НАЗАРКЕВИЧ Зенон Пилипович

ГЕЛЬНЕР Ігор Михайлович

доц. КОЛОТНИЦЬКИЙ Анатолій Гнатович

ст. викл. ТИМОЧКО Мирослав Михайлович

Відділ культури і громадських професій створений у 2002 році.

Керівник - доц. ХМІЛЬ Євген Петрович

Відділ міжнародних зв'язків:

Керівник – проф. СТЕФАНІК Василь Юрійович.

Заступник: - доц. ВАСІВ Ростислав Орестович.

ІСТОРІЯ ФАКУЛЬТЕТУ ВЕТЕРИНАРНОЇ МЕДИЦИНИ

У жовтні 1939 року після змови між фашистською Німеччиною і більшовицькою Росією про поділ Європи, внаслідок якої Німеччина і Радянський Союз напали на Польщу, Західна Україна потрапила під владу більшовиків. Львівська академія ветеринарної медицини була реорганізована в Львівський ветеринарний інститут, у якому було створено ветеринарний факультет.

Віроломний напад фашистської Німеччини 22 червня 1941 року на свого кращого союзника, а досі такого ж агресора - Радянський Союз, перервав майже на рік навчальну і наукову діяльність інституту. У квітні 1942 року навчання було відновлено на Державних ветеринарних фахових курсах, керівником яких був професор Юрген Вітт, відомий вчений в галузі інфекційних хворіб тварин, в подальшому багатолітній директор міжнародного епізоотичного бюро.

Після повторного приходу радянської армії в Західну Україну навчання у відновленому інституті почалося в 1944 році.

Ветеринарний факультет з дня його заснування продовжує навчальні та наукові традиції Львівської ветеринарної школи й Академії ветеринарної медицини. За умов незалежної України ветеринарний факультет відповідно до Закону України «Про ветеринарну ме-

дицину» у жовтні 1992 року було перейменовано на факультет ветеринарної медицини, відповідно і випускники факультету почали іменуватись лікарями ветеринарної медицини.

З 1946 року **деканами** факультету працювали:

доц. Западнюк Г.П.	-	1946-1948 рр.
доц. Семененко Б.М.	-	1949–1950 рр.
доц. Предтеченський С.І.	-	1951-1952 рр.
доц. Архіпов В.В.	-	1953-1955 рр.
доц. Сутягін В.С.	-	1956-1964 рр.
доц. Стояновський С.В.	-	1965 р.
доц. Середа В.Г.	-	1966-1967 рр.
доц. Корж Б.А.	-	1967-1975 рр.
доц. Коляда М.В.	-	1975–1982 рр.
доц. Кириловський М.С.	-	1982-1988 рр.
проф. Козак М.В.	-	1988 – 2010 рр.
проф. Стибель В.В.	-	2010 – 2014 рр.
доц. Стронський Ю.С.	-	з 2014 р.

Заступниками декана працювали:

доц. Балацький К.П.	-	1966–1969 рр.
доц. Олійник П.М.	-	1970-1980 рр.
доц. Коляда М.В.	-	1974–1975 рр.
доц. Назаркевич З.П.	-	1979-1984 рр.
доц. Тирановець В.І.	-	1981-1988 рр.
доц. Присяжнюк В.Я.	-	1981 – 1985рр.
доц. Гуфрій Д.Ф.	-	1985-1988 рр.
доц. Хміляр Д.Д.	-	1989-1990 рр.
доц. Федорович В.С.	-	1989 р.
доц. Гамота А.А.	-	1990–1993 рр.
доц. Драчук А.О.	-	1990 – 2009 рр.
доц. Мисак А.Р.	-	1994 р. -2000 рр..
доц. Демидюк С.К.	-	1994 р. – 2014рр.
доц. Присяжнюк В.Я.	-	2000 – 2003 рр.
доц. Левківській Д.М.	-	2003 - 2009рр.
доц. Стронський Ю.С.	-	2009р. –2014рр.
доц. Личук М.Г.	-	2010р. -2015рр.
доц. Леньо Ю.М.	-	2015р.- донині

доц. Двилюк І.В. - 2015 – 2017 рр.
доц. Максимович І.А. - з 2017р.

Секретарями деканату працювали:

Новик І.І. – 1966–1994 рр.
Прокоп'юк М.А. - 1994 – 2010 рр.
Сус Г.В. - з 2011 р.

На долю деканів - доц. Западнюка Г.П., Семененко Б.М., Предтеченського С.І., Архіпова В.В. випало важке завдання підняти факультет із руїн, відновити його матеріальну базу.

Доц. Сутягін В.С., Стояновський С.В., Серeda В.Г., Корж Б.А., Коляда М.В., Кириловський М.С. працювали над удосконаленням навчального, наукового і виховного процесів. Була розроблена комплексна система управління якістю підготовки спеціалістів, покращення їх практичної підготовки.

У 1988 року деканом факультету обраний на альтернативній основі доц. Козак М.В. Протягом цього періоду він був членом НМО (навчально-методичного об'єднання). За час його керівництва викладачами факультету розроблені, в основному, всі програми дисциплін по підготовці лікаря ветеринарної медицини, програми виробничих і навчальних практик, освітньо-професійна програма підготовки спеціалістів за спеціальністю 7.130501 "Ветеринарна медицина", кваліфікаційна характеристика та комплексні кваліфікаційні завдання, затверджені Міністерством освіти України. З липня місяця 1997 р. доц. Козак М.В. - на посаді професора, в червні 1998 р. обраний академіком Української технологічної академії.

З січня 2010 р. обов'язки декана факультету виконував доктор ветеринарних наук, професор. Стибель В.В., який був обраний деканом у грудні 2010р. і працював на цій посаді до січня 2014р.

З січня 2014 року обов'язки декана факультету виконує доцент Стронський Юрій Степанович.

На факультеті ветеринарної медицини нараховується понад 1150 студентів. Підготовку лікарів і магістрантів ветеринарної медицини ведуть 16 докторів наук, професорів, 50 кандидатів наук, доцентів, 10 старших викладачів, 14 асистентів і 25 аспірантів. Обслуговує навчальний процес 30 старших лаборантів, 8 лаборантів, 5 лікарів вет. медицини, препаратори, старші препаратори, санітари та прибиральниці - всього 162 співробітника. Базою для навчально-методичної, наукової і клінічної підготовки студентів, магістрантів,

аспірантів, докторантів є поліклініка ветеринарної медицини, де при кафедрах акушерства, хірургії, внутрішніх хвороб, епізоотології, паразитології проводиться прийом хворих дрібних і великих тварин, птахів. Студенти також приймають участь у їх лікуванні.

Значну допомогу в проведенні навчального процесу надають філіали кафедр.

Майже 90% лікарів ветеринарної медицини у Західній Україні - випускники факультету різних років. Випускники факультету займають чільні посади у структурі державних органів, зокрема, начальниками управлінь ветеринарної медицини при обласних державних адміністраціях працювали:

Крушельницький З.В.- Тернопільська обл.

Проць В.В. - Волинська обл..

Гурський І.Й. Ів.-Франківська обл..

Подоляк В.П. - Львівська обл.

Садварі Ю.Ю. - Закарпатська обл.

Серед випускників факультету:

Снітинський В.В. - докт. біол. наук, проф., академік УААН, ректор Національного аграрного університету, м. Львів.

Тихонов М.М. - канд. вет. наук, доцент, проректор з навчальної роботи Кам'янець-Подільського агротехнічного університету.

Грибан В.Г. - докт. біол. наук, професор, академік АНВШ, професор ФВМ Дніпропетровського аграрного університету.

Атамась В.А. - докт. вет. наук, професор, зав. каф. епізоотології Одеського с.-г. інституту.

Крижанівський Я. - канд. вет. наук, директор Тернопільського філіалу інституту вет. медицини.

Марцінковський В. - канд. вет. наук, доцент, зав. каф. біології і математики Рівненського державного педагогічного інституту.

Мандрак В. - докт. біол. наук, професор, декан факультету вет. медицини Тираспольського університету.

Бойко П.К.- директор Волинської науково-виробничої лабораторії ветеринарної медицини, докт. вет. наук.

Волинець Л.П. - докт. вет. наук Українського науково-дослідного інституту вет. медицини.

Павлів І.С. - директор Стрийської міжрайонної лабораторії вет. медицини, канд. вет. наук.

Висоцький О.В. – начальник служби ветеринарної медицини Мі-

ністерства оборони України, полковник ветеринарної медицини.

Зінчук М. - голова агрофірми "Типшівська" Гощанського р-ну Рівненської обл., Герой Соціалістичної Праці.

Два випускники факультету ветеринарної медицини були народними депутатами Верховної ради України: Яблонський В.І. - професор, доктор ветеринарних наук, член – кор. УААН; Тихонов Ю.Т. – директор Нікопольської птахофабрики у Дніпропетровській області.

Ряд випускників факультету працюють в різних установах вет. медицини за кордоном. Серед випускників факультету (абсолювенти)

- доктор вет. медицини С.Держко (штат Саскачеван, Канада, м. Саскатун) - відомий меценат української справи, добрий друг ФВМ, спонсорував певні кошти на розвиток матеріально-технічної бази факультету;

- Б.Ткачук - доктор вет. медицини США та Канади;

- члени об'єднання Українських ветеринарних лікарів Я.Гелета, Є.Гіль, П.Гладкий, І. Король - співпрацюють з ФВМ.

- С.Вінярський - доктор вет. медицини, м. Клівленд, штат Огайо - передав в дар факультету ветеринарної медицини наукові журнали Американської ветеринарно-медичної асоціації.

Між факультетом ветеринарної медицини та Варшавською і Вроцлавською с.г. академіями укладено договори про співпрацю, і постійно відбувається обмін науковими делегаціями та навчально-методичною літературою.

Зараз до факультету ветеринарної медицини належать 9 кафедр і курс цивільного захисту та безпеки життєдіяльності.

На факультеті в 1997 році відкрито спеціалізації - лікар ветеринарної медицини - іхтіопатолог, з хвороб дрібних тварин, лабораторної справи, ветеринарної фармації.

У 1997 році на факультеті розпочалася робота по підготовці магістрів ветеринарної медицини. Магістр - це другий академічний ступінь та освітньо-науково-кваліфікаційний рівень фахівця, який на основі отриманої кваліфікації спеціаліста здобув поглиблені спеціальні знання та вміння інноваційного характеру, має досвід їх застосування та продукування нового знання для вирішення проблемних професійних задач у галузі ветеринарної медицини, науки, техніки.

Програма підготовки магістрів - це перелік нормативних та вибіркових навчальних дисциплін із зазначенням обсягу годин (кредитів), відведених для їх вивчення і форм підсумкового контролю. Навчання в магістратурі здійснюється за індивідуальними планами. Передбачається підготовка магістрів з числа випускників ВНЗ III і IV рівнів акредитації, які мають освітньо-кваліфікаційний рівень "спеціаліст" за трьома програмами: магістрів-педагогів; магістрів-науковців; магістрів за фаховим спрямуванням. Термін навчання 1,5 роки.

Важливе місце у навчальному процесі відіграють музеї при кафедрах. Так, анатомічний музей, заснований з ініціативи професора В.Кульчицького, нараховує близько 1,5 тисячі експонатів. Серед них чільне місце займають натуральні препарати серцево – судинної, мязевої, травної системи різних тварин. Значний внесок у поповнення музею натуральними препаратами внесли проф. Гончаренко Є.І. та доцент Климків Я.М.

Унікальну колекцію підків зібрано при кафедрі хірургії. а засновником музею підків був проф. С.Круліковський.

При кафедрі нормальної та патологічної морфології і судової ветеринарії є патолого-анатомічний музей, заснований професором М.Грабовським.

Досить багатий на експонати музей при кафедрі паразитології та іхтіопатології, заснований професором Р.С.Чеботарьовим у 1944-1945 рр.

На факультеті постійно працює вчена Рада факультету, яку очолює декан. Розглядаються питання, пов'язані з покращанням різних видів роботи факультету. При деканаті працює навчально - методична комісія. Комісія розглядає питання, пов'язані з навчальним процесом (видавництво методичних вказівок, навчальних посібників, проведення науково - методичних конференцій, тощо).

Вагомий внесок у розвиток ветеринарної науки і освіти вносять вчені: В.В.Стибель, Д.Ф.Гуфрій, Г.І.Коцюмбас, А.Р.Мисак, В.Ю. Стефаник, П.І. Головач, В.М Гунчак, І.Д Юськів, Л.Г. Слівінська, В.В.Влізло, Б.М. Куртяк, Я.В.Кісера, Б.В.Гутий, О.І Козенко, Н.М. Хомин, І.Б.Турко, Р.А Пеленьо, Ковальчук І.І. О.М.Федець, І.В.Двилюк А.М. Тибінка, Ю.С.Стронський, І.А.Максимович, В.Й.Божик, В.Я.Присяжнюк, О.С.Калініна, А.І.Падовський В.І.Семанюк, І.І.Харів, Є.П.Хміль, В.З.Салата, Р.С.Данкович,

М.І.Шкіль, О.А.Сварчевський, та багато інших.

При кафедрах акушерства і біотехнології відтворення тварин імені Г.В.Зверевої, внутрішніх хвороб і клінічної діагностики, епізоотології, мікробіології і вірусології, паразитології та іхтіопатології, нормальної та патологічної морфології, фармакології і токсикології, фізіології і патофізіології, хірургії ведеться підготовка наукових кадрів через аспірантуру і докторантуру.

Крім навчальної, наукової та виховної робіт студенти та співробітники приймають активну участь у громадському житті факультету, університету. Ряд викладачів факультету - учасники хорової чоловічої капели «Дзвін», яка носить ім'я народної.

Багато студентів беруть участь у спортивному житті факультету, художній самодіяльності, наукових гуртках. Перспективними завданнями факультету ветеринарної медицини є розвиток матеріальної бази, будівництво та реконструкція клінік.

Основні напрями наукової роботи колективу факультету:

- Розробка біотехнологічних основ відтворення та методів патогенетичної, неспецифічної і симптоматичної терапії корів при акушерській і гінекологічній патології. Розробка прийомів підвищення продуктивних властивостей свиней, що сприяють одержанню 18 поросят на одну свиноматку в рік та 0,6-0,7 кг середньодобового приросту при відгодівлі.

- Вивчення етіологічної структури шлунково-кишкових і респіраторних хвороб молодняку і дорослих сільськогосподарських тварин в західному регіоні України і розробка високоефективних екологічно безпечних біологічних та хімічних засобів терапії і профілактики цих захворювань. Вдосконалення існуючих лабораторних методів діагностики туберкульозу сільськогосподарських тварин.

- Вивчити еколого-паразитологічний статус тваринницьких і рибницьких господарств західних областей України та його залежність від здійснюваного комплексу лікувально-профілактичних заходів. Морфофункціональна характеристика органів імунної системи новонароджених телят, хворих гострими розладами шлунково-кишкового тракту та при застосуванні імуностимуляції.

- Вивчення впливу хімізації сільського господарства на резистентність молодняку сільськогосподарських тварин та розробка те-

оретичних основ профілактики і лікування незаразних захворювань. Морфофункціональні зміни в опорно-руховому апараті великої рогатої худоби і свиней в зоні з підвищеним рівнем радіації, викликаним вибухом на Чорнобильській АЕС.

Таким чином, паростки ветеринарної науки і освіти з'явилися 1773 року у стінах Львівського Колегіуму Медикум, Наукове формування і утвердження їх відбувалося у сивих стінах Львівського університету, де 90 років діяла кафедра ветеринарної медицини (1784–1875 рр.). Повнокровного розвитку ветеринарна і зоотехнічна науки досягли у Львівській вищій ветеринарній школі і в Академії ветеринарної медицини, Львівському національному університеті ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького, де створено всі умови для їх всебічного розквіту в даний час.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України “Про ветеринарну медицину”. К.: 1997. 40 с.
2. Історія ветеринарної медицини. Програма для сільськогосподарських вищих навчальних закладів із спеціальності 7.130.501 “Ветеринарна медицина”. К.: 2004. 10 с.
3. Вербицький П.І., Достоевський П.П., Рудик С.К. Історія ветеринарної медицини України. К., 2002. 382с.
4. Кравців Р.Й., Галяс В.Л. Життя та науково-педагогічна діяльність професора Вацлава Морачевського. Львів: 1997. 33 с.
5. Куртяк Б. М., Ткачук П.С. Нарис історії ветеринарної медицини Львівщини. Львів, 2001. 324с.
6. Львівська державна академія ветеринарної медицини імені С.З.Гжицького (1784 – 2000). Львів, модерн -2: 2000. 900с. (Авторський колектив).
7. Рудик С.К. З історії лікування тварин в Україні. К.: 1996. 52 с.
8. Рудик С.К. На світовий рівень. Тваринництво України. № 1, 1993. С. 8–9.
9. Рудик С.К. Роль Києво-Могилянської академії у становленні ветеринарної науки та освіти. Вісник аграрної науки. №12, 1995. С. 99–103.
10. Рудик С.К. Становлення лікування людини і тварин. К.: 1996. 77с.
11. Рудик С.К., Бісюк І.Ю. Історія ветеринарної медицини Київщини. К.: 2000. 192с.
12. Рузанов О.М. Розвиток ветеринарної і зоотехнічної науки та освіти на західноукраїнських землях (1773–1991). Львів, 1991. 104 с.
13. Ветеринарна медицина Закарпаття на межі тисячоліть. Садварі Ю.Ю., Бахтин В.Ф., Дудаш А.В. та співав. Ужгород, 2000. 228с.
14. Ситарчук В.М. Історія ветеринарної медицини Рівненщини. Рівне, 2002. 234с.
15. Шегедин М., Рузанов О. Львівський медичний колегіум. Львів, 1994. 176с.

ЗМІСТ

Передмова	3
<i>Лекція 1.</i> Народна медицина первісної людини та племен Трипільської культури.	5
Ветеринарна медицина періоду кочовиків, скіфів та сарматів в Україні.....	13
Ветеринарна медицина періоду розселення східних слов'ян та Київської Русі.	22
<i>Лекція 2.</i> Ветеринарна медицина України доби монголо-татарського панування та литовсько-польського періоду	38
Ветеринарна медицина козацької ери.....	49
<i>Лекція 3.</i> Ветеринарна медицина в Україні у XVIII–XX ст.	61
Роль Києво-Могилянської академії у становленні ветеринарної науки і освіти.....	65
<i>Лекція 4.</i> Розвиток ветеринарної науки та освіти на західноукраїнських землях у 18 -19 ст.....	75
Розвиток ветеринарної науки та освіти на західноукраїнських землях у 20 ст.	90
Історія ФВМ	106
Список літератури.....	112